

Univerzita Karlova

Fakulta humanitních studií

Program řízení a supervize v sociálních a zdravotnických organizacích

Mgr. Květa Kellerová

Spirituální péče v domovech pro seniory

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Zuzana Havrdová, CSc.

Praha 2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repositáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 28.12.2022

Květa Kellerová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala paní doc. PhDr. Zuzaně Havrdové, CSc. za odborné vedení diplomové práce, její vstřícnost, cenné rady a inspirativní podněty.

Obsah	
ABSTRAKT	6
ABSTRACT	7
I. ÚVOD	8
II. TEORETICKÁ ČÁST	10
2.1 Stáří a stárnutí	10
2.2 Kvalita života ve stáří	11
2.3 Lidské potřeby	12
2.4 Výklad pojmů	15
2.4.1 Pojem a původ pojmu spiritualita	15
2.4.2 Pojem religiozita	18
2.4.3 Pojmy spirituální (duchovní) a pastorační péče	19
2.4.4 Pastorage, pastorační péče, pastorační činnost	20
2.5 Spirituální potřeby ve stáří	21
2.5.1 Duchovní potřeby z pohledu pečujících	22
2.5.2 Charakteristika stěžejních duchovních potřeb seniorů	23
2.6 Naplňování duchovních potřeb seniorů	31
2.6.1 Možnosti a způsoby naplnění duchovních potřeb seniorů	31
2.6.2 Principy aktivizace při naplňování duchovních potřeb seniorů v domovech pro seniory	32
2.6.3 Role církví a jiné formy naplnění duchovních potřeb	33
2.6.4 Uspokojení duchovních potřeb	34
2.7 Shrnutí	35
III. EMPIRICKÁ ČÁST	37
3.1 Úvod, téma výzkumu	37
3.2 Výzkumný problém, jeho teoretické vymezení a formulace tématu práce	37
3.3 Cíle výzkumu	38
3.4 Metodologie, sběr dat a jejich přepis	38
3.5 Vytvoření souboru účastníků výzkumu	40
3.5.1 Soubor účastníků z řad pastoračních pracovníků	40
3.5.2 Soubor účastníků z řad klientů pobytových zařízení	41
3.5.3 Soubor účastníků z řad zaměstnanců pobytových zařízení	42

3.6	Nedostatky spojené s realizací rozhovorů	43
3.7	Analýza dat	44
3.8	Výsledky výzkumného šetření	45
3.9	Shrnutí výsledků a diskuse	72
3.9.1	Shrnutí výsledků a diskuse ve vztahu v dílčím cílům	73
3.9.2	Shrnutí výsledků a diskuse ve vztahu v cíli hlavním	80
IV. ZÁVĚRY VZTAŽENÉ K PRAXI A K SITUACI V DIAKONII ČCE		82
BIBLIOGRAFIE		84
PŘÍLOHY		89

ABSTRAKT

Diplomová práce si klade za cíl prostřednictvím teoretického a empirického zpracování porozumět tomu, jak lze v rámci sociálních služeb domova pro seniory Diakonie Českobratrské církve evangelické podpořit nabídku duchovních programů pro seniory díky poznání principů, na jakých má být vystavena aktivita nabízená seniorům k naplnění jejich duchovních potřeb. Práce je členěna do dvou hlavních částí. První část práce nastiňuje teoretický základ. Definiuje základní pojmy a vymezuje hlavní souvislosti mezi duchovními potřebami a možnostmi jejich uspokojení. Dále popisuje principy aktivizace a roli církví a církevních organizací v pastorační činnosti seniorů ve smyslu jejich duchovního doprovázení. Druhá, praktická část práce si klade za cíl pomocí kvalitativního přístupu metodou polostrukturovaných rozhovorů s pastoračními pracovníky, klienty domovů a zaměstnanci domovů odpovědět na základní výzkumnou otázku, týkající se formulace společných principů vedoucích k podpoře nabídky duchovních programů v rámci pobytových služeb pro seniory Diakonie Českobratrské církve evangelické.

Klíčová slova: Stáří, domov pro seniory, duchovní potřeby, spiritualita, pastorec, pastorační pracovník, Diakonie Českobratrské církve evangelické

ABSTRACT

The diploma thesis aims to understand, through theoretical and empirical processing, how it is possible to support the offer of spiritual programs for seniors within the social services of the Diaconia of the Evangelical Church of Czech Brethren retirement home by knowing the principles on which the activity offered to seniors to meet their spiritual needs should be exposed. The thesis is divided into two main parts. The first part of the thesis outlines the theoretical basis. It defines the basic concepts and defines the main connections between spiritual needs and the possibilities of their satisfaction. It also describes the principles of activation and the role of churches and church organizations in the pastoral activity of seniors in terms of their spiritual accompaniment. The second, practical part of the thesis aims to use a qualitative approach using the method of semi-structured interviews with pastoral workers, clients of homes and employees of homes to answer the basic research question concerning the formulation of common principles leading to the support of the offer of spiritual programs within residential services for seniors Diaconia of the Evangelical Church of Czech Brethren.

Key words: Old age, home for the elderly, spiritual needs, spirituality, pastoral care, pastoral worker, Diaconia of the Evangelical Church of Czech Brethren

I. ÚVOD

Ve své práci s názvem *Spirituální péče v domovech pro seniory* sleduji duchovní potřeby seniorů žijících v domovech pro seniory Diakonie Českobratrské církve evangelické (dále jen „ČCE“), zjišťuji, jak vypadá současná nabídka duchovních programů v domovech Diakonie ČCE a hledám společné principy, jak tuto nabídku podpořit, aby odpovídala spirituálním potřebám dnešních seniorů.

Již delší dobu se věnuji oblasti péče o seniory a ve své práci spolupracuji s církevní organizací Diakonie, jejímž zřizovatelem je Českobratrská církev evangelická. Při výběru tématu své diplomové práce jsem se obrátila na vedení Diakonie. Podnět pro mou výzkumnou práci tedy vzešel ze zájmu Diakonie. Požádali mě, abych se věnovala nabídce spirituálních služeb v domovech pro seniory. Zajímalo je, jaký typ nabídky spirituální péče „oslovuje“ klienty domovů pro seniory, jež Diakonie ČCE zřizuje. Tedy, o jaký typ nabídky spirituálních programů by senioři stáli, jaká forma spirituální péče nejvíce uspokojuje duchovní potřeby seniorů.

Toto zadání přichází v době, kdy Diakonie pozoruje úbytek věřících ve svých domovech a hledá cesty, jakou „novou“ formou nabídnout klientům svých domovů pro seniory možnost duchovní podpory a provázení. Organizace připravila novou koncepci kaplanské činnosti, jejímž záměrem je v následujících třech letech zaměstnat 7 kaplanů přímo v domovech Diakonie. Pastorační pracovníci by byli zaměstnanci Diakonie, přímo podřízení řediteli domova. Jejich náplní by byla nabídka duchovenské, nebo také spirituální práce určená všem seniorům hledajícím odpovědi na duchovní otázky, a zároveň by kaplani měli být duchovní oporou zaměstnancům a členům rodin klientů zařízení.

Do této situace vstupuje má práce, jejímž záměrem je teoreticko-empirickou činností zjistit, jak vypadá duchovní život seniorů, jaké jsou jejich duchovní (spirituální) potřeby, co je naplňuje, v čem vidí v životě smysl, co jim dělá radost, co jim pomáhá, když jsou smutní, když se cítí osaměle. Popsat situace, kdy senioři zažívají prožitky v rovině duchovní, odhalit zdroje, skrze které se zamýšlí nad svým životem, a tím, co jejich každodenní potřeby přesahuje, co je tíží a co je naopak osvobozuje. A nakonec se případně pokusit formulovat teorii – společné principy: jak, kdy, s kým a skrze koho (s jakými vlastnostmi a kompetencemi) je možné se seniory v domovech pro seniory podporovat promýšlení a sdílení témat smyslu života, strachu ze smrti, vyrovnávání se se sebou, s druhými, se světem, jejich vnímání toho, co nás přesahuje.

V teoretické části se zaměřuji na vymezení souvislostí a definování hlavních pojmů jako je stáří, duchovní potřeby seniorů, spiritualita, religiozita, pastorece, principy aktivizace a role církvi při naplňování duchovních potřeb. V praktické části prezentuji data zjištěná metodou polostrukturovaných rozhovorů, které jsem vedla s pastoračními pracovníky, klienty a zaměstnanci domovů pro seniory Diakonie ČCE. Při následné analýze dat sleduji hlavní výzkumný cíl své práce, kterým je porozumět tomu, ***jak lze v rámci sociálních služeb domova pro seniory Diakonie ČCE podpořit nabídku duchovních programů pro seniory díky poznání principů, na jakých má být vystavena aktivita nabízená seniorům k naplnění jejich duchovních potřeb.***

Výsledky svého výzkumu poté srovnávám se zamýšlenou reformou kaplanské činnosti v Diakonii ČCE.

II. TEORETICKÁ ČÁST

Kam kráčíme, aneb prognózy pro třetí tisíciletí

Otázky týkající se tajemství života a smrti, stáří a stárnutí, provázely lidstvo odpradáвна. V uplynulých několika desetiletích je fenomén stáří vnímán s narůstající intenzitou. Stárnutí populace je celosvětovým tématem, kterému se nevyhne ani Česká republika. Naopak je potřeba se na tuto situaci dobře připravit.

V této části práce se budeme věnovat tématu kvality života seniorů, jejich potřebám, přičemž se více zaměříme přímo na potřeby spirituální a rozebereme pojmy s touto oblastí provázané, konkrétně pojmy spiritualita, spirituální péče, pastorační péče, religiozita, aktivizace a diakonie.

2.1 Stáří a stárnutí

Odborníci hovoří o čtyřech základních úsecích, fázích, etapách, stádiích života. První fázi pojmenovávají jako fázi mládí. Trvá od narození až po dosažení dospělosti, přibližně do 30 let věku. Druhá fáze života, střední věk, je dobou dospělosti, přibližně od 35 let do 65 let. Třetí fází je život v důchodu, tzn. věková kategorie 65–85 let a čtvrtou fází je příprava na odchod, která se vztahuje na skupinu seniorů ve věku nad 85 let. Období stáří, tzv. vysoký věk, bývá označením pro věkovou kategorii lidí nad 80 let. (Křivohlavý, 2011, s. 18)

Stárnutí a stáří se na člověku neprojevuje pouze po stránce biologické, kdy postupně jednotlivé biologické jevy mění v průběhu života svoji funkci, dochází i ke stárnutí z hlediska psychického a sociálního.

Fyzické stárnutí přináší postupný úbytek v mnoha směrech. Svaly ochabují, snižuje se procento funkčních tkání v jednotlivých orgánech a vitální kapacita plic, znatelně se zhoršuje zrak, sluch a kvalita chrupu. Po šedesátém pátém roce rychle narůstá počet lidí omezených ve svých činnostech srdečními chorobami, chronickým zánětem kloubů, vysokým krevním tlakem, nemocemi páteře či končetin, od sedmdesátého roku je častým jevem takzvaná polymorbidita, tedy současný výskyt více než jedné chronické nemoci, a přidávají se typické znaky stařeckosti – zpomalená gesta a chůze. Po osmdesátém roce je tělo ohroženo úrazy v důsledku zhoršené rovnováhy a zvýšené křehkosti kostí, snížená imunita s sebou nese větší riziko infekcí a nádorového bujení. (Říčan, 2010, s. 334)

Psychické stárnutí je ovlivněno biologickým věkem mozku a celého těla stejně jako vědomím zkrácené životní perspektivy, změnou vzhledu a dalšími společenskými faktory souvisejícími s věkem. Člověk může, přes všechny výše uvedené obtíže, stárnout takzvaně normálně, nebo patologicky, například vlivem syndromu demence různé etiologie měnící obraz jeho osobnosti. Vysoký věk, tj. nad 80 let, již charakterizuje výrazný pokles rozumového potenciálu, schopnosti učit se a pamatovat si i u lidí bez známek demence. (Suchomelová, 2016, s. 17)

Úbytek fluidní inteligence, ovlivňující rychlost a přesnost zpracování informací v krátkodobé paměti, vede ke zhoršené schopnosti rozhodovat se v krátkém čase a zároveň k menší ochotě přijímat zodpovědnost. Starší člověk obecně pociťuje silnější respekt před institucemi a oficiálními autoritami. Starší člověk tak potřebuje více času k rozhodnutí, na druhou stranu je schopen vidět věci v souvislostech a se společenským a kulturním nadhledem. (Vágnerová, 2007, s. 313)

Rovněž adaptace na změny v sociální oblasti je u každého jedince velmi individuální. Část seniorů si do nejvyššího věku zachovává soběstačnost, aktivitu, stabilní životní program a kontrolu nad řízením svých záležitostí, jiní se propadají do problémů, neúspěšnosti, sociální izolace, cítí se frustrováni, deprivováni a selhávají v řešení běžných životních situací. Tento stav nazývají odborníci takzvanou spirálou neschopnosti a neúspěšnosti: nedostatek příležitostí posiluje pocit neschopnosti, ta připravuje člověka o další příležitosti, což pocit neschopnosti dále zesiluje. (Čevela a kol., 2014)

V dalších kapitolách se budeme blíže věnovat změnám způsobeným stárnutím z hlediska spirituálního.

2.2 Kvalita života ve stáří

Co vyjadřujeme, když mluvíme o kvalitě života? A podle čeho ji posuzujeme? Na kvalitu života, která reflektuje spokojenost jedince se svým životem, lze pohlížet jako na objektivní kvalitu života, která je dána materiálním zabezpečením, fyzickým zdravím, sociálními podmínkami života, sociálním statutem. Druhým hlediskem je subjektivní hledisko, které v sobě zahrnuje jedincovo vnímání vlastního postavení ve společnosti v souvislosti s hodnotovým systémem, kulturou. Jde o individuální očekávání, dosahování cílů a tím i saturaci osobních potřeb.

Vedle míry saturace potřeb se na kvalitě života ve stáří odráží kvalita sociálních kontaktů, dostupnost zdravotní péče, dostupnost bydlení, bezpečnost, informovanost o dění kolem, nabízené služby, dostupnost dopravy a další faktory. (Příbyl, 2015, s. 49)

Poznatků o kvalitě života v posledních dvaceti letech výrazně přibylo. Ukázalo se, že k vystižení komplexní charakteristiky zdravotního stavu již nestačí dříve užívané postupy vycházející ze stanovení diagnózy, doby dožití či střední délky života, ale že je nutné identifikovat a zhodnotit i psychické, sociální, behaviorální determinanty lidského života vztahující se ke zdraví. (Kebza, 2005, s. 62)

Otázka kvalitního života jedince se v současné době nestává záležitostí jednotlivce, ale směřuje k přežití celé lidské civilizace. Na významu nabývá biopsychosociální a spirituální pohled na život člověka. Jestliže mluvíme o kvalitě života, musíme mít na zřeteli především hodnotu života. Hodnotu života jako takového, která je chráněna mezinárodně ratifikovanými úmluvami v podobě institutu práva na život. (Dvořáčková, 2012, s. 62)

2.3 Lidské potřeby

Jak jsme se již zmínili, kvalita života ve stáří je ovlivňována mnoha faktory, z nichž mezi nejdůležitější patří naplňování potřeb seniorů. Jejich uspokojení nebo naopak neuspokojení se odráží v celkové spokojenosti seniorů.

Otázka lidských potřeb nebo také životních potřeb je v odborné literatuře podrobně zpracovaná. Potřebu lze obecně charakterizovat jako projev nějakého nedostatku, chybění něčeho, jehož odstranění je žádoucí. Uspokojení či neuspokojení potřeb ovlivňuje veškerou psychickou činnost člověka (pozornost, myšlení, volní procesy), zcela zásadně se podílí na tvorbě vzorce chování jedince. (Příbyl, 2015)

Všichni lidé mají své individuální potřeby, které se i v průběhu života každého jedince mění. Lidské potřeby je možné dělit na základě různých kritérií na jednotlivé kategorie. Nejznámějším kritériem je kritérium holistické, na základě něhož jsou lidské potřeby členěny do čtyř okruhů potřeb. Marie Svatošová odvozuje tyto čtyři okruhy potřeb z definice zdraví, která říká, že jde o plné tělesné, duševní, sociální a duchovní blaho člověka. (Svatošová, 2012, s. 21) Stejně tak usilují všichni jedinci o uspokojení svých tělesných, duševních, sociálních a duchovních potřeb.

Mezi biologické potřeby člověka patří vše, co potřebuje tělo. Lidské tělo potřebuje dýchat, přijímat potravu a tekutiny, vylučovat, mít zajištěn dostatečný spánek a konstantní

teplotu. Mezi základní biologické potřeby patří také potřeba pohybu a odpočinku. Kromě těchto základních biologických potřeb společných všem uvádí Svatošová ve své studii o potřebách nemocných mezi biologickými potřebami také významnou biologickou potřebu, jejíž uspokojení je pro nemocné zásadní, a to potřebu tišení bolesti. (Svatošová, 2011, s. 19)

Vedle své schránky tělesné máme také schránku duševní. Každý člověk má své potřeby duševní, někteří odborníci jim říkají potřeby psychologické. Mezi tyto potřeby patří především potřeba bezpečí, jistoty, respektování lidské důstojnosti a touha po důvěře. (Příbyl, 2015, s. 75) Po důvěře ke konkrétním lidem, kteří jsou nám v dané etapě života blízcí a vztah s nimi, spolehnoutí se na ně, je pro nás v dané životní situaci zásadní. Ať se jedná o rodiče v dětství a mládí, partnera v dospívání, manžela či druha v dospělosti, lékaře či ošetřovatele v nemoci či pečovatele ve stáří a bezmoci.

Třetí skupinu lidských potřeb představují potřeby sociální. Všichni žijeme ve vazbách na druhé, nikoli izolovaně. Toužíme po osobním kontaktu s druhými, jsme lidé společenští, potřebujeme komunikovat, projevovat přátelství, náklonnost a lásku. Potřeba milovat a být milován patří mezi základní lidské potřeby. (Příbyl, 2015, s. 75) Tytéž sociální potřeby mají také lidé nemocní a staří. Nikdo z nich nechce být sám, i oni potřebují přítomnost druhých, i oni touží po návštěvě a možnosti popovídat si s druhými. V nemoci i ve stáří se společenské potřeby mohou proměnit. Na důležitosti získávají vazby s rodinou a svými nejbližšími a oproti dřívějším časům nevyhledávají velká společenství, přesto zůstává jejich touha po přítomnosti druhého silná.

Poslední skupinou tohoto dělení jsou potřeby duchovní neboli spirituální. Bylo by mylné se domnívat, že se tyto potřeby týkají pouze věřících lidí. Naopak, potřeba smyslu života, potřeba odpuštění, správného životního nasměrování jsou potřeby společné všem. Marie Svatošová upozorňuje, že zvláště ti, kteří se potýkají s vážnou nemocí, se začínají zabývat životně důležitými otázkami po smyslu vlastního života. (Svatošová, 2012, s. 48) Každý člověk potřebuje ujištění, že jeho život měl smysl a logicky otázky po smyslu života napadají intenzivněji ty, kteří se ke konci svého života blíží, tedy seniory a vážně nemocné.

V tuto chvíli je třeba uvést, že hranice mezi zmíněnými čtyřmi druhy potřeb nejsou jasně dané. Proto také v odborné literatuře někteří autoři zařazují stejnou potřebu do odlišné kategorie. Nebo se setkáváme s dělením potřeb podle dalších kritérií, např. podle důležitosti pro zachování života (nižší a vyšší potřeby), podle počtu osob (individuální a kolektivní potřeby), podle obsahu (materiální a nemateriální potřeby), podle četnosti

(trvalé, občasné a výjimečné potřeby), podle času (současné a budoucí potřeby) a další. (Příbyl, 2015, s. 33)

Proměna důležitosti potřeb

Na sklonku života lidé často balancují, ohlíží se zpět, hodnotí svůj život a kladou si otázky o smyslu svého života, zda splnili vše, co měli a co asi bylo jejich úkolem. Na mnohé z těchto otázek nemohou najít odpověď. Při přemýšlení o příčině událostí ve svém životě, jejich hlubším významu a smyslu mohou dojít pod vlivem řady okolností i ke změně názorové orientace.

Křivohlavý popisuje změnu postojů, která se v průběhu života v člověku odehrává. V mládí měl člověk velké plány, co vše chce dělat, čeho chce v životě dosáhnout. Tyto plány mu dávaly energii k tomu, aby dělal mnohé, nad čím se v pozdějších letech jen pousmál. Svědomí se podle Křivohlavého v seniorském věku člověka již neptá: „Co od života chci?“, ale vynořuje se hlubší, závažnější otázka: „Co ode mne život ještě chce?“. (Křivohlavý, 2011, s. 116) Dochází také k bilancování života, co se v životě podařilo, čím jsem přispěl k rozvoji civilizace a kultury, co bylo hodnotné, co mělo cenu a co naopak cenu nemělo, co jsem nestihl, nezvládl, udělal špatně a co s tím.

Otevírají se další témata, která poskytují náhled na duchovní potřeby seniorů, jež jsou v přímé vazbě na potřeby tělesné. Mezi základní potřeby seniorů v závěru života řadí Monika Specht-Tomann potřebu lásky, potřebu pozornosti, potřebu intimity a svého prostředí, potřebu nebýt sám, potřebu doteku, potřebu být bez bolesti, potřebu klidu, potřebu tekutin a potřebu dýchat. (Specht-Tomann, 2018) Z pořadí, jak tyto potřeby Specht-Tomannová uvádí je zřejmé upřednostnění vztahových potřeb, potřeby lásky, přítomnosti druhého, nebýt sám, vnímat přítomnost blízké osoby a její lásky.

Péče o potřeby seniorů je v rukou těch, kteří o seniory pečují, v rukou jejich nejbližších, v rukou ošetřovatelů a dalších odborných pracovníků. A toto se týká nejen potřeb biologických, ale i potřeb duchovních. Právě s blížícím se koncem života seniorů, s jejich rostoucí nemocností, tělesnou bolestí a nemohoucností hraje duchovní neboli spirituální dimenze v životě seniorů stále důležitější roli.

2.4 Výklad pojmů

2.4.1 Pojem a původ pojmu spiritualita

Pojem „spiritualita“ pochází z latinského „spiritualis“ („duchovní“), odvozeného od „spiritus“ („dech“ nebo „duch“), který v křesťanství odkazuje k působení třetí božské osoby, Ducha svatého, na člověka, a hlavně pak k odezvě tohoto působení v jeho životě. Spiritualita je v tomto pojetí vnitřní život člověka, iniciovaný působením Ducha a protnutý Bohem, jeho duchovní život. (Vojtíšek a kol., 2012, s. 10)

Ve druhé polovině 20. století se tento pojem vyjadřující osobní, niternou polohu náboženství rozšířil díky náboženskému hnutí Nového věku (New Age) na Západě i mimo oblast křesťanství. Toto hnutí chápalo spiritualitu jako osobní, nedogmatickou zbožnost, založenou na přímém náboženském zážitku a vyhýbající se institucím a jejich autoritativním nárokům. Spiritualita má sjednocovat vše, co bylo doposud vnímáno jako protikladné, Boha a člověka, ducha a hmotu, člověka a přírodu, dobro a zlo, víru a vědu a další protiklady, spiritualita má v Novém věku přivést člověka k celistvosti a lidskou společnost k harmonii. (Vojtíšek a kol., 2012, s. 10)

Pojem „spiritualita“ se ve druhé polovině 20. století rozšířil v souvislosti se zvýšeným zájmem o alternativní náboženství a rovněž v souvislosti s krizí náboženských institucí a s krizí doposud převládajícího typu zbožnosti. Pojem „spiritualita“ se stal podle Vojtíška označením pro individuální, nezávazný a na instituci nezávislý náboženský zájem, pro nějž je charakteristická hodnota vnitřního zážitku a praktického, denního používání, jež by rozšiřovalo schopnosti člověka. Došlo k jeho odpoutání od svého křesťanského základu a začal spíše vyjadřovat inspiraci v mimokřesťanských duchovních tradicích, a dokonce se rozšířil i mimo oblast považovanou za doménu náboženství. (Vojtíšek a kol., 2012, s. 11)

Spiritualita je v dnešní době nejčastěji vnímána jako složka osobnosti, vnitřní zkušenost člověka. Nežije pouze v kontextu náboženské tradice, „ve skutečnosti představuje angažovaný postoj – sociálně, environmentálně a především existenciálně“. (Němec, Vizina, 2021, s. 13) Spiritualita je podle psychologa Pavla Říčana obecnou charakteristikou člověka a je v různé míře přítomná „ne-li u všech, tedy aspoň u naprosté většiny jedinců“. (Říčan, 2010, s. 380)

Říčan propojuje slovo spiritualita s „vyššími zájmy“, ideály o „pravdu a lásku“, mravními normami, uměním, kulturou, moudrostí, niterností, autenticitou, smyslem života, svobodou, tvořivým vzletem, věcmi ušlechtilými, co nás přesahují. V definicích spirituality

se pak uplatňují pojmy jako posvátno (implikující prožitek tajemství), přesah – transcendence (ve smyslu prožitku), poslední (nejvyšší) zájem, orientace na to, co je v osobně nejdůležitější, což může být konkretizováno jako láska a podobně. Říčan odkazuje na poslední verzi hierarchie potřeb Abrahama Maslowa, kdy je na vrcholu pyramidy „potřeba transcendence, přesahu, hlubokého prožití toho, že je člověk součástí většího celku – lidstva, přírody, Země, a nakonec celého vesmíru“. (Říčan, 2007, s. 379)

Religionista Zdeněk Vojtíšek připouští, že spiritualita hraje u různých lidí různě důležitou úlohu, bylo by však těžké najít člověka, na něhož by nikdy v žádné formě nezapůsobila. (Vojtíšek a kol., 2012) Spiritualita naopak může měnit intenzitu a podobu přítomnosti v našich životech. „Každé životní stadium přináší nové příležitosti i nová úskalí spirituálního vývoje. Jeho konečným ‚testem‘ bývá loučení se s životem ve stáří a v nemoci“. (Říčan, 2010, s. 381)

Charakteristickým znakem spirituality je hledání, hledání sama sebe, hledání svého já, své identity. Hledání naší identity je podle Křivohlavého „projevem touhy po stabilitě uprostřed všeho, co se neustále mění“. (Křivohlavý, 2011, s. 116) Vedle hledání je stejně tak důležité nacházení, nacházení zdroje, z něhož můžeme čerpat síly pro další úsek cesty života. Z pohledu hledání opravdových životních hodnot vnímá Říčan spiritualitu jako „hledání a prožívání posvátného“. (Říčan, 2007, s. 288)

Do základní spirituální roviny může patřit snaha člověka o dosažení jakéhosi absolutního životního cíle, vztah k tomu, co považuje za posvátné, vztah k tomu, co považuje za nejvyšší skutečnost, nebo nejvyšší cíl života, přesahující běžný horizont užívaných věcí a prožívaných vztahů. S jistým zjednodušením by se tedy dalo říci, že považujeme-li za spirituální oblast tu oblast v nitru člověka, kde se řeší nejniternější a nejdůležitější otázky, kde se člověk opírá o své zásadní a poslední jistoty, je tedy řešení existenciálních otázek spirituální záležitostí. (Opatrný, 2017)

Z pohledu teologické etiky, která se snaží otevírat etická témata současnosti, je potřeba spiritualitou rozumět především způsob vnímání světa a všeho, co se v něm děje. Složku lidské osobnosti tážající se po smyslu všeho ve vztahu k tomu, co nás přesahuje. Spiritualitu lze chápat jako to, co je vlastní našemu bytí, co stojí v základu našeho jednání a rozhodování, jako duchovní kapacitu směřující jak nad člověka, tak i do člověka, přesahující bezprostřední pohled na člověka a svět. Spiritualitu chápeme jako prožívání toho, že v sobě máme cosi věčného a že svět má širší rozměr, jako vnímání transcendence a smyslu života. (Fišer, Heryán, Jandejsek, Širka, 2018)

„Spiritualita je dimenze, kterou lze považovat za hnací sílu v životě jedince, sílu, jež dává všem aspektům života smysl a v jejímž středu sídlí naděje.“ (Škrla, Škrlová, 2003, s. 436)

Typy spirituálních prožitků

Mezi spirituální zážitky či prožitky lze řadit všechny, které za spirituální považuje ten, kdo je prožil. Můžeme je rozlišovat na náboženské a nenáboženské, mimořádné a všední, zdravé a patologické, příjemné a nepříjemné a další. (Vojtíšek a kol., 2012)

Většina spirituálních prožitků je podle odborníků spojena se smíšenými pocity, s příjemnými pocity ze zážitku mohou přicházet úzkosti, výčitky, obavy, že nejsme něčeho hodni.

Vojtíšek upozorňuje, že pro dnešní dobu je typická honba za nevšedními, mimořádnými prožitky. Lidé dělají netradiční, až extrémní sporty, navštěvují exotické končiny, usilují o extázi, trans, splynutí s Bohem, dostávají se do změněných stavů vědomí, cestují v čase, po odeznění zážitku se většinou dostaví poznání, že jsme jimi odděleni od běžného života, jsou jakousi formou útěku. (Vojtíšek a kol., 2012) Mezi mimořádné spirituální zážitky lze v západní duchovní tradici zařadit i zážitky mystické, při nichž dochází k obrácení pozornosti do nitra, a k bezprostřednímu nahlédnutí Boha. Tato cesta je spojována s intenzivními prožitky Boží přítomnosti nebo přímo se stavem sjednocení s Bohem. (Blecha, Floss, 2002)

Běžné spirituální prožitky doprovázejí běžné denní činnosti a často jsou považovány za hodnotnější než mimořádné spirituální prožitky. Do této skupiny můžeme řadit „obyčejné“ vědomí Boží existence, běžné projevy zbožnosti jako je pocit lásky k bližnímu, vyjádření soustrasti, účinné lítosti, strach ze selhání, pocit viny a prožitek odpuštění. (Vojtíšek a kol., 2012) Mezi tyto běžné spirituální prožitky Pavel Říčan řadí: úctu, strach, důvěru, naději, lásku, pokoj, radost, nutkání se sdílet, pokoru, svobodu, vděčnost, inspiraci, jistotu, zkušenost vyslyšené modlitby, smysl života, čistotu, pravdu, touhu po osobní dokonalosti, hněv a dojem, že je někdo přítomen. (Říčan, 2007)

Vojtíšek v této situaci uvádí, že duchovní život se většinou odehrává v drobných krocích na cestě k poznání sebe i druhých.

Spirituální otázky související se smrtí

Základním existenciálním prožitkem je uvědomění si vlastní smrtelnosti. Přičemž na každého dopadá toto vědomí jinou silou. Někdo je schopen o smrti hovořit již od mládí, jiný se těmto tématům vyhýbá a není ochoten o nich hovořit do pozdní dospělosti. Psycholožka Vágnerová uvádí, že „přesah aktuální situace se projeví i pochopením významu smrti, její definitivnosti a nezvratnosti. Proto se po desátém roce objevuje i strach ze smrti.“ (Vágnerová, 1999) Téma smrti a strachu ze smrti je typickým tématem starých a nemocných lidí. Je také tématem, jemuž se mnozí z nich vyhýbají.

Otázka smrtelnosti je jedním z hlavních témat všech duchovních tradic, z nichž mnohé pracují s tématem duše, která neumírá se smrtí těla, je na něm nezávislá. Další formou uchopení smrtelnosti jsou systémy vystavěné na teorii znovuzrození. Většina duchovních tradic slibuje posmrtný život, ať zde na zemi, nebo na onom světě. (Vojtíšek a kol., 2012) Smrt z tohoto pohledu neznamena absolutní konec.

Díky náboženství bývá smrti dáván smysl. Člověk se snaží porozumět svému životnímu příběhu, porozumět své smrtelnosti, jednotlivé životní události naplnit smyslem a vytvořit tak svou identitu. (Říčan, 2007) Člověk potřebuje vnímat život jako smysluplný celek. Ve svém příběhu ale může vyzdvihnout některé události na úkor jiných. Může se také stát, že některé události mu do příběhu nedaří začlenit. (Plhánková, 2006)

Podle Křivohlavého výzkumy ukázaly, že věřící mají ze smrti menší strach než nevěřící. Může to být tím, že smrt vnímají jako tajemství, kterým je provázán Bůh. (Křivohlavý, 2002) Někdy však ani vnímání smrti nevěřícím není provázáno strachem a úzkostí. Irvin Yalom odkazuje na příklad řeckého filozofa Epikura - „náš stav nebytí po smrti je týž stav, v němž jsme byli před narozením“. (Yalom, 2006) Křivohlavý upozorňuje, že ač existuje řada přístupů ke smrti, ať přístupů vystavených na různých náboženstvích nebo přístupů ateistických, podle nichž je náboženské pojetí jen berličkou a smrt je koncem lidské existence, o smrti vždy vypovídají lidé, kteří touto zkušeností neprošli. Jde o tajemství, k němuž musíme přistupovat s nejhlubší pokorou a otevřeností. (Křivohlavý, 2002)

2.4.2 Pojem religiozita

Pojmy spiritualita a religiozita bývají snadno zaměňovány. Většina průměrně znalých čtenářů spojují oba pojmy s vírou v Boha a rozdíl mezi těmito pojmy by těžko popisovali. Pro poznání, co odlišuje religiozitu od spirituality, vyjděme ze samotného pojmu.

Pojem religiozita vychází z latinského termínu pro náboženství *religio* a jeho kořene *ligere*, v překladu vázati. Lze tedy odvodit, že zásadním v náboženství je navazování vztahu, vztahu člověka k člověku, ale také člověka k tomu, co nás přesahuje. Předpona *re* navíc naznačuje pravidelnost, opakovatelnost v navazování tohoto vztahu. Nejen že jde o vztah oboustranný, ale také o vztah opakující se, jedná se o opakující se navazování vztahu, neustálou celoživotní snahu v daném vztahu být a žít. (Křivohlavý, 2002)

Vojtíšek spatřuje rozdíl mezi spiritualitou a religiozitou ve vazbě na instituce, církve. Na rozdíl od tradiční, instituční formy spirituality (náboženské spirituality), religiozity je v novém pojetí spiritualita na institucích nezávislá. (Vojtíšek a kol., 2012) Pojem religiozita, který vyjadřuje spjatost s určitou duchovní tradicí, převážně křesťanskou, a jejími institucemi, je spojován s přívlastky dogma, strnulost, nepraktičnost, zastaralost, omezování, zatímco nenáboženská spiritualita je spojována se zážitkem, individuální tvořivostí, svobodným rozvojem a využitelností v současném světě. Podstatou obou těchto forem spirituality je však živý, autentický vztah. (Halík, 2002) Pro oba pojmy je tedy charakteristický duchovní prožitek skrze autentický, živý vztah. Religiozita tento vztah navíc propojuje s institucí, církví.

2.4.3 Pojmy spirituální (duchovní) a pastorační péče

Podobně jako pojmy spiritualita a religiozita není snadné odlišit pojmy spirituální péče a pastorační péče. Rozdělovníkem je zde opět propojení s církví. „Spirituální péče“, čili duchovní péče je dnes chápána podobně široce, jako dnešní uchopení pojmu „spiritualita člověka“. V širokém slova smyslu je spirituální péče nedílnou součástí holisticky čili celostně pojaté péče o nemocného člověka. Zahrnuje péči o jeho biologické, psychologické, sociální a spirituální potřeby. (Říčan, 2007) Spirituální péči je tak třeba pojímat jako péči o jakékoli potřeby jakéhokoli člověka, nábožensky či nenábožensky orientovaného. Tato péče „povětšinou reaguje na existenciální otázky, hlásící se výrazněji ve stavu nemoci a ohrožení života, a nemusí mít vždy explicitně náboženský obsah. Má ale s úctou brát v úvahu konkrétní spiritualitu konkrétního člověka a reagovat na ni. Nesmí však uhýbat ani jeho existenciálním otázkám, nebo je dokonce bagatelizovat.“ (Opatrný, 2017)

Sama „pastorační péče“ je pak chápána jako péče církví o věřící, což například v katolické církvi často souvisí se svátostnou péčí. Pastorační péčí se v širším slova smyslu

rozumí „jednání s člověkem, ve kterém ho respektujeme v jeho jedinečnosti, přistupujeme k němu z pozice věřících křesťanů, doprovázíme ho v jeho obtížích, nemoci, utrpení či umírání a pomáháme mu k lidsky důstojnému zvládnutí jeho životní situace včetně smrti, a to na jemu dostupné úrovni víry s perspektivou jejího možného rozvoje.“ (Opatrný, 2017)

V běžném životě naší sekularizované společnosti se však tyto pojmy mnohdy používají bez přesnějšího rozlišení.

2.4.4 Pastorage, pastorační péče, pastorační činnost

Mluvíme-li o pastorači, pastorační péči, pastorační činnosti, všechny tyto výrazy vychází z latinského slova *pastor* čili „pastýř“, odvozeného od *pastus, pascere* – v překladu „vést na pastvu, pást“, v němž kořen *pa* přináší význam ve smyslu „starat se, chovat, chránit, krmit, hlídat, pást“. Již v církevní latině byl tento výraz propojen s duchovním významem. (Harper, on-line)

Pastorage je tedy souborem činností, při nichž církev navenek i dovnitř realizuje svoje poslání. Spočívá v působení na konkrétní lidi, ať už věřící, nebo nevěřící, v konkrétních životních podmínkách. „Pastorage“ je buď chápána v nejširším významu jako veškerá činnost církve včetně bohoslužby, kazatelství, vyučování a další, nebo v užším smyslu jako specifická duchovní péče. To první široké pojetí pastorage je vlastní katolicismu a druhé užší vymezení zase spíše protestantismu. (Butta, 2017)

Pastorační, nebo také i pastýřská péče má dosvědčovat Boží péči o člověka a zpřítomňovat jednání dobrého „Pastýře“. Její definice a pojetí nacházíme v různých odborných publikacích. Evangelický teolog Josef Smolík definoval pastýřskou péči jako „službu k víře uprostřed sboru i ve světě“. (Smolík, 1991) Katolický teolog Aleš Opatrný podobně zdůrazňuje, že „církev má své úkoly jednak uvnitř, tedy sama v sobě, v péči o své členy, a současně také úkoly vůči okolnímu světu“. Úkoly církve shrnuje do čtyř hlavních skupin: *martyria* (svědectví, hlásání), *diakonia* (služba potřebným), *leiturgia* (liturgie, bohoslužba) a *koinonia* (péče o společenství). Pastorační péčí pak Opatrný rozumí „uskutečňování těchto úkolů církve, a to tak, že v pastorační péči a činnosti jsou zpravidla zastoupeny všechny zmíněné složky vždy v jiném poměru“. (Opatrný, 2017)

Pastorační činnost se může týkat určité skupiny osob (např. pastorage mládeže) nebo určitých životních situací (např. pastorage v nemocnicích). Jedná se o jakoukoli činnost, kde dochází k pastorači. Tento pojem se významově překrývá s pojmem duchovní či

duchovenská činnost a stejně tak jako pojmy pastorační péče nemá zcela jasné ohraničení.

Duchovní péče a diakonická pomoc

V postmoderní době plné výzev a nejistot usiluje duchovní péče o posílení životní a křesťanské jistoty člověka. Vztahuje se k tématům každodenního života, k událostem v rodině, při výchově dětí, v partnerství, v profesním životě, ve stárnutí, nemoci i zdraví. Hledá spolu s tázajícím člověkem odpovědi na náboženské a etické otázky, které se dotýkají smyslu, identity a cíle lidského života a je mu na jeho cestě směrovkou na životních křižovatkách. Duchovní péče je úzce spojena s diakonií, neboť přispívá k uspokojení tělesných, duševních, sociálních a materiálních potřeb člověka.

Diakonie neboli služba, pomoc potřebným, se ve své nabídce pomoci vzájemně doplňuje s duchovním doprovázením. Duchovní péče se zaměřuje na člověka ve všech věkových stupních a skupinách jako duchovní péče o děti, o mládež, střední generaci, seniory. Zvláštní oblastí je duchovní péče v prostředí rodiny – péče o snoubence, manžele, rodiče. Speciálními oblastmi je duchovní péče v armádě, ve věznicích, v nemocnicích, v zařízeních sociálních služeb a v dalších zařízeních. Duchovní péče se zaměřuje na člověka v jeho specifických problémech a konkrétních situacích – péče o nemocné, umírající, pozůstalé (vdovy a vdovce), v jeho životních krizích, např. spolupracuje v péči o lidi pod vlivem alkoholu, o drogově závislé, ale stará s i o ty, kterým se z těchto závislostí podařilo vymanit a další.

Současná křesťanská duchovní péče klade důraz na Boží slovo a jeho působení, přičemž východiskem pastorační činnosti je církev. Vedle toho ale křesťanská duchovní péče využívá poznatky a metody empirických věd, jakými jsou psychologie, sociologie, antropologie, sociální práce a další, z nichž čerpá poznatky o člověku a prostředí, v němž žije.

2.5 Spirituální potřeby ve stáří

Vraťme se v této kapitole k duchovním potřebám seniorů. Stejně jako spiritualita zasahuje všechny oblasti a fáze lidského života a odehrává se v interakci s dalšími složkami jeho osobnosti, také duchovní potřeby nelze striktně oddělit od psychických, fyzických a sociálních. Potřeby i důraz na jejich uspokojení se během života mění ve vztahu k prostředí, času a životním okolnostem. Přesto se však můžeme pokusit o výčet

nejčastěji se projevujících lidských potřeb, jež bychom mohli zařadit do skupiny potřeb spirituálních.

Nejprve se seznámíme s těmi potřebami, se kterými se při své práci setkaly pracovnice v přímé péči se seniory a poté představíme názory jednotlivých autorů, které řadí spirituální potřeby seniorů podle rozdílných kritérií.

2.5.1 Duchovní potřeby z pohledu pečujících

Marie Svatošová zjišťovala na svých seminářích formou anonymních dotazníků, co si pod pojem duchovní potřeby představují přímo Ti, kteří o nemocné a staré pečují. Jako nejčastější vyhodnotila tyto odpovědi:

- Nebýt sám, mít někoho rád
- Touha po smysluplnosti a naplnění života
- Mít pro co a pro koho žít
- Potřeba přesahu skutečnosti – transcendence
- Potřeba zakoušení důvěrného vztahu s Bohem
- Preference dobra, pravdy, krásy
- Příroda, kultura, sport
- Touha po nesmrtelnosti
- Touha po vnitřní svobodě
- Klid ve svědomí
- Potřeba mít v pořádku vztahy
- Odpustit a vědět, že i mně bylo odpuštěno
- Konečné zacílení života – odkud kam jdu, kdo jsem
- Potřeba dělit se o poklad víry
- Mezi odpověďmi bylo i: Nevím, proto jsem přišla na seminář
- Několikrát se objevilo: Nevím, nikdy jsem o tom nepřemýšlela

Společného jmenovatele duchovních potřeb všech lidí nalézá v touze po lásce. V touze milovat a být milován, která je ve skutečnosti podle Svatošové touhou po živém Bohu. „Pro někoho je cílovým bodem Bůh, jiný se tomuto pojmenování vyhne, ale o smyslu a konečném cíli svého života kdesi za horizontem smrti v hloubi duše nepochybuje.“ (Svatošová, 2012)

2.5.2 Charakteristika stěžejních duchovních potřeb seniorů

S uvedenými odpověďmi zdravotníků souzní výčet spirituálních potřeb seniorů, který zpracovala teoložka Věra Suchomelová. S odkazem na Svatošovou (2012), Grüna (2009) či Koeniga (1997, 1994) nabízí Suchomelová možné vymezení spirituálních potřeb, které ve stáří nabývají na významu. U všech autorů objevuje téma vyrovnání se s vlastní minulostí a přítomností, téma potřeby smysluplnosti života a životního příběhu, potřeby lásky, potřeby odpuštění.

Koenig (1994) podle Suchomelové nabízí ucelenou a obsáhlou charakteristiku stěžejních spirituálních potřeb seniorů nicméně si neklade nárok na vyčerpání tématu. Mezi stěžejní duchovní potřeby seniorů řadí potřebu smyslu, životního cíle a naděje, potřebu vidět přesah životních situací, potřebu kontinuity, podpory v čase ztrát, potřebu akceptace a validace religiózního chování, potřebu spirituálně se projevit, potřebu vlastní důstojnosti a ceny, potřebu bezpodmínečné lásky, potřebu vyjádřit hněv a pochyby, potřebu vědět, že Bůh je na mojí straně, potřebu milovat a být užitečný, potřebu vděčnosti, potřebu odpustit a odpuštění zažít a potřebu přípravy na umírání a smrt. (Koenig, 1994)

Koenig ve svém výzkumu postihl zejména náboženskou spiritualitu, resp. religiozitu a religiózní praktiky, které z participace na konkrétním náboženství vyplývají. Toto pojetí je však podle Suchomelové srozumitelné a z velké míry aplikovatelné i v nenáboženském kontextu. (Suchomelová, 2016)

Široké spektrum psycho-spirituálních a religiózních potřeb uspořádal podle toho, k čemu (komu) se vztahují, zda k sobě, k Bohu či k ostatním lidem. K potřebám vztaženým k sobě řadí Koenig potřebu cíle a pochopení významu toho, co se kolem mě děje, potřebu smyslu a užitečnosti, výhledu do budoucnosti, potřebu naděje a zvládání ztrát a změn, potřebu přizpůsobit se zvyšující se závislosti, potřebu transcendovat obtížené situace a okolnosti, potřebu osobní důstojnosti, vděčnosti, potřebu vyjádřit svůj pocit, potřebu navázat na minulost, potřebu akceptovat umírání a smrt a připravit se na ně. K potřebám vztaženým k druhým řadí potřebu přátelství s druhými, potřebu milovat a sloužit druhým, omluvit se a zažít odpuštění, odpustit druhým, vyrovnat se se ztrátou milovaných osob. K potřebám vztaženým k Bohu řadí potřebu být si jistý, že Bůh existuje, že Bůh je na mé straně, potřebu zažívat Boží přítomnost, zažít Boží bezpodmínečnou lásku, modlit se sám, s ostatními a pro ostatní, číst a být inspirován Písmem Svatým, potřebu úcty k Bohu, individuálně i společně projevené a konečně potřebu milovat Boha a sloužit mu. (Koenig, Lamar, 1997)

V následující charakteristice spirituálních potřeb Suchomelová volně vychází z původního Koenigova pojetí.

1) Potřeba vědomí vlastní hodnoty a důstojnosti

Potřeba vědomí vlastní důstojnosti a hodnoty nabývá zvláštního významu v souvislosti se zdravotními obtížemi, snižováním soběstačnosti a autonomie spojených se vzrůstající závislostí na druhých, s křehkostí a kumulací náročných životních okamžiků. V obecném povědomí je důstojnost spojována s pojmy jako úcta, autonomie, respekt, společenské postavení, velká míra zkušeností. V tomto smyslu je důstojnost závislá na něčem konkrétním, čeho lze dosáhnout, co si lze zasloužit, vydobýt, na co lze být hrdý.

Stárnutí znevažuje dosažené znalosti a kompetence. Tváří v tvář zkušeností tělesného chátrání, úbytkem samostatnosti a rostoucí závislosti na bližních může ve starém člověku narůstat pocit, že je nepotřebným břemenem druhých, že se svojí dřívější podobou ztratil sám sebe.

Potřeba vědomí vlastní hodnoty a důstojnosti akcentuje mimo jiné v souvislosti s životním bilancováním a přetvářením životního příběhu, v rámci kterého starší člověk rekapituluje a hodnotí rodinné prostředí, četnost a kvalitu sociálních kontaktů s rodinnými příslušníky, známými, sousedy, přáteli, dřívějšími kolegy, své postavení v referenční skupině. Stěžejním bodem těchto úvah je podle Koeniga uznání, které se člověku během jeho životní historie dostalo a dostává, a to zejména od lidí, se kterými jej pojí společná životní historie, nebo od těch, kteří ovlivňují jeho současné prožitky – členové rodiny, sousedé, spolubydlící v domově pro seniory, ale i zdravotní či pečující personál. Zatímco pozitivní odpovědi podporují integritu a sebehodnotu staršího člověka, negativní odpovědi atakují důstojnost i sebehodnotu a často ústí v zoufalství, v extrémním případě až suicidiální jednání.

Až do svého konce člověk potřebuje zakoušet, že je cenný sám o sobě, že jeho život měl a má smysl, potřebuje zakoušet porozumění, útěchu, úctu. Přístup okolí seniora, ať už se jedná o pečující personál či rodinné příslušníky, může vědomí vlastní hodnoty a důstojnosti podpořit, nebo naopak hlouběji podrýt. Akceptace a respektování nezpochybnitelné důstojnosti lidského života je východiskem jakékoliv smysluplné práce s lidmi, kompasem neustále udržujícím správný směr péče o ne-mocného či ne-schopného člověka. (Suchomelová, 2016)

2) Potřeba zachování kontinuity životního příběhu

Stárnoucí člověk potřebuje zakoušet, že jeho současný život navazuje na minulost a vychází z ní, zejména pokud se ocitl v novém prostředí či v nové životní situaci. Potřebuje maximálně zachovat své interní (myšlení, reakce, pocity) i externí (sociální prostředí) struktury svého života. (Koenig, Lamar, 1997) Přijmout i negativní změny a zabudovat je do své osobní životní historie představuje další z velkých duchovních úkolů stáří. S re/definicí životního příběhu souvisí otázka životní bilance ve vztahu k sobě, ostatním lidem, k Bohu. Definice a redefinice pojetí vlastního životního příběhu a smyslu života je také cestou k přijetí sebe sama. Věřící senior může v přijetí vlastní minulosti, se všemi negativními a radostnými zkušenostmi, vidět jedinečnou a konkrétní cestu, kterou jej Bůh přivádí ke spáse. Tato cesta je ovšem dlouhá a bolestná, tím spíše, že z okolí starého člověka zmizeli či mizí ti, kteří znají okolnosti jeho minulosti, kteří mohou dovysvětlit nevyjasněné či odpustit minulá provinění.

Intenzivní potřeba starého člověka předávat a sdílet svůj vlastní příběh vyjadřuje bytostnou potřebu ujistit se: „pořád jsem to já, a ještě jsem tady“ a také poznat a pochopit smysl svého života.

3) Potřeba smyslu života, životního cíle a naděje

V čase, kdy konečnost dostává reálné obrysy, fyzická a psychická síla mizí a sociální kontakty řídnou, nabývá na významu potřeba smyslu, uchování si cíle svého směřování a naděje do budoucnosti. Ztráta smyslu života ohrožuje člověka v každém věku, ve stáří se ale podstatně zužuje prostor k nalezení jakési dočasné substitute.

4) Potřeba bezpodmínečné lásky a podpory v čase ztrát, potřeba vědět, že Bůh je na mojí straně

Se ztrátami a negativními změnami se může pojit pocit smutku, vnitřní prázdnoty, nudy, zmatení, odmítnutí a strachu. Starý člověk potřebuje porozumění, útěchu, potvrzení, úctu, lásku a naději, základní pocit, že je druhými milován a hoden lásky bez ohledu na svou „užitečnost“. Potřebuje mít s kým tyto ztráty sdílet a pokud cítí kolem sebe atmosféru netrpělivosti a nepochopení, jeho sklíčenost vzrůstá. Naprosto zásadním východiskem úspěšné práce se seniory a pro seniory je proto respekt a přijetí. (Vojtová, 2014)

Jednou z cest naplnění potřeby bezpodmínečné lásky a podpory je tak zakoušení přítomnosti Boha – transcendentního partnera v běžném životě. Tváří v tvář kritickým životním okamžikům, trápením zapříčiněným fyzickou, psychickou či spirituální bolestí či v blízkosti smrti mohou i silně věřící lidé zažívat dotírající, často neverbalizovanou nejistotu a pochyby o skutečné Boží existenci nebo o tom, že Bůh je skutečně na „jejich“ straně, že se o ně osobně zajímá a miluje je. Vnímají-li navíc svůj život jako nezdar, ulpívají-li na pocitech viny, výčitkách a zahanbení a sebe vidí jako ty, kteří Boha zklamali, důvěra v Boží lásku může být velmi otřesena.

Důvěra ve smysluplnost křivolaké životní cesty je charakterizována důvěrou v „toho“ nebo „to“, jež tajemství této cesty zná. Toto vědomí starším lidem přináší pokoj, naději a sebevědomí a je zdrojem posilující a uzdravující vděčnosti, vděčnosti adresované vyšší moci. (Koenig, 1994)

Cesty k naplnění potřeby lásky, podpory v čase ztrát a u religiózních seniorů potřeby jistoty, že Bůh je na jejich straně, mohou být dlouhodobým nelineárním procesem duchovního zrání, ale mohou být také naplněny „tady a teď“. Zkoušení bezpodmínečné lásky a podpory v čase ztrát i jistota, že Bůh je na jeho straně, pomáhá starému člověku adaptovat se na vzrůstající závislost na ostatních, udržovat si vnitřní autonomii a je tak významnou součástí „wellbeing“ či „aging-well“. Naplnění v oblasti těchto potřeb úzce přispívá k vědomí vlastní hodnoty a důstojnosti. Jinými slovy, ať religiózní či nereliózní člověk bude tím hlouběji zažívat svou vlastní hodnotu a důstojnost, čím laskavější jednání vyjadřující bezprostřední přijetí bude zažívat od lidí, kteří o něho pečují. Vztahovou dimenzi pojetí vlastní důstojnosti jsme zmínili. Můžeme shrnout, že vědomí vlastní hodnoty a důstojnosti ve stáří úzce souvisí s vědomím lásky, jež se člověku dostává – od lásky lidí po lásku Boží. (Koenig, Lamar, 1997)

5) Potřeba možnost dávat lásku a být užitečný

Staří lidé potřebují vědět, že mohou stále přinášet druhým cit a lásku. Suchomelová zmiňuje klinickou studii, z níž vyplývá, že pokud je potřeba lásku přijímat nasycena, mají lidé menší potřebu příjmu lásku dostávat, a naopak ji dokážou více dávat, milují tedy více. V jakékoli situaci lze najít prostor, ve kterém senior může, i když v omezené míře, svoji potřebu dávat lásku a být užitečný, naplnit. Mohou to být drobné úkony pomoci těm, kteří jsou na tom hůře, ale také podpora lidí v okolí, zájem o jejich starosti, projevy přátelství. (Suchomelová, 2016)

Další možností v institucionalizovaném prostředí je možnost zapojení obyvatel do chodu zařízení, například formou drobné pomoci při organizaci místních aktivit. Podle Křivohlavého je to právě „dávání se“, které často vede k nalezení nové životní energie a smyslu. (Křivohlavý 2006)

Lidskou potřebu dávat lásku a být užitečný tak můžeme opsat jako touhu po společenství. Pocit užitečnosti naplňovaný skrze pozitivní vztahy přispívá k pozitivnímu sebeobrazu seniora, k jeho důstojnosti i autonomii. Také potřeba dávat lásku a zakoušet pocit užitečnosti může mít – jako všechny ostatní potřeby – svou nezdravou podobu. Někteří lidé mají extrémně silnou touhu sloužit druhým, aby dostali lásku, která jim chybí z dětství a pokud se jim nedostane očekávané reakce, reagují velmi negativně. Potřeba sloužit druhým může být také snahou získání pozornosti a pocitu důležitosti. (Koenig, 1994)

6) Potřeba svobodně vyjádřit hněv a pochyby

S vědomím vlastní důstojnosti a autonomie a se schopností adaptovat se na vzrůstající závislost na druhých souvisí potřeba svobodně vyjadřovat své pocity, a to jak pozitivní, tak negativní. Tyto pocity pak potřebují být sdíleny, což platí zejména pro hněv či pochyby. (Koenig, Lamar, 1997)

Hněv a agrese jsou obvyklým a přirozeným vyjádřením smutku nad ztrátou, pocitu ztracenosti či zmatenosti a jednou z cest adaptace na nepříznivou životní situaci, například nedobrovolné přestěhování do domova pro seniory. Biblické vyjádření této potřeby najedeme například v knize Jób nebo Jeremiáš. Pro tradičně religiózní seniory může být velmi osvobozující vědomí, že mohou svobodně vyjádřit své pochybnosti a zlost a hněv nejen obecně, ale i vůči Bohu, že mohou svobodně pochybovat a tázat se po smyslu svého utrpení. (Kopřiva, 2013)

Přijaté a respektované pocity postupně ztrácejí svou ničivou sílu, navíc posiluje sebedůvěru a jistotu starého člověka. Pocit naplnění této duchovní potřeby tak pomáhá při řešení konfliktů z minulosti, zlepšit verbální i neverbální komunikaci mezi seniorem a jeho okolím, redukovat chemické či fyzické omezovací prostředky (medikace, omezení volného pohybu) a vede k celkovému zlepšení fyzického i psychického zdraví.

7) Potřeba transcendovat náročné životní situace

Určitá minulá či současná utrpení sice nelze změnit, ale lze změnit postoj k nim. Koenig poukazuje na potřebu člověka povznést se nad aktuální těžkou životní situaci, kterou nemůže ovlivnit. (Koenig, Lamar, 1997)

Transcendentální pohled na věc vyžaduje aktivně přestrukturovat situaci, uvědomit si, že to, co je porážkou, je zároveň také přežitím s novou šancí – být v duchovní rovině. Podle Suchomelové nazývá Smékal (2004) optimismus „aktem víry“, Seligman (2003) v tomto smyslu vyzdvihuje schopnost člověka vlastním úsilím svůj postoj k životu změnit podpořenou kontinuální péčí o vlastní duchovní rozvoj. (Suchomelová, 2016) Svatošová pak poukazuje na souvislost schopnosti nadhledu a chápání vyššího smyslu a moudrého a smířeného stáří: „Nehledat smysl ve věcech samých, ale být tak říkajíc nad věcí, je opravdové umění a velká moudrost. S ní se člověk nerodí, k ní postupně během života dorůstá, anebo také nedorůstá, ale pak si s velkou pravděpodobností zadělává na nemalé problémy v jeho závěru“. (Svatošová, 2012)

8) Potřeba akceptace a validace spirituálního chování, potřeba možnosti spirituálně se projevit

Ve stáří často roste význam religiózně-spirituálních projevů, jako je např. modlitba, meditace, čtení biblických textů nebo jiné literatury, které mohou staršímu člověku pomoci adekvátněji zacházet s fyzickým a psychickým omezením. S přibývajícím věkem a fyzickými omezeními může starší člověk, s ohledem na zdravotní omezení, opustit dosavadní religiózní praktiky, jako je návštěva bohoslužby nebo aktivity církevního společenství, a na významu nabývá individuální prožívání osobní religiozity případně spirituality.

Prožívání spirituality může být i u tradičně religiózních seniorů velmi individuální. Někteří s věkem opouštějí dosavadní formy spirituality, respektive zbožnosti, neúčastní se mše svaté, případně hromadných bohoslužeb, nemodlí se viditelně, nečtou Bibli. Svou spiritualitu prožívají skrytě, přítomnost vyšší síly, z níž čerpají, cítí silně ve svém nitru. Jiní senioři se naopak čím dál více upínají k tradiční religiózní praxi, modlí se modlitby, které se modlili v dětství s rodiči a prarodiči, zpívají staré tradiční písně, doslova „navazují na zbožnost svého dětství“. Skrze tradiční rituály zakoušejí pocit domova a bezpečí, dětskou důvěru, přestože se tím automaticky nevracejí k dětskému způsobu uvažování. (Grün, 2009)

Říčan dokládá, že starý člověk, který se v rámci své dlouhodobé náboženské praxe naučil meditovat či rozjímat, lépe snáší samotu, bývá psychicky vyrovnanější a pozitivněji laděný, což přispívá k jeho zdraví a celkové kvalitě života. (Říčan, 2007) K rozjímání se neuchylují jen věřící lidé; rozjímání a životní bilancování patří ke stáří obecně. Někteří lidé nacházejí zálibu v sestavování rodinných alb, rodokmenů, sepisování pamětí apod. Nad nimi rozjímají o minulosti, hodnotí své životní postoje a činy, jejich oprávněnost či správnost, třídí své vzpomínky, a na některé události se tak mohou podívat novým pohledem. Důležitou funkci má i předávání vzpomínek, rodinných příhod a podobně dalším generacím – hodnota takového sdělování spočívá nejen v tom, že mnoho zajímavých událostí, tradic, životních praktik neupadne v zapomenutí, ale i v posílení vědomí důstojnosti a hodnoty seniora, jeho potřeby užitečnosti a smyslu života. Rozjímání a meditace mají svou nezastupitelnou funkci ve chvílích samoty, ve chvílích nespavosti či smutku. (Suchomelová, 2016)

9) Potřeba vděčnosti

Psychologie studuje vděčnost jako motivační faktor, který stimuluje prosociální jednání člověka a zásobuje ho energií. Na základě psychologických výzkumů se ukázalo, že projevy vděčnosti přinášejí do života pocit naplněnosti, smysluplnosti, hodnoty, pocit toho, že člověk miluje a že si ho někdo druhý váží. (Křivohlavý, 2004)

Nedostatečné uvědomění si pozitivních aspektů života a příliš velký důraz na negativa podlamují vyrovnanost a spokojenost. Seligman považuje podle Suchomelové vděčnost a odpuštění za dva způsoby, jak negativní pocity vztažené k minulosti převést do roviny uspokojení a spokojenosti. Na druhou stranu, příliš okázale až devótně projevovaný vděk může signalizovat vnitřní zranění až spirituální bolest. (Svatošová, 2012) Schopnost projevovat vděčnost patří k duchovní zralosti člověka: „S vděčností se lidé nerodí, ta se získává v průběhu života.“ Duchovní doprovázení může staršímu člověku pomoci odkrýt podstatu vděčnosti, tedy neděkovat jen za „splněná přání“, ale děkovat za vše, co je člověku dopřáno. (Křivohlavý, 2004)

10) Potřeba odpustit a odpuštění zažít

Čím víc se člověk blíží ke smrti, tím důležitější je pro něj „dát věci do pořádku“, tedy odpustit žijícím i nežijícím lidem z minulosti, sobě samému, členům rodiny, přátelům. Skrze odpuštění získává možnost svoji minulost konstruktivně sladit se svým současným

životem. (Křivohlavý, 2006) Nevyjasněné křivdy a spory mohou vést k negativnímu sebeobrazu a naopak podporují pocit marnosti a životního selhání. Podle Koeniga vede nenaplněná potřeba odpustit či neschopnost odpustit často k zášti a hořkosti, a tím působí destruktivně na psychické zdraví člověka. (Koenig, Lamar, 1997)

Odpustit a odpuštění přijmout je náročný životní úkol, a to zejména ve vztahu k lidem, kteří už nežijí i k sobě samému. Ti, kteří se nesmířili s příbuznými a přáteli za jejich života, pociťují daleko silněji smutek po jejich smrti. Přetrvávající pocity viny a nevyjasněné spory pak výrazně ztěžují proces odpoutávání, jeden z významných duchovních úkolů stáří. (Grün. 2009)

Neméně obtížné je pro starého člověka odpustit sám sobě. Pro toho, který již nemá možnost napravit skutečné či domnělé křivdy, jichž se dopustil vůči druhým, může být právě nenaplněná potřeba odpustit sám sobě zdrojem psychických či fyzických obtíží. Odpuštění sobě předchází pocit viny doprovázený lítostí.

Duchovní doprovázení může starému člověku pomoci získat pozitivní přístup k problematice odpuštění a být schopen se otevřít Boží milosti. Ten, kdo opouští, není ten, kdo ztrácí (hrdost, pozici, sebeúctu), ale naopak ten, kdo získává, a to i v situaci, kdy odpouští někomu, kdo o odpuštění neprosil, neprojevil žádnou lítost a možná odpuštěním pohrdal. Křivohlavý shrnuje přínos odpuštění pro toho, kdo odpouští: odpuštění oprostuje od minulých zranění, likviduje zlobu a vztek, přináší více klidu, pokoje a štěstí, úlevu od potřeby hledat a trestat viníky, může zlepšit zdravotní stav a zlepšit imunitní systém, ulevuje od těžkých myšlenek, studu a výčitek. Odpuštění uvádí člověka do duchovního plnějšího života. (Křivohlavý, 2004)

11) Potřeba přípravy na umírání a smrt

Příprava na umírání a smrt představuje nejvíce tabuizovanou duchovní potřebu starých lidí. Formou vyjádření potřeby přípravy na umírání a smrt může být také jasně deklarovaná akceptace stárnutí a smrtelnosti a na druhou stranu vyjádřená úzkost ze smrti. Míra úzkosti je ovlivněná mnoha faktory. Křivohlavý mezi ně řadí formy víry – vnější či vnitřní (intristickou), příklon k pozitivním či negativním momentům víry (důraz na odpuštění nebo na vinu, důraz na milost či zatracení atd.). (Křivohlavý, 2002)

Dobře připraveni jsou takoví jedinci, kteří dlouhodobě přemýšleli o smyslu života a nejdůležitějších životních hodnotách. Grün považuje za jeden z projevů potřeby připravit se na smrt touhu předat druhým vše, co utvářelo jejich život. Významným úkolem stáří je

proto přijmout své umírání jako formu sjednocení se se všemi lidmi a zároveň předat svého ducha těm, koho na zemi opouštím. Velkou bolestí starého člověka je poznání, že nemá komu předávat. Touha po vlastním přesahu, pro ujištění, že můj život nebyl zbytečný, může být aspoň částečně naplněna skrze rozhovory a naslouchání s kýmkoli, kdo projeví zájem, kdo má čas poslouchat; úloha dobrovolníků v práci se seniory je v tomto smyslu nezastupitelná. (Grün, 2009)

Suchomelová otázku spirituálních potřeb seniorů shrnuje tak, že naplnění v oblasti spirituálních potřeb souvisí s oblastí duchovního rozvoje, s identitou (zejména potřeba důstojnosti, kontinuity životního příběhu a lásky) a integritou. Skrze všechny jmenované potřeby se starší člověk různou měrou vztahuje k něčemu, co jej přesahuje, ať už je to Bůh, či vyšší síla nereligiózního obsahu, hodnoty. Stejně jako spirituální rozměr osobnosti tvoří neoddělitelnou jednotu s její fyzickou, psychickou a sociální složkou, také spirituální potřeby jsou provázány s dalšími potřebami – vzájemně se prolínají, podmiňují a ovlivňují. Identifikace konkrétních spirituálních potřeb a jejich intenzita je nemožná bez znalosti osobní historie a spirituálního ukotvení daného seniora. (Suchomelová, 2016)

2.6 Naplňování duchovních potřeb seniorů

2.6.1 Možnosti a způsoby naplnění duchovních potřeb seniorů

Nedostatek naplněnosti duchovních potřeb seniorů se může projevit jak v jejich psychickém nebo emočním prožívání, tak rovněž fyzickými potížemi jako jsou různé psychosomatické projevy, nespavost, střevní potíže, bolesti atd. Není však vždy v silách rodinných příslušníků, zdravotníků či sociálních pracovníků tento „deficit spirituality“ rozpoznat.

Malíková s odkazem na Škrle (2003) doporučuje postup Goviera, při němž si pečující osoba nejprve ujasní spiritualitu sama v sobě samé tím, že si sama odpoví na otázky:

- V co věřím?
- Co dává smysl mému životu?
- Co chápou pod pojmem „Spiritualita“?
- V co doufám?
- Koho miluji a kdo miluje mne?
- Jaké vztahy mám s druhými lidmi?

- Co by se dalo změnit v mých vztazích?
- Jsem ochoten/ochotna „uzdravit“ své narušené horizontální a vertikální vztahy?

(Malíková, 2011)

Pokud se sami nebudeme zabývat svou vlastní duchovní oblastí, nemůžeme pomáhat hledat odpovědi na duchovní otázky jiným. Podstata efektivní, účelné a smysluplné pomoci při uspokojování duchovních potřeb seniorů spočívá podle Malíkové v přítomnosti, empatické podpoře a aktivním naslouchání pečující osoby. Vhodnou formu pomoci shledává i v povzbuzení seniora ve sdílení svých prožitků, otázek, tíživých myšlenek.

2.6.2 Principy aktivizace při naplňování duchovních potřeb seniorů v domovech pro seniory

Součástí péče o seniory v zařízeních pobytových služeb pro seniory je nabídka kvalitního programu, kterým senioři vyplní volný čas a jehož smyslem je motivovat seniory k aktivitě, dodat jim chuť být součástí kolektivu se zájmem o život kolem nich.

Podle Malíkové je smyslem aktivizačních činností probudit v seniorech zájem o sebe, uvědomit si sebe a své potřeby a v návaznosti na to pak mobilizovat své síly k dosažení jejich naplnění. Aktivizace má pak velký význam pro zachování soběstačnosti seniora. (Malíková, 2011)

Ačkoli v překladu *aktivovat* znamená *přimět k pohybu*, má být aktivizační program seniorovi spíše podporou a motivací, aby aktivně zvládal činnosti, na které ještě stačí, převážně činnosti, které patřily do jeho života.

Holczerová a Dvořáčková rozlišují pojem aktivizace v užším slova smyslu a pojem aktivizace v širším slova smyslu. Zatímco cílem aktivizace v užším slova smyslu je posílit soběstačnost seniora, v širším pojetí aktivizaci autorky chápou jako smysluplné, uspokojivé trávení volného času, či úsilí o zachování a rozvíjení pohybových aktivit, včetně vytrvalostní kondice. (Holczerová, Dvořáčková, 2013, s. 34) Nováková navíc shledává nespornou výhodu aktivizace v posílení vztahů s druhými lidmi a v ochraně seniora před samotou. (Nováková, 2012. s. 34)

Obvykle si senioři v domovech pro seniory mohou vybrat z několika možných programů. Z bohaté nabídky si vybírají podle svých zálib. Výběr je tedy individuální u

každého seniora a vychází z jeho minulosti. Aktivity jsou dobrovolné, pracovník domova může seniory motivovat k jejich navštívení, konečné rozhodnutí je však plně na klientovi samotném. (Suchá, Jindrová, Hátlová, 2013, s. 18-19)

Není od věci sledovat také náročnost nabízeného programu. Pokud je totiž aktivita příliš snadná, klienty spíše nudí, než motivuje k vlastní aktivitě, je-li však náročnější, než je klient schopen zvládnout, rychle se unaví a činnost ho nebude bavit. Mlýnková se ve své studii věnuje porovnání výhod individuálních a skupinových aktivit. Velkou výhodou individuálních aktivit shledává v možnosti věnovat se pouze jednomu klientovi, u skupinových aktivit si všímá skupinové dynamiky. Skupinové aktivity jsou často zábavnější a podporují vzájemnou komunikaci klientů. (Mlýnková, 2010, s. 101) Ideální kombinací je pak práce v malých skupinkách do pěti klientů. (Suchá, Jindrová, Hátlová, 2013, s. 17) Další rozlišení je možné sledovat v pasivitě či aktivitě klientů, tj. zda je aktivita založená například na poslechu četby či poslechu hudby, nebo se od klienta očekává aktivní zapojení, například při vaření, či tvorbě konkrétního výrobku. Ideálně by aktivní a pasivní nabízené činnosti měly být během dne v rovnováze. (Suchá, Jindrová, Hátlová, 2013, s. 17)

Podle druhu schopností, na jejichž podporu jsou nabízené aktivity zaměřené, rozlišuje Mlýnková aktivity zaměřené na podporu mentálních schopností, fyzických schopností a sensorických schopností. (Mlýnková, 2010, s. 101)

Při uspokojování duchovních potřeb by měly být domovy pro seniory schopny nabídnout klientům duchovní služby. Zjišťování duchovních potřeb klientů však není snadné. (Svatošová, 2012, s. 39-40). Malíková zmiňuje, že důležité je poskytnout klientům informaci, že daná služba je v domově nabízena a klient ji může kdykoli využít. (Malíková, 2011, s. 126-127) Někteří autoři varují před jednoduchým dělením klientů na věřící a nevěřící a uvádí, že víra může být v těžkých chvílích posilou a zdrojem odvahy i pro ty, kteří se nepovažují za praktikující křesťany. (Wehner, Schwinghammer, 2013, s. 29)

2.6.3 Role církví a jiné formy naplnění duchovních potřeb

V pomoci při řešení problémů seniorů z oblasti spirituality se mohou podílet jak teologicky vzdělaní odborníci, pastorační pracovníci a jiní pastoračně vyškolení zaměstnanci církví nabízející možnost duchovního sdílení, zpovědi, společných modliteb, pobožností, biblického čtení, duchovního ztišení či jiné duchovní aktivity, tak psychologové a psychoterapeuti nabízející různé vhodné terapeutické metody zaměřené na

sebevyjádření klienta, k hlubšímu porozumění událostem v životě vede např. metoda „rodinných konstelací“, individuální nebo skupinová terapie a další metody.

Mezi jiné formy naplnění duchovních potřeb seniorů lze zařadit také nabídku poslechu hudby, ať již duchovní, kontemplativní, klasické či jiné (podle individuality posluchače), čtení a předčítání textů s náboženskou a duchovní tematikou, rozmístění či vystavení náboženských předmětů, uměleckých děl, např. sošek, keramiky, obrazů a jiných výrobků s duchovním přesahem, kontakt s přírodou, sledování filmových projekcí, televizních či rozhlasových pořadů s náboženskou či jinou duchovní tematikou, pobyt v kapli či jiném sakrálním prostoru a jakékoli rozhovory s naslouchajícími a empatickými návštěvníky či posluchači.

2.6.4 Uspokojení duchovních potřeb

Jak jsme již zmínili na začátku této kapitoly, problémy spojené s nedostatečným naplněním duchovních potřeb seniorů se odráží jak v psychice a emocích, tak v anatomické funkci člověka. Nejčastějšími diagnózami spojenými s nenaplněnými duchovními potřebami seniorů jsou poruchy spánku, poruchy příjmu potravy, bolest, pohybové komplikace, deprese, smutek, beznaděj, sociální izolace, poruchy komunikace, dalšími projevy neuspokojení duchovních potřeb jsou apatie, rezignace, strach ze smrti, přání si umřít, proměnlivost nálad a další.

Oproti tomu Malíková podává výčet znaků, které vyzařují z člověka, jehož spirituální potřeby byly naplněny. Své závěry opírá o výzkum prováděný v pobytových zařízeních pro seniory, lze se však vztáhnout na seniorskou skupinu obecně. Mezi tyto znaky patří vnitřní klid a vyrovnanost člověka, jeho vnitřní síla, bezkonfliktnost ve vztahu k okolí, zpracování svých předchozích životních etap, vše bere tak, jak to je, ví, kde hledat pomoc v těžkých chvílích, ví, kde hledat odpověď na své otázky, umí chápat druhé, podpořit je, má k lidem vstřícný přístup, vyzařuje z něj harmonie, umí si zachovat nadhled a odstup, nenechá se vtáhnout do nepodstatných sporů. (Malíková, 2011)

Klíčem k porozumění je podle Suchomelové stejně jako v případě dalších potřeb osobní rozhovor respektující důstojnost staršího člověka, založený na lásce k bližnímu a upřímné snaze přiblížit se k němu a věnovat mu dostatečný prostor pro vyjádření. Duchovní rozhovor, často opakovaný, je nejspolehlivějším nástrojem porozumění zraněním a těžkostem v oblasti osobní spirituality a také cestou k rozpoznání obtíží, jež

jsou seniorem verbalizovány jako religiózní či spirituální, ale ve skutečnosti pramení z duševní či fyzické nemoci. (Suchomelová, 2016)

Forem, jak dosáhnout naplnění spirituálních potřeb jedince je tedy nespočetně. Pokud je touha klienta po naplnění duchovních potřeb uspokojena, pokud najde pomoc a provázení při hledání odpovědí na své vnitřní otázky, pak pochopí svůj život a jeho smysl v širším kontextu, stane se vyrovnaným, smířeným s tím, co bylo, a připraveným na odchod z tohoto života.

2.7 Shrnutí

S tématem potřeb seniorů je tak úzce spjata téma doprovázení. Senioři, kteří se sami sebe ptají, zda v životě splnili, co měli, nebo co vlastně bylo jejich úkolem, ale nepotřebují žádné hodnotitele, posuzovatele či mentory, kteří by jim dali návody, jak co měli řešit. Potřebují tichého empatického člověka, který jim aktivně a s porozuměním naslouchá a dává jim správnými poznámkami prostor k tomu, aby odpověď na všechny otázky našli sami v sobě. V hledání „smyslu a pravdy života“ potřebují spolehlivého průvodce, aby stihli porozumět všemu ve svém životě a mohli pokojně z tohoto světa odejít. (Malíková, 2011)

Podoba vztahu člověka klienta a člověka profesionála není určena zakázkou, ale vychází z pohledu na člověka jako na autentické bytí, které nás samé přesahuje, např. právě skrze vztah k Bohu. O pojetí spirituality vypovídáme již svým přístupem k druhému. Tento konkrétní „druhý“ v nás zanechává prostor pro vztahování se k jeho životu jako tajemství. Pojem spiritualita je pak možno chápat jako výzvu k osobnímu docenění konkrétního příběhu konkrétního člověka. (Fišer, Heryán, Jandejsek, Širka, 2018)

V českých domovech pro seniory chybí podle Suchomelové profese, jež by měla v náplni práce péči o spirituální rovinu života v zařízení. Spiritualita je nadále zaměňovaná za náboženskou víru a v pobytových službách je věřícím seniorům, kteří o to projeví zájem, nabízen spíše „náboženský servis“. Religiózní i nereligiózní obyvatelé domova pro seniory přitom mohou řešit podobné starosti a obavy, jsou konfrontováni se stejnými zátěžovými situacemi, které mohou ohrozit jejich integritu. Učí se adaptovat na jiné prostředí a denní rytmus, mohou pociťovat nedostatek soukromí, ale zároveň i „osamělost v davu“, zakoušejí nemoci, blízkost smrti a umírání. (Macek a kol., 2022)

Bez ohledu na verbalizovanou či neverbalizovanou religiozitu či konkrétní denominaci seniora musí být duchovní péče otevřenou službou pro seniory a jejich spolehlivým empatickým průvodcem posledním úsekem života.

III. EMPIRICKÁ ČÁST

3.1 Úvod, téma výzkumu

V empirické části jsem se zaměřila na sledování spirituálních potřeb seniorů, kteří žijí v zařízeních pobytových služeb zřizovaných Diakonií ČCE, zmapovala jsem současnou nabídku duchovních programů pro seniory a pokusila jsem se shrnout, na jakých principech by měla být tato nabídka v domovech pro seniory zřizovaných Diakonií ČCE postavena.

Zajímalo mě, jaký typ nabídky spirituální péče „oslovuje“ klienty těchto domovů pro seniory, o jaký typ nabídky spirituálních programů by senioři stáli, jaká forma spirituální péče nejvíce uspokojuje jejich duchovní potřeby. Výsledná zjištění by mohla přispět k zefektivnění nabídky duchovních programů v zařízeních Diakonie ČCE.

3.2 Výzkumný problém, jeho teoretické vymezení a formulace tématu práce

V oblasti spirituálních potřeb seniorů a spirituální péče poskytované seniorům existuje řada výzkumů. Starý člověk se více zamýšlí nad smyslem své existence, bilancuje svůj život a často se u něj objevují otázky, na které nezná odpověď (Křivohlavý, 2011, s. 115). Spirituální potřeby jsou ale často mylně chápány a spojovány s potřebami věřících osob (Svatošová, 2012, s. 23). Ivanová (2005, s. 205) poukazuje na to, že spiritualita je daleko obecnější, zahrnuje duchovní prožitky a potřeby, které si člověk praktikuje podle svého systému religiózních představ a je náboženství nadřazená. Náboženství je podle Říčana (2007, s. 45) pouze jedna z možností projevu spirituality. Spiritualita je určitým přesvědčením o vyšší síle, která člověka přesahuje (Říčan, 2007, s. 44). Spiritualita zahrnuje tedy mimo náboženství i otázky smyslu života, naděje, lásky, nalezení vnitřního klidu či umění radovat se z krásy (Galek et al., 2005, s. 62-67; Majerníková, Jakobovičová, 2008, s. 23).

Vedení Diakonie ČCE se zamýšlí nad duchovními programy, které může seniorům ve svých pobytových zařízeních nabízet. Sleduje, jak se v průběhu posledních desetiletí složení klientů, jejich zájmy a potřeby mění. Mění se samozřejmě i jejich potřeby spirituální a na tyto změny chce Diakonie reagovat také měnící se nabídkou spirituálních služeb.

Od mé práce je očekávána formulace principů, které se v praxi, ale také v teorii ukazují jako užitečné při realizaci aktivit nabízených seniorům v sociálních službách k naplnění jejich duchovních potřeb a z toho vycházející nabídka možných aktivit postavených na těchto principech.

3.3 Cíle výzkumu

Hlavním cílem mé diplomové práce je prostřednictvím teoretického a empirického zpracování porozumět tomu, *jak lze v rámci sociálních služeb domova pro seniory Diakonie ČCE podpořit nabídku duchovních programů pro seniory* díky poznání principů, na jakých má být vystavena aktivita nabízená seniorům k naplnění jejich duchovních potřeb.

Dílčím cílem je porozumět tomu, *jak vypadá duchovní život seniorů, jaké jsou jejich duchovní (spirituální) potřeby, co je naplňuje, v čem vidí v životě smysl, co jim dělá radost, co jim pomáhá, když jsou smutní, když se cítí osaměle, co by ještě rádi v životě „stihli“.*

Dalším dílčím cílem je *odkrýt a popsat situace, kdy senioři zažívají prožitky v rovině duchovní, odhalit zdroje, skrze které se zamýšlí nad svým životem, a tím, co jejich každodenní potřeby přesahuje, co je tíží a co je naopak osvobozuje.*

S tímto porozuměním se pak případně pokusit ***formulovat teorii – společné principy: jak, kdy, s kým a skrze koho (s jakými vlastnostmi a kompetencemi) je možné se seniory v domovech pro seniory podporovat promýšlení a sdílení témat smyslu života, strachu ze smrti, vyrovnávání se se sebou, s druhými, se světem, jejich vnímání toho, co nás přesahuje.***

3.4 Metodologie, sběr dat a jejich přepis

K dosažení cíle práce jsem využila kvalitativní design, konkrétně pak metodu zakotvené teorie, která „představuje sadu systematických induktivních postupů pro vedení kvalitativního výzkumu zaměřeného na vytváření teorie. Tato teorie je odhalena, vytvořena a prozatím ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů“. (Strauss a Corbin, 1999, s. 14)

Technikou tvorby dat byl hloubkový rozhovor s návodem.

Rozhovor je nejčastěji používanou metodou sběru dat v kvalitativním výzkumu. Prostřednictvím hloubkového rozhovoru jsou zkoumáni členové určitého prostředí, určité

specifické sociální skupiny s cílem získat stejné pochopení jednání událostí, jakým disponují členové dané skupiny. (Švaříček, 2007, s. 159)

Návod tvořily tematické okruhy otázek (příloha 1-3), přičemž ke každému tematickému okruhu jsem měla připravené konkrétní otázky, z nichž jsem využila vždy jen některé. Při rozhovorech jsem se snažila nevynechat žádný tematický okruh. V některých případech jsem zaměnila pořadí témat. Vše záviselo na průběhu rozhovoru, jak moc jsem musela participanta výzkumu vrátet k tématu, nebo zda jsem záměrně některé téma přeskočila a vrátila se k němu později. Některé mé otázky zůstaly podle mého názoru nezodpovězeny víceméně záměrně (např. otázka určená klientům domova pro seniory: *Jak často se modlíte?*). Při pokládání otázek jsem vycházela od obecného ke konkrétnímu, od lehčích, „bezpečných“ otázek k citlivějším, zranitelnějším, střídala jsem důležitá a méně důležitá témata. Někdy jsem nechala účastníka výzkumu, aby sám vyprávěl, často jsem jej však musela nenásilnou cestou vrátit ke zkoumanému tématu rozhovoru.

Rozhovory jsem vedla se třemi skupinami participantů výzkumu: pastoračními pracovníky, klienty a zaměstnanci pobytových zařízení. Získaná data jsem poté technikou kódování popsanou v části 3.7 Analýza dat roztřídila do kategorií a subkategorií, a to nejprve uvnitř těchto tří skupin. To se však ukázalo nevhodné pro analýzu vztahů napříč těmito třemi skupinami, které de facto vypovídaly o jednom společném jevu. Proto jsem v dalším postupu zrušila členění kategorií podle skupin participantů a zvolila jsem pro analýzu jejich vztahů paradigmatický model. Proces tvorby tohoto modelu vysvětluji v kapitole 3.7 Analýza dat. Použití paradigmatického modelu mi umožnilo lépe popsat spojení mezi jednotlivými kategoriemi a subkategoriemi a jejich vlastnostmi navzájem.

Etické aspekty výzkumu

Prioritou pro mě bylo bezpečí účastníků rozhovoru, proto jsem se před každým rozhovorem představila a znovu se zeptala účastníků na souhlas s nahráváním, ujistila je o anonymitě a důvěrnosti výzkumu a vysvětlila jim svůj projekt výzkumu. Všichni účastníci výzkumu byli požádáni o souhlas s rozhovorem již jednou, o několik měsíců dříve, ve fázi přípravy rozhovoru.

Ohrožení plynulo zejména ze skutečnosti, že dotazovanými byli pastorační pracovníci, zaměstnanci a klienti domovů pro seniory zřizovaných Diakonií ČCE a některé z účastníků jsem přímo znala, nebo jsem znala někoho z jejich rodiny či známých. Jsem členkou a aktivně žiji v Českobratrské církvi evangelické, která je zřizovatelem Diakonie

ČCE a z toho důvodu jsem očekávala, že se ve zkoumaném prostředí mohu setkat s někým známým.

To jsem řešila dotazem, zda účastníkovi nevádí, že se známe a znovu jsem jej ujistila o anonymitě a důvěrnosti z mé strany.

Od všech účastníků jsem získala ústní souhlas s jejich účastí na výzkumu, s provedením rozhovoru, jeho přepisem a analýzou.

Nahrávky rozhovorů jsem pořizovala přes hlasový záznamník voice recorder v mobilním telefonu nebo přes aplikaci zoom. U některých participantů výzkumu jsem si všimla mírné nervozity z nahrávání v počátku rozhovoru, později však většina dotazovaných na nahrávací zařízení zapomněla a hovor plynul přirozeně.

Nahrané rozhovory jsem doslovně přepisovala do textového souboru, přičemž jména promlouvajících jsem uložila odděleně od přepisů a přepisy značila písmenem a číslem (postup vysvětluji v kapitole 3.5). Jak nahrávky, tak jejich přepis mám elektronicky uloženy. Neverbální projevy, např. smích, povzdech, pláč, dlouhé pauzy apod. jsem zaznamenávala do závorek. K datům nemá nikdo jiný přístup a po obhájení diplomové práce je v zájmu ochrany participantů vymažu.

3.5 Vytvoření souboru účastníků výzkumu

Polostrukturovaný rozhovor jsem vedla se třemi skupinami participantů výzkumu. Různorodost skupin, odlišné zájmy jejich představitelů a jejich rozdílný pohled na zkoumaný jev mi umožnily otázku spirituality seniorů v domovech pro seniory nahlédnout ve větší komplexnosti.

První skupinu tvořili pastorační pracovníci (v práci je dále označuji také jako *kaplany*) do těchto domovů docházející, druhou skupinu tvořili senioři žijící v domovech pro seniory zřizovaných Diakonií ČCE a třetí dotazovanou skupinou byli zaměstnanci pracující v těchto domovech na pozici aktivizačního pracovníka nebo sociálního pracovníka.

3.5.1 Soubor účastníků z řad pastoračních pracovníků

První dotazovanou skupinou byli kaplani a pastorační pracovníci působící nebo pravidelně docházející do domovů pro seniory zřizovaných Diakonií ČCE. Zpočátku jsem vedla rozhovory se čtyřmi kaplany, z nichž byla jedna pastorační pracovnice s jiným

vzděláním než na Evangelické teologické fakultě UK a ostatní tři byli zaměstnaní jako faráři ve sborech ČCE, na jejichž území se domovy pro seniory nachází. Paní pastorační pracovnice je na částečný úvazek zaměstnána jako kaplanka Diakonie ČCE, ostatní účastníci do domovů pro seniory dochází a jsou zaměstnanci církve. Skupinu čtyř participantů výzkumu z řad pastoračních pracovníků jsem později doplnila o dalšího účastníka z řad farářů evangelické církve a zkoumaný soubor tak tvořili 3 ženy a dva muži. Konkrétní pastorační pracovníky mi doporučily hlavní kaplanky zaměstnané v Diakonii ČCE v rámci projektu chystané změny duchovenské služby v Diakonii ČCE. Všechny rozhovory, které jsem s kaplany vedla, byly zajímavé a velmi podnětné. Z odpovědí participantů výzkumu byla znát rozdílná zkušenost jednotlivých účastníků výzkumu, protože v pozici pastoračních pracovníků pracují rozdílnou dobu. Jejich odpovědi se v mnohém lišily, což obohatilo analytickou práci.

Se třemi účastníky jsem vedla rozhovory v on-line prostředí se zapnutou kamerou a nahráváním, se dvěma dotazovanými jsem se setkala osobně. Důvodem byla vzdálenost a komplikovaná domluva na vhodném termínu pro rozhovor. Dalším důvodem byla skutečnost, že účastníci, se kterými jsem vedla rozhovor v prostředí on-line jsou mí známí, nebo jsem se s nimi již dříve setkala. Myslím, že tato forma rozhovoru nijak neovlivnila jeho obsah. Naopak jsem této formy rozhovoru využila pro doplňující otázky a se všemi třemi účastníky jsem vedla ještě doplňující část rozhovoru po zpracování první části rozhovorů o několik měsíců později.

Všechny rozhovory probíhaly v příjemné, tvůrčí atmosféře.

Rozhovory s pastoračními pracovníky trvaly od 40 do 75 minut a byly uskutečněny v období mezi březnem a listopadem 2022.

3.5.2 Soubor účastníků z řad klientů pobytových zařízení

Druhou skupinou dotazovaných byli klienti domovů pro seniory. Rozhovory jsem vedla s osmi klienty čtyř různých domovů, a to tří domovů pro seniory v Čechách a jednoho na Moravě. Zřizovatelem všech domovů pro seniory je Diakonie ČCE.

Mým původním záměrem bylo vést rozhovory s klienty všech osmi domovů pro seniory zřizovaných Diakonií ČCE. Po návštěvě čtyř zařízení jsem však došla k názoru, že mohu konstatovat nasycenost vzorku a že další rozhovory se seniory mi již nepřinášejí ke zjišťovanému tématu nová zjištění.

Před realizací rozhovoru jsem si připravila otázky k jednotlivým tematickým okruhům, kterých jsem se volně držela. Na některé otázky jsem se nezeptala všech participantů výzkumu, na jiné jsem se naopak záměrně ptala všech. V některých případech odpovídali senioři na položené otázky velmi ze široka, rozhovor pak trval delší dobu, než jsem předpokládala, a proto jsem jim již některé otázky poté nepokládala, nebo jsem je požádala o stručnou odpověď.

Rozhovory jsem vedla s klienty, které mi před mým příjezdem do zařízení vybrali vedoucí zaměstnanci pobytových zařízení na základě věku vyššího než 80 let, zájmu o otázky spirituality a ochoty a schopnosti účastnit se rozhovoru. Z osmi dotazovaných seniorů bylo sedm žen a pouze jeden muž, pět respondentů bylo starších 80 let a tři starších 90 let. Všichni byli věřící, tři evangelíci, 5 katolíků, s tím, že až na jednu účastnici výzkumu, která se k víře dostala až v domově, chodili do kostela od dětství. Někteří z nich hůř slyšeli, takže jsem jim musela některé otázky klást opakovaně. Pokud se oni sami v odpovědích opakovali, jednalo se o typický projev stáří. Žádný z vybraných respondentů neměl výraznější projevy demence. Velkou část jejich odpovědí tvořily vzpomínky, které byly často velmi detailní. Některé mé otázky týkající se spirituality zůstaly nezodpovězeny. Bylo zřejmé, že jim respondent zcela nerozuměl, nebo na ně odpovídat nechtěl. Tím, že jsem pracovala se skupinou v mnoha ohledech stejnorodou, odpovědi jednotlivých dotazovaných byly velmi podobné. Z tohoto důvodu jsem dospěla k závěru, že již není potřeba provádět rozhovory s dalšími klienty.

Rozhovory trvaly v průměru mezi 30 a 90 minutami a byly uskutečněny v období od února do května 2022.

3.5.3 Soubor účastníků z řad zaměstnanců pobytových zařízení

Třetí skupinu dotazovaných tvořili zaměstnanci zařízení, ve kterých jsem dělala rozhovory s klienty. Vedle zmíněných čtyř domovů se mi ozvali ještě vedoucí dvou dalších domovů pro seniory zřizovaných Diakonií ČCE. Celkem jsem tedy vedla rozhovory se šesti zaměstnanci domovů pro seniory. Všechny dotazované byly ženy. O tom, s kým budu vést rozhovor, rozhodli vedoucí domovů, jež jsem v přípravné fázi výzkumu kontaktovala na základě jejich ochoty vést rozhovor a toho, že se někdy zajímali o spirituální program pro seniory nebo se v něm angažovali. Zaměstnankyně jednotlivých zařízení, které odpovídaly na mé dotazy, pracovaly v domovech pro seniory v různých pozicích. Některé byly sociální pracovnice, některé aktivizační pracovnice, v jednom případě jsem vedla

rozhovor přímo s vedoucí zařízení, v jednom s manažerkou kvality a v jednom se zaměstnankyní v přímé péči. Všechny dotazované zaměstnankyně klienty i chod domova dobře znaly a na mé dotazy ochotně odpovídaly. Některé účastnice výzkumu odpovídaly stručně, přímo k dotazu, jiné se v odpovědích dotkly i dalších pro ně důležitých témat. U některých respondentek bylo zřejmé, že se na rozhovor se mnou připravily. Odpovědi na předem ohlášené téma rozhovoru, kterým byla nabídka spirituálních služeb v domovech pro seniory, měly promyšlené.

Rozhovory se zaměstnanci trvaly od 20 minut do 60 minut a probíhaly od března do května 2022.

3.6 Nedostatky spojené s realizací rozhovorů

Otázky kladené seniorům se vyvíjely. V rozhovorech jsem v důsledku nezkušenosti zpočátku kladla uzavřené či emočně zabarvené otázky nebo otázky, které nebyly přímo zaměřené na vnitřní prožitky a duchovních zážitky seniorů. Po upozornění ze strany vedoucí práce jsem vedla doplňující rozhovory se třemi pastoračními pracovníky, v nichž jsem jim kladla převážně otázky zaměřené na jejich zkušenost s klienty, jak klienti prožívají určité situace, co je pro klienty, co se týče jejich spirituality důležité, jak vypadá duchovní život seniorů.

Odpovědi na tyto otázky pro mě byly velmi přínosné, dozvěděla jsem se z nich o duchovním životě seniorů více než z rozhovorů se seniory samotnými. To mohlo být způsobeno tím, že vzhledem ke skutečnosti, že jsem byla pro klienty neznámá osoba, nebyli ochotni se mnou sdílet své duchovní prožitky. Spíše se ale domnívám, že důvodem, proč jsem se od seniorů nedozvěděla více přínosných informací o jejich vnitřním prožívání duchovních témat byl neúplný výběr klientů, s nimiž jsem rozhovory vedla. Ačkoli jsem se domnívala, že ti, kdo se zajímají o spirituální otázky, budou tvořit poměrně heterogenní skupinu, klienti, se kterými jsem vedla rozhovory, byli všichni věřící, téměř všichni chodili do kostela od dětství a ve víře vyrostli. Nemluvila jsem s nikým ze skupiny nevěřících, s nikým, kdo by pastorační pracovníky vnímal jinak než jako duchovní autoritu nabízející seniorům duchovní vedení. Zřejmě jsem tedy podcenila své vysvětlení, s kým chci hovořit, takže vybraná skupina účastníků rozhovorů byla velmi homogenní.

Vzhledem k náročnosti výběru jiných klientů, s nimiž bych mohla rozhovory vést, jsem již další rozhovory s klienty nerealizovala. Z doplňujících rozhovorů s pastoračními pracovníky jsem, jak se domnívám, získala podstatné informace o duchovních potřebách a

duchovním životě seniorů, které jsem v analýze výzkumu využila. Jedná se sice o informace nepřímé, kdy pastorační pracovníci nepřímo popisují prožitky seniorů, přesto mají z mého pohledu vysokou vypovídací hodnotu. Pastorační pracovníci v odpovědích často používají přímou řeč pro sdělení, jak konkrétně v určité situaci reagují senioři. Nezanedbatelným faktem je i skutečnost, že pastorační pracovníci jsou s mnoha seniory v blízkém a důvěrném vztahu a mohli mi o prožitcích seniorů sdělit informace, které bych se já od seniorů nedozvěděla. Při analýze dat jsem využila také některá data získaná přímo z rozhovorů s klienty.

3.7 Analýza dat

Ke zpracování dat jsem využila techniku otevřeného kódování, při němž jsou v textu analyticky vyčleněny jednotky, kterým jsou přidělena jména, a s nově pojmenovanými fragmenty textu výzkumník dále pracuje. Jednotkou může být slovo více slov, věta či odstavec (Šed'ová, 2007, s. 211).

Při prvním analytickém rozkrývání textu jsem popsala významové jednotky a provedla počáteční kódování. Tím jsem se zorientovala v textu, předběžně pojmenovala jednotlivé výpovědi a odkryla témata, která textem prostupují. Dále jsem několikrát opakovaně analyzovala výpovědi, identifikovala sekvence významné vzhledem k cíli práce a prováděla zaměřené kódování, slučování počátečních kódů do obecnějších subkategorií, odhalovala jejich charakteristiky a hledala jsem vztahy mezi analyzovanými prvky. Z dat jsem konstruovala významné abstraktnější kategorie a opětovně promýšlela analyzovaný materiál s ohledem na to, o čem data vypovídají, co vzniklá schémata znamenají a proč k popsáním jevům dochází (Šed'ová, 2007, s. 244). Během této činnosti se seznam kódů, subkategorií a kategorií vyvíjel a zpřesňoval. Některé výpovědi bylo možné kódováním přiřadit do více kategorií.

Kódování jsem prováděla manuálně s využitím barevného odlišení pro jednotlivé subkategorie a kategorie.

Při popisování vztahů mezi vlastnostmi a dimenzemi kategorií jsem použila paradigmatický model, který ve zjednodušeném schématu vypadá takto (Šed'ová, 2005, s. 124):

(A) PŘÍČINNÉ PODMÍNKY → (B) JEV → (C) KONTEXT → (D) INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY → (E) STRATEGIE JEDNÁNÍ → (F) NÁSLEDKY

Jednotlivé kategorie jsem přiřadila k jednotlivým položkám paradigmatického modelu a následně hledala spojení mezi kategoriemi a jejich subkategoriemi. Jako první krok jsem vybrala ústřední jev, tj. klíčovou kategorii, kolem které je organizován základní analytický příběh (Strauss, Corbinová, 1999, s. 99), ostatní kategorie jsem poté k tomuto ústřednímu jevu vztahovala a jejich vztahy popisovala. Cílem bylo provázat tyto kategorie mezi sebou tak, aby ve své návaznosti tvořily analytickou linku, jež se stane návodem k budování teorie na základě získaných kvalitativních dat.

Výsledky tohoto procesu popisují v následující kapitole.

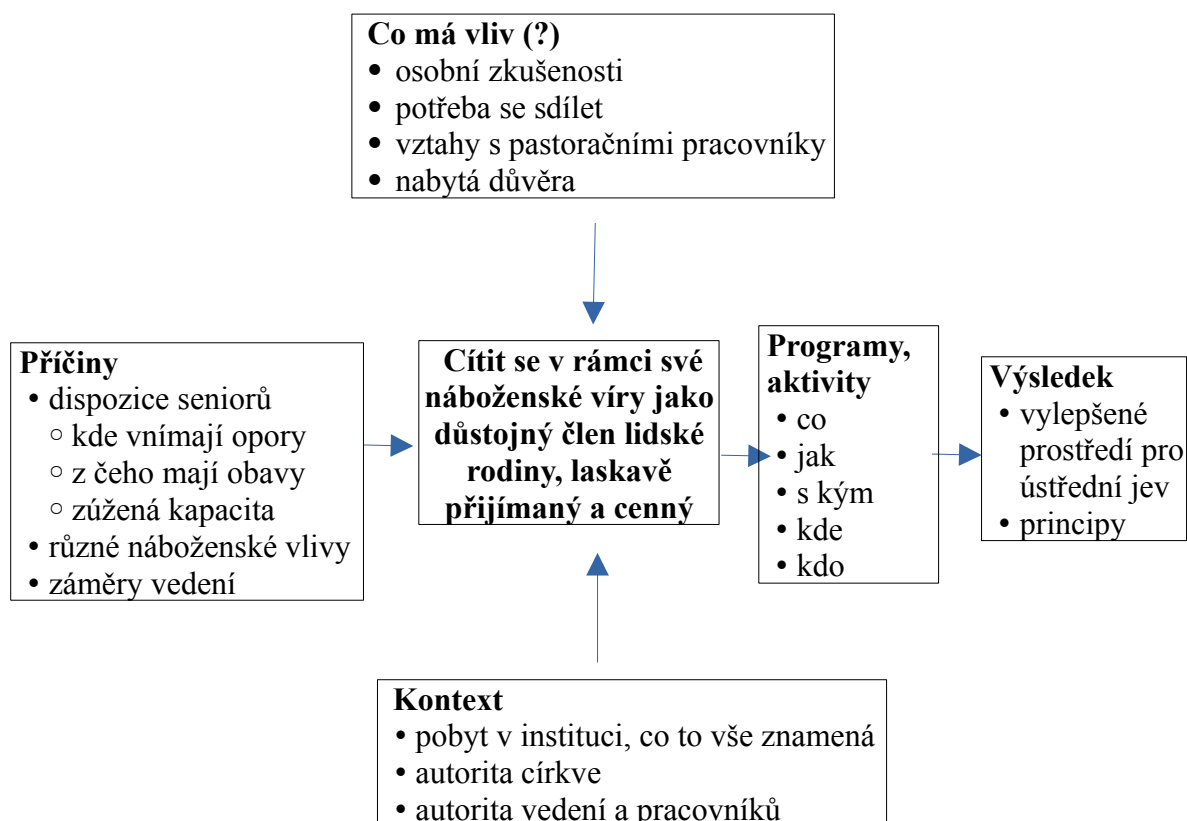
Z důvodu zachování anonymity jsem účastníky výzkumu označila jako pastorační pracovníky s čísly 1-5 (v přepisu rozhovorů pak zkratkou PP1 – PP5), klienty domovů pro seniory s čísly 1-8 (v přepisu rozhovorů pak zkratkou K1 – K8) a zaměstnance domovů pro seniory s čísly 1-6 (v přepisu rozhovorů pak zkratkou Z1 – Z6). Označení, která by mohla sloužit k identifikaci osoby nebo místa jsem z textu odstranila.

3.8 Výsledky výzkumného šetření

Vzájemné vztahy mezi kategoriemi a subkategoriemi vzešlými z mého výzkumného šetření jsem analyzovala axiálním a selektivním kódováním s využitím paradigmatického modelu, jehož schéma přikládám níže.

V této kapitole budu prezentovat jednotlivé části paradigmatického modelu, přičemž kategorie, subkategorie, jejich vlastnosti a vztahy mezi nimi popíši u každé části samostatně. Jako první popíši ústřední jev a poté přejdu k příčinám jevu, jeho kontextu, intervenujícím podmínkám, principům jednání a v závěru popíši výsledek zkoumání, tj. formuluji klíčová tvrzení soustředěná kolem zkoumaného ústředního jevu.

Schéma paradigmatického modelu:

1. Ústřední jev: **Potřeba seniora cítit se v domově pro seniory v rámci své náboženské víry jako důstojný člen lidské rodiny, laskavě přijímaný a cenný**

Při výběru klíčové kategorie, kolem které je organizován základní analytický příběh (Strauss, Corbinová, 1999, s. 99), jsem vyšla ze základní potřeby, o níž se nejčastěji zmiňovaly všechny tři skupiny participantů výzkumu, již je **potřeba seniorů patřit k lidem, potřeba být součástí lidské skupiny**.

Data zjištěná z odpovědí účastníků výzkumu na otázky z tématických okruhů, *co klienty naplňuje, jaké jsou jejich duchovní potřeby, jak vypadá jejich duchovní život* jsem rozdělila do dvou kategorií, z nichž první odráží základní duchovní potřeby seniorů a druhá reflektuje úsilí pastoračních pracovníků zapojit seniory co nejvíce do dění.

Kategorie: Potřeba účasti na životě lidské rodiny

Potřeba být přítomen, být součástí společnosti, účastnit se programů, potřeba být si vědom svého místa ve společnosti seniorů, pociťovat svou vlastní důležitost, pociťovat od druhých přijetí a lásku a to stejné také umět dávat, jsou klíčové duchovní potřeby, k nimž odkazují výpovědi většiny účastníků výzkumu.

Data shromážděná v této kategorii jsem podle společných vlastností spojila do tří subkategorií, z nichž **první odráží potřebu seniorů žít v rámci své náboženské víry ve vztazích s druhými, vztazích naplněných důstojností, druhá potřebu být milován, laskavě přijímán i před náboženskou autoritou a třetí potřebu cítit se jako užitečný člen společnosti i před náboženskou autoritou.**

Některé zmiňované potřeby jsou si blízké a bylo by možné je uvést ve více subkategoriích. Hranice mezi uváděnými subkategoriemi jsou prostupné, duchovní potřeby seniorů vzájemně provázané. Mým záměrem bylo pomocí subkategorií poukázat na specifické vlastnosti zkoumaných jevů, popsat je a zkoumat vztahy mezi nimi.

Subkategorie: Cítit se v rámci své náboženské víry jako člen společnosti, lidské rodiny, být ve vztazích

Co se týče četnosti odpovědí, klienti nejvíce zmiňují potřebu setkávat se s druhými, trávit s nimi čas, povídat si s nimi. Ať již se tato potřeba být ve vztazích týká členů jejich rodin: „často mi volá prostřední syn...a my spolu všechno probíráme“ (K4), „mám ty děti, nebo přátele, kterým mohu cokoli říct...a kteří by mě podrželi...“ (K3), „... s mladými jsem ve styku pořád, je to výhoda, vím, co se děje doma, i vnučka mně volá...“ (K7), nebo kamarádů a přátel: „...mám tu dvě kamarádky, tak to je bezvadný, že tu nejsem nějaká osiřelá...“ (K3), „...já jsem synovi říkala, že chci mezi lidi, oni ráno odešli do práce a večer přišli, a to taky potřebovali bejt spolu, že jo?“ (K4), „...sama venku sedět, to je hloupé, lepší je, když si tam můžu popovídat...“ (K6), „dělá mi radost, když si můžu popovídat s lidmi...jak vyjdete z pokoje, tak si můžete popovídat“ (K8) nebo přímo společnosti duchovního, společnosti víry: „...vždycky jsem žila a stále žiju hodně sborově...“ (K3), „... chodím na každou pobožnost, ať je to evangelická, československá nebo katolická, jsem tam ráda“ (K1), „...nejvíc mě zajímá ten život sborový...“ (K5), „chodívá sem pan farář, ale i paní farářka...když přijde, vždycky přijde za mnou a spolu si povykládáme“ (K6)

Také z rozhovorů s pastoračními pracovníky vyplynulo, že je pro seniory velmi důležité **být přítomen, účastnit se dění**, které se kolem nich odehrává: „*Nejvíce se klienti připojují u zpěvu, když je to píseň, co znají, když to neznají, je to pro ně spíš koncert se spirituálním programem, ale jsou rádi, že tam jsou, zpětná vazba je veskrze pozitivní...*“ (PP4) Snaží se být účastni, hledají své místo v životě nehledě na svoji víru či jinou formu spirituality: „*...všichni rádi nějakým způsobem bud' poslouchají hudbu, nebo chodí na procházky, potřebují cítit, že jsou součástí tohoto světa...*“ (PP2)

Vedle samotné potřeby přítomnosti vyplynula z rozhovorů s pastoračními pracovníky silná **potřeba seniorů povídat**: „*...někdy mi řeknou ‚prosím Vás, přijďte, já bych s Vámi chtěla mluvit‘ ...a povídáme si o docela obyčejných věcech*“ (PP1)

Všichni pastorační pracovníci se jednoznačně ve svých odpovědích shodli na potřebě seniorů **být členem společenství**, v němž žijí, potřebě vnímat přijetí od svých blízkých, pečovatelů, spolubydlících, faráře: „*...touží po akceptaci a ujištění, pocitu přijetí...že člověk potvrzuje tomu druhému, že mu to věří, podporuje ho v tom, aby mluvil...*“ (PP5). Reflektují silnou potřebu seniorů **být členem skupiny lidí, kteří se znají, přijímají a vzájemně potřebují**: „*Potřebují se scházet, aby si povídali...*“, „*Je pro ně moc důležité nebyť na to sami, vědět, že můžu, že mě nikdo nebude odsuzovat, lustrvat, že mě přijmou, i když jsem hluchá, chodím pozdě, už mi to tolik nemyslí být si bližním, potřebujeme být někomu bližním a aby nám byl někdo bližním.*“ (PP2)

To, že si každý jednotlivý senior může uvědomovat, že je součástí společenství, komunity seniorů žijících v jednom zařízení, v jedné domácnosti, že ví, že k sobě patří, jim je podle pastoračních pracovníků velkým povzbuzením a útěchou: „*...společenství je pro ně neuvěřitelně nosné, sdílení, nejen, že si spolu sednou k jídlu, oni potřebují to společenství, které je nesené něčím víc, než je společná potřeba jídla. I to, že máme společnou potřebu někam patřit, k této skupině, která vyznává určité hodnoty a která to nějak prožívá. To společné sdílení a prožívání je pro ně moc důležité...i čekání na farářku sbližuje, dává možnost druhého vidět a slyšet jinak.*“ (PP2)

V neposlední řadě hovoří pastorační pracovníci o potřebě **být účasten** života na tomto světě **tím, že tu ještě jsem**: „*...v poslední době jsem se setkala s několika lidmi, kteří už jen leží a oni říkali, ‚víte, já si ale chci ještě na tom světě pobýt‘, i když je to ze dne na den pořád stejné, i když jsem starý, nemocný, dementní, chci tu ještě být. Když si to spojuji, tak mám pocit, že chtějí sledovat ty své blízké.*“ (PP3)

Pastorační pracovníci ve svých odpovědích také poukazují na zpětný efekt členství ve skupině, neboť skutečnost, že ví, že k sobě patří, jim vnáší do života nový smysl: „...ví, že na sebe myslíme, když nám není dobře.“ (PP2)

Potřebu být členem společenství je možné u seniorů rozpoznávat také z výpovědí zachycujících jejich pocity osamělosti: „...občas řeknou ‚jsem rád, že jsem tady, protože děti jsou přes den v práci a byl bych tam sám‘...nebo řeknou ‚mladí už mají své zájmy‘...“ (PP5)

K potřebě setkávání ještě dodávají zaměstnanci reflexi období spojeného s omezením setkávání lidí v souvislosti s covidem: „...po covidu to chvílku trvalo, než se společná setkávání rozproudila, lidé si zvykli na individuální návštěvy a pomalu se vraceli ke skupinovým programům. Ted' už se zase setkávají a jsou za to vděční.“ (Z4)

Subkategorie: **Cítit lásku**

Ve výpovědích zaměstnanců domovů pro seniory zachycujících potřeby seniorů je opakovaně zmiňována **potřeba kontaktu, dotyku, pohlazení**, které má největší sílu od osob blízkých, zvláště pak dětí: „...lidem nejvíc chybí kontakt, kontakt se svými blízkými, kontakt s dětmi...nevím, proč rodiny sem neberou děti, myslím vnoučata a pravnoučata, je to velká škoda ...my se samozřejmě snažíme klienty pohladit, ale je to něco jiného, než když přijde ten milovaný člověk...“ (Z1)

Subkategorie: **Vědomí užitečného života (i před náboženskou autoritou)**

Z rozhovorů s klienty domova pro seniory je zřejmé, jak důležité je pro klienty ujištění, že byli a **jsou pro společnost užiteční**, ať již přímo, nebo skrze své potomky: „...oni si jich tam považovali, oni je přijímali jako diplomaty...on tam dělá toho ředitele hlavního...“ (K1), „...i tchýně mojí dcery nejstarší říká, ty máš tak tu dceru vychovanou...“ (K1). Ujištění, že nežili nadarmo: „...mám pětadvacet vnoučat a pravnoučat a zatím nikdo nevybočuje...poctivě se živěj a jsou pracovití...“ (K4), „...máte takový dobrý pocit, to Vás blaží, že jste vychovala něco, co je užitečné pro společnost...“, „...můžu se podívat za svým životem a nemám se za co stydět.“ (K4)

Vedle potřeby být společnosti prospěšný se v odpovědích seniorů opakovaně vyskytovalo také přání **nebýt na obtíž**, nepřidělavat pečovatelům práci: „...dokud si to můžu udělat sama, tak žiju co nejvíc sama...“ (K4)

Pastorační pracovníci potřebu cítit se užitečný spojují s **potřebou vnímat, že mi okolí naslouchá**. Všimají si, že skrze naslouchání tomu, co senioři říkají, cítí senioři svou důležitost a své pevné místo ve světě: „*Je jeden pokoj, kam docházím za třemi paními a my si tam spolu povídáme je pro ně důležité, že se s nimi setkávám, že o ně mám zájem.*“ (PP3)

Poukazují na skutečnost, že pocit vlastní důležitosti a **potřebnosti pro druhé** nepřináší seniorům pouze jejich aktivní účast při programech a ve společenství klientů domova, svoji výraznou roli mohou klienti nacházet i skrze svou vnitřní **duchovní aktivitu**, kterou věří, že mohou ovlivnit životy blízkých: „*...často říkají, že mají starost o své děti a vnoučata a hodně se za ně modlí. Vidí v tom svou roli. Co ještě tu mohou? ...modlit se za ně. Pro to jsou ještě důležití.*“ (PP3)

Participanti výzkumu upozorňují také na význam účasti seniorů na chodu domova: „*...běžně tam seniorky skládají prádlo a pomáhají s domácími činnostmi.*“ (PP3)

Kategorie: Návrat do přítomné chvíle

Pastorační pracovníci v rozhovorech opakovaně uvádí svou zkušenost, že díky změně, vytržení, „vtažení“ seniora mezi ostatní jak po stránce mentální, tak fyzické, u seniorů **reflektují pocit přítomnosti a sounáležitosti s ostatními, návrat do přítomné chvíle**: „*...ti se zase proberou u vtipu, nevím, jestli to chápou, ale s druhými se zasmějí a mají prožitek společného smíchu*“ (PP5), „*...strašně rádi zpívají, a jsou moc vděční, když dám možnost jejich písničkám...oni jsou rádi, když si mohou zazpívat ty své oblíbené písně, které jsou pro ně výpovědí, se kterou se mohou ztotožnit.*“ (PP2)

2. Příčiny

Do části zachycující příčiny jevu jsem shromáždila výpovědi klientů, zaměstnanců i pastoračních pracovníků, které vypovídají o obecnějších dispozicích a potřebách seniorních klientů domova pro seniory, mající významný vliv na způsob jejich prožívání ústředního jevu v kontextu jejich náboženské víry a zvyků, a také na to, jak budou reagovat na intervenující podmínky a jaké aktivity volit pro naplnění jejich potřeb.

Získaná data jsem strukturovala do dvou kategorií, které se vztahují k dispozicím seniorů. První kategorie popisuje, **čeho se senioři obávají**, druhá popisuje, **co je jím v životě oporou** při reflektování potřeby zachovat vše známé, jednoduché, pravidelné.

Kategorie: Dispozice seniorů - obavy

V této kategorii shrnuji výpovědi, které odráží vnitřní svět seniorů, jejich úzkosti, starosti a pochybnosti, které ovlivňují ústřední jev. Popisují, jak vypadá duchovní svět seniorů, čemu všemu senioři čelí a co na ně doléhá.

Získaná data jsem rozdělila do tří subkategoríí podle odlišných příčin smutku, bolesti či strachu, a to na podkategorii nazvanou „Smutek a samota“, „Zdraví“ a „Strach z neznámého“.

Subkategorie: Smutek a samota

Všichni participanti z řad klientů ve svých odpovědích připouští, že zažívají chvíle smutku, který má různé příčiny a různou intenzitu. Ve výpovědích klientů je nejvíce zmiňovanou příčinou smutku **uvědomění si pocitu osamělosti**, se kterým na seniory současně doléhá i téma blízcího se konce života: „*i tady na mě někdy dolehne ta samota, taky si říkám, co já tady už na tom světě dělám, nikdo mě nepotřebuje, nic už nedělám, jenom sedím a čekám na tu smrt*“ (K1).

Pastorační pracovníci zmiňují jako příčinu smutku **strach o své blízké**. Na otázku, za koho či za co se chtějí senioři modlit, odpovídají, že se chtějí modlit: „*...hlavně za své blízké.*“ (PP3). Uvádí, že jim klienti domovů říkají: „*...a to já se modlím za tu svou rodinu, aby se jim nic nestalo*“ (PP3)

Do této subkategorie obav týkajících se vztahových záležitostí bych zařadila také ve výpovědích zachycený smutek z **málo častých návštěv** ze strany blízkých: „*Opakovaně mi děkují za to, že jsem přišla. Často je to u těch, kde třeba příbuzní moc nechodí, to je jejich velká bolest.*“ (PP3) Pastorační pracovníci potvrzují, co je již uvedeno výše, že příčinou smutků a obav bývá také pocit osamělosti: „*...chodím si pravidelně popovídat s jednou paní katoličkou o tom, že je opuštěná, že ji tam ty děti strčily...*“ (PP5)

Subkategorie: Zdraví

Druhou subkategorií obav, a to subkategorií nejobsáhlejší, jsou **obavy spojené se zdravím, bolestí, fyzickým utrpením**. Někteří participanti z řad klientů uvádí, že příčiny jejich smutku jsou v narušeném zdraví: „*nic mi nechybí...jenom trošku zdraví a dočkat se teho konca*“ (K6)

Vrátíme-li se k odpovědím, kterém jsme získali jako odpovědi na otázku, za koho či co se senioři modlí (případně chtějí modlit), pak téměř všichni účastníci výzkumného

šetření uvádí vedle rodiny a dobrých vztahů zdraví. V modlitbách často myslí i na zdraví ostatních klientů domova: „...a potom taky za ty spoluobyvatele, kteří jsou v nemocnici, nebo to s nimi není dobré“ (PP3), „...za to, aby zvládli těžké chvíle, když je něco bolí, když nemůžou spát, za uzdravení...“ (PP2)

Pastorační pracovníci zmiňují, že se senioři často obávají, aby nedopadli jako někteří klienti, s nimiž se v domově potkávají: „strach mají z toho, když vidí, jak někteří dopadají, že by tak dopadnout nechtěli, že by chtěli umřít dřív...“ (PP2). Senioři se bojí **představy úplné nesoběstačnosti**: „...aby nebyli tolik na obtíž...“ (PP2).

Subkategorie: **Strach z neznámého, zúžená kapacita seniorů**

Tuto kapitolu jsem pracovně nazvala „Netroufám si“. Právě větu „Netroufám si.“ (PP5) uvádí jeden z pastoračních pracovníků pro přiblížení jevu, kdy senioři, kteří byli dříve aktivní, najednou přestali mít chuť chodit na programy, na které chodili pravidelně, někdy i většinu svého života. Jakoby již neměli dostatečnou kapacitu tyto aktivity zvládat. Pastorační pracovník k tomuto jevu doplňuje, že „...za návštěvu jsou vděční, do společenství už chodit nechtějí. Chtějí, abych já za nimi přišel na pokoj.“ (PP5) a dodává, že příčina této změny bude asi psychického charakteru: „nějaká úzkost, obava, že už setkání není pro ně, těch důvodů může být spousta...“ (PP5).

Kategorie: **Dispozice seniorů - opora**

Jak již sám název kategorie napovídá, do této kategorie jsem shromáždila podněty a aktivity, které jsou klientům, podle jejich výpovědí, v životě posilou, zdrojem radosti a naplnění, podporou v dobách rezignace a smutku.

Tuto kategorii jsem podle charakteristiky shromážděných podnětů rozdělila na subkategorie nazvané „Zdroje příjemných pocitů a posily“, „Účast na rituálech“, „Dodržování zvyků a řádu“ a „Zachovat známé“.

Výpovědi participantů jsou odpověďmi na otázky z tematických okruhů: *co dělá klientům radost, naplňuje je, co jim pomáhá ve chvílích smutku, jejich vztah k víře a zda mají nějaké návrhy k vylepšení spirituální péče o seniory.*

Subkategorie: **Zdroje příjemných pocitů a posily**

Estetické vjemy: Z rozhovorů s klienty vzešlo, že zdrojem posily jsou pro klienty rozličné vnější impulsy. Jako jejich příklady sami klienti uvádí tyto: „...třeba koukám tady

na ty kytičky, ... to ještě mám truhlík muškátů, ty tam kvetou celé léto...“ (K1), „když se chci rozptýlit, jdu ven, nebo chodím tady do kostela, to mi dělá radost...“ (K2), „já jsem hodně chodila do lesa, mám prochozený ty lesy okolo...příroda je krásná“ (K2), „jsem spokojená, že svítí sluníčko, že porostou kytičky...“ (K4), „...už aby bylo to jaro a teplo...“ (K5), „jdu do toho parku a procházím se tam...“ (K7), „až začne jaro, budeme potom pracovat tam ve skleníku...“ (K7)

Pozornost lidí – dobrovolníků, personálu: Další klienty zmiňovanou posilou je práce dobrovolníků: *„...bývalý pan správce sem chodí číst...“ (K1), „to bylo takový smutný s tím covidem...pět měsíců jsme se s E. neviděly, s tou mou dobrovolnicí...“ (K2), „...a pak nás tady jedna paní cvičí...“ (K2)*

Téměř všichni klienti ve svých výpovědích kladně hodnotí přístup personálu, laskavost a ochotu pečovatelů a zdravotního personálu: *„děvčata jsou tady přívětivé a ochotné, víte?“ (K6), „...sestřičky...ony jsou takové zlaté...“ (K6), „všechny ke mně byly hodné...“ (K8)*

V neposlední řadě participantů uvádí jako zdroj energie a propojení se světem návštěvy: *„...za mnou chodí hodně ta moje rodina...“ (K8)*

Vzpomínání na rodinu: Třetím zdrojem radosti a přísunu síly jsou podněty, které nosíme v sobě. Na prvním místě klienti opakovaně uvádí vzpomínky: *„...my jsme byli početná rodina...vyklučoval se les, ta půda se obdělávala...“ (K5), „...hlavně teď si vzpomínám na to mládí, kde jsem co prožila, a tak...“ (K7)*

Opora návyků a zájmů: Do této subkategorie nepopíratelně patří i již zmiňovaná síla modlitby a duchovních prožitků: *„vzpomenu si na domov a pomodlím se...“ (K7), „když by mě něco takhle trápilo, já se pomodlím...“ (K8)*

Mezi vnitřní zdroje posily je možné přiřadit i aktivity, které klienti uvedli jako jejich oblíbené, jimiž se sami zabývají ve volných chvílích: *„...mě baví to čtení...“ (K1), „...mám třeba ráda historii...“ (K2), „ráda třeba luštím křížovky...“ (K7)*

Subkategorie: **Účast na rituálech**

Do této subkategorie jsem shromáždila odpovědi klientů vypovídající **jak je pro ně účast na těchto programech důležitá:** *„...chodím tady do kostela, nikdy jsem předtím nechodila, i když jsem vlastně katolička, říkala jsem si, že bych to mohla zkusit a ono se mi to líbí, tak od té doby chodím“ (K2), „...ted'kon já dojdu na všechno...“ (K8)*

Na otázky zjišťující, kolik seniorů navštěvuje duchovní programy, uvádí zaměstnanci od sebe nepříliš odlišné údaje: „...*je to teď tak spíš půl na půl...bývalo to víc těch věřících, ale jak sem začaly chodit ty mladší ročníky, tak ty už to tak nemají...*“ (Z2), „...*když to budu odhadovat, tak přes 50 %, možná i víc, i k 70 %, důležité je to pro všechny, každý jen tu míru spirituality má trochu jinou...*“ (Z4), „...*starších lidí chodilo a chodí do kostela určitě víc než mladších, pro starší generaci to byla součást života, chodit do kostela...*“ (Z4), „...*z celkového počtu 22 klientů chodí tak 8-10 klientů...*“ (Z5)

Z duchovních praktik, které jsou klientům oporou, nejčastěji zmiňují **potřebu modlitby**: „...*když si vzpomenu, tak se modlím, je to pro mě důležité...*“ (K5), „*nahlas ne, jsou to takové vzpomínky, víte? Celoživotní...*“ (K5), „*modlím se Modlitbu Páně, nebo si vzpomenu na všechno to hezký, jak to bylo...*“ (K7), „...*třeba když mě něco takhle trápilo, já se pomodlím a třeba mně nebudete věřit...a vono mě to přinde*“ (K8), „*když přijde pan farář, tak se pomodlíme, popovídáme, zazpíváme a máme i přijímání*“ (K6).

Vážná témata, například i otázku konce života, nemají potřebu sdílet, jsou to pro ně osobní záležitosti, které si nejraději řeší sami: „*víte co, já jsem nejraději se svými myšlenkami sama*“ (K7), nebo: „...*nejvíc sám se sebou...*“ (K5).

Vedle reflektování potřeby seniorů navštěvovat duchovní programy zmiňují pastorační pracovníci důležitost **rituálů spojených s určitou událostí**.

Ve své práci využívají mnozí z nich „**uvítací rituál**“ spojený s prvním kontaktem: „*Nejprve se se všemi přivítám, bez rozdílu, zda ten člověk vnímá či nevnímá anebo jestli je to třeba pečovatel, je to moc důležité, já jako farář dám najevo osobní kontakt.*“ (PP2). Uvádí, že rituály nemají senioři spjatý pouze s programem a jeho formou, ale také s prostředím, jeho uspořádáním, hudbou, co program doprovází, nebo i jídlem, které při programu konzumují: „...*jsou v kroužku, sedí se v křeslech...začínáme stále stejnou písničkou, Holkou modrookou...*“ (PP2)

Téměř všichni pastorační pracovníci zmiňují využití „**rozlučkového rituálu**“ ve chvílích úmrtí klienta či jiného člena společenství: „...*sedli jsme si, zapálili jsme svíčku...kdo mohl, tak zavzpomínal na zemřelou...*“ (PP2) Pastorační pracovníci se jednomyslně shodli na důležitosti rozlučkového rituálu nejen ve vztahu ke klientům, ale i k pečovatelům a dalším zaměstnancům či členům rodiny: „...*když někdo zemře, je potřeba pro klienty a zaměstnance udělat krátké rozloučení, nejlépe, když toho člověka odváží havrani. Mělo by se to udělat veřejně, všichni půjdou na zápraží...krátce se něco přečte, kousek z bible, nemusí to být dlouhé, jde o ten rozlučkový rituál*“ (PP5). Jedna pastorační

pracovnice poukazuje také na aktivní účast pečovatelek: „*Pečovatelky už jsou naučené, že když někdo odejde, tak se rozloučí zapálením svíčky.*“ (PP2).

Z výpovědí participantů vyplývá, že silně vnímají potřebu klientů i ostatních zúčastněných se s odcházejícím seniorem důstojně rozloučit: „*Dnes je oblíbené mít rozloučení v úzkém rodinném kruhu, ale ono musí být se všemi, kteří nějak aktivně participovali na životě toho člověka, všichni se s ním chtějí rozloučit.*“ (PP2) Popisují prázdno, které nastoupí, když k žádnému rozloučení nedojde: „*...třeba zemřela paní, se kterou byly léta na pokoji, odvezla ji rychlá a najednou ten člověk není. Ani na pohřeb nejdeš, ani se o něm nedozvíš, nestihl ses rozloučit ...a přitom je to člověk, který ti byl nejbliž...*“ (PP4).

Subkategorie: **Dodržování zvyků a řádu**

Z provedených rozhovorů s pastoračními pracovníky vyplynulo, že pro vyšší míru uspokojení duchovních potřeb seniorů, aby se senioři mohli cítit v domově jako důstojní členové lidské rodiny, je důležité **zachovávat** také při tvorbě duchovních programů **pravidelnost a dodržovat zažitá pravidla a zvyky** spojené s konkrétním programem.

Pastorační pracovníci upozorňují, jak silná je u seniorů tendence **držet se** i v oblasti duchovních prožitků **řádu, na který byli celý život zvyklí**: „*...pokud měli nějaký řád, tak se ho drží*“ (PP2). Uvádí, že se i v nabídce duchovního programu drží zažitých zvyků, senioři potom ví, co mohou od konkrétního duchovního programu očekávat a nemusí se obávat ničeho nepředpokladatelného a pro ně nepříjemného: „*Pro staršího člověka už je zatěžko přijímat nové věci. To se projevuje i při bohoslužbách, v domově seniorů neuplatňují určité liturgické změny, snažím se tam držet staré řády, na které jsou zvyklí a nepřináším žádné cizorodé prvky, které by je mohly znejistit. Od faráře očekávají, že přinese starý známý svět, který znali.*“ (PP5)

Někteří pastorační pracovníci přímo prezentují schéma, jak jsou jejich biblické programy vystaveny. Poukazují, že jde o stejné schéma, na které mohli být věřící senioři **zvyklí již z biblických hodin**, které ve svých sborech pravidelně navštěvovali: „*Na biblických hodinách to má jasnou strukturu – vstupní text, píseň, modlitba, píseň, text, který je zarámovaný a na závěr Otče náš a píseň*“ (PP1). „*Kdo chce přijít, přijde do kaple, zazpíváme si nějaké písničky, přečteme text, volně o něm povídáme, a nakonec se pomodlíme Otčenáš...a to je tak na půl hodiny.*“ (PP3)

Pastorační pracovníci nacházejí v dodržování pevného řádu pro seniory **zdroj klidu a pocitu bezpečí**: „...já to vidím tak, že: *„my jsme chodili do kostela, bylo to pro nás důležité, neslo nás to a jsme vděční, že můžeme chodit i teď“*. *Písničky, čtení, modlitba a nakonec Otčenáš.*“ (PP3)

Subkategorie: **Zachovat známé**

Ruku v ruce s potřebou seniorů dodržovat osvědčené řády a s jejich očekáváním uskutečnění přesně stanoveného rituálu spjatého s konkrétní situací jde potřeba seniorů **zachovat vše známé a pokud možno nenavrhovat změny**.

Z rozhovorů s pastoračními pracovníky na mnoha místech vyplývá, že senioři „ožijí“ a rádi se připojí k programu, pokud se jedná o jim známou věc: „...někteří se připojí k písničkám, které znají, které dříve hodně zpívali a znají je zpaměti“, nebo „Modlitbu Páně také říkají zpaměti...“ (PP4). „Často reagují na věci z běžného života, reagují, že to znají, například že rovná střecha byla třeba u špejcharu.“ (PP3) Tomuto zjištění pastorační pracovníci postupně upravují nabídku programu: „Poslední dobou ke svému programu ještě přidávám jednu lidovou píseň...aby se všichni zapojili.“ (PP4)

Zmiňují, že zvláště u klientů, kde se rozvíjí demence, jsou známé texty písní, či modlitba Otče náš často základní částí programu: „Zpívám a opakuji známé texty, protože to je to, co vlastně je nějak pomaličku ještě připojuje k tomu světu.“ (PP2)

S tématy, která jsou seniorům „známá“ souvisí i zjištění, že senioři rádi **vzpomínají na domov, na rodinu, na tradice**: „...oni se rádi baví o Velikonocích, o tom, jak to bývalo, když byli mladší, jak chodili svítit kočičky...“ (PP1)

3. Kontext

V této části jsem se pokusila shrnout výpovědi participantů, které přináší **informace o životě seniorů v církevním zařízení pobytových služeb** zasazeném do dalších vazeb, jež kvalitu života seniorů v **instituci** dotvářejí.

Kategorie: **Pobyt v instituci, co to vše znamená**

Život seniorů v domově je výrazně ovlivněn faktory, jako je například přístup vedení a personálu, nabídka služeb ze strany zřizovatele, plánované změny a další. Výpovědi účastníků výzkumu vztahující se k těmto faktorům jsem zaznamenala v této kategorii, kterou jsem rozdělila do čtyř podkategorií podle toho, jaký vztah popisují. První

podkategorie informuje o zkušenostech s dobrovolnickou činností, druhá o vztahu k církvi a nejbližšímu sboru evangelické církve, třetí o přístupu personálu a čtvrtá reflektuje zamýšlenou reformu kaplanské práce.

Subkategorie: **Dobrovolnictví**

O dobrovolnické činnosti ze strany lidí nepracujících v domově se z rozhovorů nedozvídáme mnoho. Téma dobrovolnictví ani nebylo předmětem dotazování. O to je zajímavější, že se o dobrovolnicích pastorační pracovníci opakovaně zmiňují, převážně ve spojení s pravidelnou nabídkou čtení seniorům: „*Lidé ze sboru chodili před pandemií na návštěvy, jedna paní jim chodila pravidelně číst.*“ (PP3) „*Dřív tam chodila jedna sestra 1x týdně číst.*“ (PP4)

Mezi klientem a dobrovolníkem někdy vznikají i velmi silné vztahy: „*to bylo takový smutný s tím covidem...pět měsíců jsme se s E. neviděly, s tou mou dobrovolnicí...*“ (K2)

Subkategorie: **Vztah k církvi**

Tato subkategorie sdružuje výpovědi participantů reflektujících **úzkou spolupráci místního sboru ČCE s diakonickým domovem pro seniory**: „*lidem ze sboru není jedno, jak situace v domově vypadá*“ (PP2), „*...všechno, co děláme, tak děláme i s tím, že když to jenom trochu půjde, tak to poskytneme i středisku...když máme ve sboru nějakou kulturní akci, třeba koncert, vždycky zařídíme, aby hráli i v domově...*“ (PP2)

Z výpovědí pastoračních pracovníků, kteří jsou zároveň i často faráři v místních sborech, vyplývá, že v některých sborech dochází i ke společnému pravidelnému programu: „*Poslední neděli v měsíci máme bohoslužby v domově a jsme tam všichni dohromady, lidi ze sboru i věřící z domova.*“ (PP3), „*Lidi ze sboru středisko dobře znají, zaměstnanci ne, ale se střediskem mají úzký vztah.*“ (PP4)

Subkategorie: **Přístup personálu**

Do této subkategorie jsem zařadila výpovědi sledující přístup zaměstnanců ke klientům. Právě pohled na práci zaměstnanců z hlediska jejich přístupu ke klientům může být cestou k hledání ideální péče: „*...stačí přítomnost, držíte je za ruku, a to stačí.*“ (Z4), „*...stačí u něj být...celkově ta přítomnost, že tam někdo za ním přijde ... rodiny se s covidem naučily nechodit, takže to, že za Váma někdo přijde a má na vás čas, to je to hlavní...jako třeba když přijde ten kněz nebo kaplan...*“ (K3)

Přístup sestřiček či pečovatelek se odráží i v účasti a zapojení klientů na programech: „...sestřičky z denního centra informují sestřičky z pobytové služby, aby třeba řekly klientům, že bude konkrétní program a co se tam bude dělat, aby je namotivovaly...“ (Z1)

Subkategorie: **Reforma kaplanské práce, nabídka změny**

Odpovědi zaměstnanců týkající se jejich postojů k probíhající reformě v kaplanské praxi jsou převážně souhlasné a pozitivní. Na plán rozšířit působnost pastoračních pracovníků v zařízeních Diakonie ČCE participanti reagují takto: „...určitě to bude přínosné, kdo ze zaměstnanců k tomu má blízko, tak nabídku služeb kaplana i pro nás ocení...“ (Z5), „...Bude to bonus, ta práce je pro zaměstnance náročná, jak fyzicky, tak psychicky. Myšlenka je to **dobrá**, líbí se mi, že by na středisku byl zaměstnaný kaplan, zvláště u středisek s větším počtem služeb...“ (Z4)

4. Co má vliv?

V části intervenujících podmínek sleduji **osobní zkušenosti a osobní zájmy seniorů, jejich potřebu sdílet se, nebo se naopak nesdílet, jejich vztah k pastoračním pracovníkům, k faráři** a další faktory bezprostředně ovlivňující ústřední jev, tj. potřebu seniora cítit se jako důstojný člen lidské rodiny, laskavě přijímaný a cenný.

Kategorie: **Témata spojená se spirituálním rozměrem života**

V této kategorii jsem shromáždila výpovědi pastoračních pracovníků, které zachycují duchovní život seniorů v jeho proměnlivosti a jedinečnosti, otázky seniorů týkající se smyslu života, hledání boží přítomnosti a ujištění o boží blízkosti, popis prožitků seniorů ve vztahu k tomu, co nás přesahuje. S tím souvisí i popis nabízeného duchovního programu a reflexe jeho přijetí či nepřijetí ze strany seniorů.

Subkategorie: **Nabytí důvěry**

V této subkategorii představím odpovědi pastoračních pracovníků reflektující potřebu seniorů **se sdílet ve svých duchovních prožitcích, ale také v hledání cesty víry**: „...to společné prožívání a sdílení je pro ně moc důležité...oni se také potřebují ve víře sdílet, a také je pro ně důležité pořád zjišťovat, jestli je to pro ně nosné, jestli je to drží, podrží, a jestli to, co vyznávají, jsou schopni žít. Jestli, když se bavíme o odpuštění, tak umí

odpustit tomu, co chodí pozdě, jestli je jim v tom dobře, jestli to není jen idea, kterou nezvnitřňují.“ (PP2)

Participanti poukazují na **autoritu pastoračního pracovníka**, který je pro seniory osobou, k níž směřují své otázky z oblasti duchovní, je pro ně božím prostředníkem na zemi: *„...mohla by to probrat s personálem, ale chce o tom mluvit s farářem...byť nemusí mluvit o Bohu...oni toho faráře vnímají trochu, že je tam na božím místě a když otevrou před farářem nějaké téma, tak jakoby to otevřeli před boží tváří...“ (PP5)*. Tuto roli vnímají i od seniorů nevěřících v Boha: *„...i nevěřící mají potřebu se mnou řešit své trable, sdílet se, slyšet podporu do jejich stavů, pak vzniká pastorece lidí, kteří nepraktikují, ale touží po lidské podpoře...“ (PP5)*

Co se opakovaně ozývá z úst pastoračních pracovníků v souvislosti s navázáním důvěrného vztahu se seniory, je **otázka času**: *„...já myslím na ten svůj úkol a naslouchám ...musí být čas“ (PP2)* Popisují, že s časem, který seniorům věnují, roste nabytá důvěra a s ní i pocit bezpečí: *„...velkou roli hraje, že tam musí být vztah, dobrý vztah...s těmi lidmi musí člověk navázat hodně důvěrný vztah, a to trvá nějakou dobu...nikdo si svoje strachy nepřipouští rád, musí mít pocit bezpečí...“ (PP2)* a dodávají, že stejnou zkušenost se nabytím důvěry jako podmínkou pro následující vztah mezi seniorem a pastoračním pracovníkem vnímají také při příchodu klientů do domova: *„...s lidmi, se kterými jsem se potkala při příjmu, přišla důvěra, kontakt, vztah, mnohem dříve než u lidí, které jsem potkala až třeba další den či dva po příjmu.“ (PP2)*

Subkategorie: **Vděčnost**

V odpovědích pastoračních pracovníků na otázky po duchovním prožívání seniorů mě zaujala četnost, s jakou se opakuje **téma vděčnosti**, vděčnosti za duchovní program, za možnost reflektovat duchovní rozměr života na jeho samém sklonku: *„...je pro ně důležité, že se s nimi setkávám...řeknou: my jsme chodili do kostela, bylo to pro nás důležité, neslo nás to a jsme vděční, že můžeme chodit i teď...“ (PP3)*, *„...lidi, kteří dřív praktikovali...jsou rádi, že tu možnost mají, že si někdo s nimi o Bohu začne povídat..“ (PP5)*, *„řeknou Vám, přijďte zas, ať se pomodlíme“ (PP1)*

Subkategorie: **Výčitky, dilemata, potřeba ujištění a naděje, pochybnosti aj.**

Pastorační pracovníci zároveň dodávají, že právě možnost duchovních prožitků s sebou u některých seniorů přináší rovněž **pocit výčitek**, že ve svém životě nežili

dostatečně aktivním duchovním životem: „...no to já jsem v dětství chodil do kostela, ale pak přišla práce a rodina...“ (PP3)

Zmiňují, že mezi nejčastější otázky seniorů s duchovním přesahem patří **otázky vztahující se ke konci života**: „...jak jsou starší, smrt se blíží, člověk je otevřenější a přemýšlí o tom, jestli tou smrtí život skončí nebo ne... a když někdo jiný zemře... Už jako není? Nebo je někde jinde? Oni se často ptají, myslíte si, že se s ním ještě setkám?“ (PP5) „...myslím si, že některé otázky si kladou všichni: Jak bude vypadat ten konec? Bojím se? Nebojím se? ...“ (PP2)

Jádrem individuálních rozhovorů se seniory je pak podle pastoračních pracovníků otázka **hledání boží přítomnosti**. Namátkou vypráví jeden z participantů příběh, kdy: „...třeba paní leží po mrtvici, sama na pokoji, a řekne, tak takhle jsem si to nepředstavovala ten konec života, to mě Bůh opustil? Jak to může dopustit, že tu ležím už tolik let?“ (PP4) K tomu participant dodává: „...možná se to někdy stydí faráři říct, že Boha obviňují, že Bůh dopustil, aby jim zemřelo dítě, že je nechal takto čekat na smrt, nebo někoho zemřít.“ (PP4) Jiná pastorační pracovnice sdílí svoji zkušenost, že seniori: „...potřebují hledat, proč má ten život smysl a proč mají snášet bolest...“ (PP2)

Vedle hledání boží přítomnosti poukazují pastorační pracovníci na potřebu seniorů **být ujištěni o Boží blízkosti, přijetí a naději**: „...přijde mi důležité v tu chvíli říct, že to, že Bůh mlčí, nebo se neozývá, je normální, že tím prošli už i lidé před nimi...ujistit je, že není v nepořádku, že se takto ptají, a říct jim, že ve skutečnosti je Bůh blízko a i když Boha nevnímáme, Bůh je určitě neodmítá...“ (PP5), „...snažím se, aby tam bylo hodně pozitivních věcí, to ujištění, že nás má Pán Bůh rád, a že je přijme, nezáleží, co mají z sebou...“ (PP5). Stejnou potřebu reflektují u věřících i nevěřících: „...i oni potřebují to přijetí...i tady se ten duchovní rozměr objeví, jen není zvědomělý...oni, když mi řeknou, že myslí na ta svoje vnoučata, aby se jim dobře vedlo a nedělali chyby, řekla bych, jasně, vy se za ně modlíte, tu reakci mají všichni, jen věřící ji umí položit na bedra Pánu Bohu, ti nevěřící tam nemají to vědomí přijetí toho, že Bůh to drží ve svých rukou.“ (PP2)

Jako poslední zmiňují potřebu seniorů **rekapitulovat svůj život**, kterou považují za zcela přirozenou: „...také bych vědomě i nevědomě balancoval, co jsem v životě udělal i neudělal, co jsem nezvládl“ (PP5)

5. Programy, aktivity

V této části paradigmatického modelu prezentuji výsledky výzkumného zjištění, tedy aktivity, které směřují k dosažení ústředního jevu, tedy naplňují potřebu seniorů cítit se v rámci své náboženské rodiny laskavě přijímaný a cenný.

U jednotlivých aktivit vysvětluji, jak při respektování uvedených příčinných podmínek, kontextu a intervenujících podmínek vztahujících se k duchovnímu životu seniorů tyto aktivity směřují k naplnění ústřední potřeby seniorů cítit se v rámci své náboženské víry jako důstojný člen lidské rodiny, laskavě přijímaný a cenný.

Aktivity jsem strukturovala do kategorií podle toho, kde shledávám jejich konkrétní přínos ve směru k naplnění ústředního jevu na programy podle:

- **tématu aktivity**, tj. odpovídající na otázku „co?“,
- **metody, jakou je aktivita vedena**, odpovídající na otázku „jak?“,
- **cílové skupiny, pro koho je program určen**, odpovídající na otázku „s kým?“,
- **místa, kde je program nabízen**, odpovídající na otázku „kde?“ a
- **vlastností osoby vedoucí program**, odpovídající na otázku „kdo?“.

Na základě takto představených programů následně definujeme principy tvorby programů sloužících k naplnění potřeby seniorů cítit se v rámci své náboženské rodiny jako její cenný, laskavě přijímaný a respektovaný člen.

Kategorie: Předmět, témata aktivit (co)

Při přípravě programu je třeba **vycházet ze schématu, na něž byli věřící senioři zvyklí** z dob navštěvování bohoslužeb či biblických hodin: *„Na biblických hodinách to má jasnou strukturu – vstupní text, píseň, modlitba, píseň, text, který je zarámovaný a na závěr Otče náš a píseň“ (PPI)*. Pokud zůstane struktura programu stejná, jak byli senioři zvyklí v dobách svého aktivního duchovního života, budou mít pocit bezpečného, známého prostředí, kde ví, co mohou čekat, jak jdou jednotlivé části programu za sebou, kdy se mohou připojit a budu se tím cítit více vtažení do programu, více účastni.

Přesto je však potřeba při přípravě programu **počítat se náhlou změnou situace**: *„mohu mít něco připraveného, ale vždy si tam musím nechat prostor, abych vyšla z aktuální situace...setkání s lidmi, i přes mnou přinesenou přípravu, se vyvíjí podle nich. Málodky se odehraje tak, jak mám tu biblickou připravenou.“ (PP2)* Je potřeba být při vedení programu flexibilní: *„pracuji s jejich očekáváními.... snažím se jich ptát a zjišťovat, co mám vsunout do nabídky“ (PP2)*. Při vedení programu je potřeba umět reagovat na

momentální situaci, ať již se jedná o strach a vyřčené obavy účastníků, či o jejich přání, jak má být konkrétní program veden, jaké téma diskutováno, jaké písně zpívány. Při umění reagovat na situaci, při **respektování specifických potřeb účastníků** a reagování na jejich přání dochází k naplňování potřeb účastníků se sdílet, členové skupiny se díky prostoru jim danému mohou více cítit jako přijímaní členové jejich náboženské rodiny, jejichž názoru je nasloucháno. Se schopností pastoračního pracovníka reagovat na situaci roste i nabytá důvěra seniorů k pastoračnímu pracovníkovi.

Program by měl odrážet témata, která dělají seniorům radost a jsou jim oporou. Ze zjištěných dat je zřejmé, že pro klienty je velmi důležitá **hudba a zpěv**: „...*strašně rádi zpívají a jsou moc vděční, když dám možnost jejich písničkám...*“ (PP2), „*vezmu kytaru a jedu za klienty...*“ (PP4), velkou vzpruhou je pro seniory také **přítomnost dětí a možnost výletů** či jakéhokoli **zpestření pravidelného programu**: „*tady to mají hezký všechno, každý měsíc je tady hudba, nebo chodí děti, když to bylo ještě, než byl ten covid, tak sem jezdili z Jaroměře, takový školní soubor dětí, jezdily nám zpívat...*“ (K1), „*taky mám ráda, když třeba jedeme na nějakou pouť, když je tam taky nějaký pohoštění...*“ (K2), „*třeba včera tu byla cimbálová muzika v jídelně...a tam bývají právě i ty narozeninové oslavy, sestřičky připraví pohoštění...*“ (K7). Pohoštění, hudba, vytržení například tím, že pastorační pracovník přinese k programu předmět, o kterém dále mluví, jsou příklady, kterými je dobrý program zpestřit. Stejně tak pobyt venku: „*určitě mají rádi pobyt venku, máme tu terasy, vítáme slunce a teplo, hodně zveme děti z mateřské školy a základní školy, studenty...*“ (Z4). Uvedená doporučení odpovídají tomu, co je seniorům oporou. Právě přítomnost návštěv, zvláště pak dětí, v kontextu přítomnosti dalších dobrovolníků je pro seniory vítaným **zpestřením a vytržením z každodenního pravidelného režimu**, které nabízí seniorům naplnění potřeby se setkávat, být ve vztazích s druhými a cítit se zároveň přijímán druhými.

Neméně důležitou složkou programu je **fyzický kontakt** se seniory. Právě skrze dotyk se senioři cítí přijímaní jako respektovaní členové skupiny, dotykem vnímají přijetí a lásku: „*oni mají velmi rádi fyzický kontakt, někdo Tě obejmě, někdo Tě potřebuje držet celou dobu za ruku*“, „...*když přijdu a když se loučím, minimálně podat ruku, to je pro ně moc důležité...*“ (PP3), nebo jen: „...*třeba úsměv...*“ (PP5).

Získaná data ukazují, jak důležitá je pro seniory v programech část **vzpomínek**, neboli reminiscenční. Právě vzpomínky jsou seniorům velkou oporou a zdrojem radosti a síly. Skrze vzpomínky se senioři účastní programu a právě sdílení vzpomínek s druhými,

kdy je seniorům nejen dán prostor mluvit, ale je jim také nasloucháno, naplňuje potřebu seniorů cítit se laskavě přijímanými členy skupiny: „...*máme společné sezení, kdy si povídáme o jejich životě, když byli mladí...*“ (Z5), „*bylo třeba vzpomínání na svatební den, klienti i zaměstnanci mohli přinést své svatební fotografie, ale i šaty...nebo jsme tady dělali takovou retro výstavu, co se dřív nosilo...*“ (Z1), „*také když chodí dobrovolníci, v rámci povídání si zavzpomínají, se studenty si rádi zavzpomínají, povykládají, jak žili, jak se měli, odkud pochází, kolik mají dětí, o svém životě rádi povídají a vzpomínají...*“ (Z4), „*hodně to prochází všemi aktivitami, když se třeba peče, vzpomínají, co pekly rády...*“ (Z4) Právě vzpomínková část programu respektuje opory seniorů, jejich potřebu vzpomínat na dětství, dospívání, vlastní rodinu, zvyky, tradice a umožňuje jim v kontextu přítomnosti dobrovolníků, personálu i členů církve sdílet své prožitky, a tím cítit svou důležitost v rámci své náboženské rodiny a pocít přijetí.

Výstupem výzkumné analýzy je také dobrá praxe, kdy pastorační pracovníci připravují svůj **program i pro nepraktikující klienty domova** s cílem do programu **vnášet duchovní přesah**: „*Snažím se vnášet do programu duchovní koncepty, ale není to přímo duchovní program, jen tam vnáším spirituální témata.*“ (PP5), „...*všichni rádi nějakým způsobem buď poslouchají hudbu nebo chodí na procházky, potřebují cítit, že jsou součástí tohoto světa...spiritualita nerovná se víra, víra je teprve vědomá, aktivní reakce na tu spiritualitu...*“ (PP2), „...*aby se kaplan dostal k lidem na blízko, musí s nimi sdílet i ty neformální aktivity, písně, povídání, hry*“ (PP5), „*Kdybych byl v domově pro seniory kaplanem, dělal bych další nebohoslužebná setkání s tematickým rozhovorem, s vyprávěním, s fotkami z dovolené, a o cestovatelských věcech...debatujeme a dostaneme se skrze ně i k duchovním tématům.*“ (PP5), „...*každý si z mého programu může vzít, co potřebuje...*“ (PP2). Nabídka programu, který není čistě biblický, ale týká se duchovních témat, jež zajímají většinu klientů domova, reflektuje příčiny obav sdílené seniory nehledě na jejich náboženské vyznání, kterými jsou pocit osamělosti, strach o blízké, strach ze smrti, z konečnosti, z neznámého, jež mohou být ovlivněny i výčitkami některých, že nenásledovali v životě víru svých předků a zároveň potřebou hledat boží přítomnost a v kontextu reformy duchovenské péče v Diakonii ČCE tento typ programu vede k naplnění potřeby seniorů být uznán i autoritou církve, pastoračním pracovníkem a cítit se skrze toto uznání být i součástí společenství v domově.

Kategorie: Metody, přístupy (jak)

Mezi metodami, které se osvědčily, při respektování konkrétních příčin propojených s kontextem a intervenujícími podmínkami, přispěl k naplnění potřeb seniorů cítit se v rámci své náboženské víry jako důstojný člen lidské rodiny, laskavě přijímaný a cenný **přístup jednoduchosti** vybraných textů či programů, které jsou seniorům nabízeny: „...osvědčily se mi krátké texty...“ (PP1), „...a když mám kázání, snažím se mluvit jednoduše...“ (PP5). Tím, že se snažíme v programu pro seniory užívat jednoduchý, srozumitelný jazyk, bez náročných úvah, rozptylujeme tím strach seniorů z neznámého, náročného, nesrozumitelného a dáváme možnost prostoru se sdílet, povídat si, účastnit se hovoru, čímž si senioři mohou uvědomit svou užitečnost a členství ve skupině.

S principem jednoduchosti souvisí i doporučení vztahovat program vždy **pouze k jednomu tématu**: „*Mám své klasické biblické hodiny hodně tematicky zaměřené, povídáme si o jednom tématu...když něco probereme, nějaké téma, je důležité se za to pomodlit, za to, co jsme otevřeli, jaký dopad to třeba mělo na naše vztahy...*“ (PP2), „*Vezmu vždy jeden motiv a hodinu se mu věnujeme. Vezmu s sebou nějaké věci, třeba jablíčka, nebo nějaké obrázky...chci po nich, aby si to téma, co tam přinesu, nejen fyzicky osahali, ale aby se rozvzpomněli, jak to měli oni...většinou mluvím se všema, a pak i s každým zvlášť.*“ (PP2) Komplexnost tématu, jeden motiv a k němu je vše vztaženo opět přináší jistotu vycházející z potřeby zachovat známé, přehledné, umožňující seniorům dát prostor svým vzpomínkám spojeným s daným tématem, což je propojeno s tendencí seniorů se sdílet, skrze vzpomínky i rekapitulovat život a usilovat o přijetí autoritou pastoračního pracovníka zastupujícího církev, čímž díky zachování jednoho tématu dosáhne senior naplnění potřeby být ve vztazích, být účasten a potřeby cítit se být laskavě přijímaným a cenným členem.

Stejný přínos zajišťují i **více obecná témata** v programech určených pro skupinu lidí tzv. nevěřících: „...snažím se jim nabízet alternativní biblické hodiny, program často není ani z bible, je to třeba z oblasti kultury, promítáme si fotky, mluvíme o tématech, kde je vždy nějaký duchovní přesah, prohlížíme si obrazy a povídáme si o tom...je tu duchovní téma, ale není z bible, protože je tam hodně necírkevních lidí“ (PP5), například z oblasti hudby: „...často jim pouštím hudbu s duchovním podtextem a o tom si třeba povídáme...“ (PP5), výtvarna: „...můj kolega zase pracuje s obrázky od Steigera, s malovanou biblí, povídá si s lidmi, co kdo jak cítí, prožívá...“ (PP2), přináší témata spojená s ročním obdobím či svátky: „mám tam vždycky nějaké téma, které odpovídá dané roční době.

Zavzpomínáme, co dělali, jak ty svátky slavili, tím začneme a oni se rozpovídají, ale vždycky se na závěr snažím, aby tam byl i duchovní přesah.“ (PP1). Jak již bylo zmíněno v předešlé části, tento princip vychází ze strachu z neznámého, jež je společný všem bez ohledu na vyznání, propojeného s hledáním boží přítomnosti v kontextu podpory reformy duchovenské práce v Diakonii a vztahu k církvi a s louží k podpoře účasti na programu a sounáležitosti se skupinou.

Další doporučenou a osvědčenou metodou je **úsilí pastoračních pracovníků seniory zapojit do dění**, vtáhnout je do rozhovoru či jiné činnosti, pozvat k nabízené aktivitě, a to skrze vytržení z jejich vnitřního světa: „... *snažím se je do toho zapojovat, není to tak, že bych já povídal a oni by mlčeli.*“, „... *používám třeba fotopříběhy, беру si je z internetu a ptám se pak lidí: Jak se ten člověk tváří? A proč se tak tváří?... jsem samozřejmě rád, když lidé řeknou něco ze svého života...*“ (PP5), „*Zeptám se jich na začátku, proč si myslí, že jsem tu věc donesla, snažím se je vtáhnout do toho tématu chci po nich, aby si to téma, co tam přinesu, nejen fyzicky osahali, ale aby se rozvzpomněli, jak to měli oni...*“ (PP2). Pastorační pracovníci zmiňují důležitost zapojení seniora do programu, podporují je v jejich sdílení se, čímž se prohlubuje i vztah s pastoračním pracovníkem, a skrze něj i vztah k církvi a místnímu sboru, a senior se může cítit být přijímán ze strany své náboženské rodiny jako její laskavě přijímaný a cenný člen.

Kategorie: Cílová skupina (s kým)

Při zjišťování, **ke komu se svým programem pastorační pracovníci obrací**, zda k lidem, kteří jsou věřící či i k těm, co v Boha nevěří, je nutné vyjít z různých náboženských vlivů a náboženských zvyklostí a tradic. Dobrou praxi představují oddělené programy pro ty, co celý život vyrůstali v náboženském prostředí a programy pro všechny bez výjimky: „*Chodím za lidmi, kteří to mají jasné se svojí vírou, těm pak nabízím to, co jsou zvyklí, to znamená, že celý život byli zvyklí na křesťanské společenství a biblické hodiny.... co se týče těch druhých lidí, tak tam chodím spíš jako kaplan a ta práce je diametrálně jiná*“ (PP2), „...*pokud chodím na celé oddělení, tak tam pracuji se všemi, jak s věřícími, tak s těmi, co do kostela nikdy nechodili, tak se zaměstnanci.*“ (PP2). Tyto programy svým odlišným charakterem respektují různé náboženské vlivy obou skupin, vliv možných náboženských výčitek a potřebu se sdílet, to vše v kontextu probíhající reformy spirituální péče v Diakonii ČCE a dochází jimi k naplnění potřeby být ve vztazích a společně se i přes své rozdíly cítit přijímanými členy jedné náboženské rodiny.

Ze získaných dat se osvědčila nabídka duchovních programů **pro pečovatele a další zaměstnance domovů**: „... jednou týdně jsme začali dělat ztišení pro zaměstnance, krátce, na deset minut“ (PP3), „pečovatelky stály o kratší zamyšlení, dovysvětlení textu...nemají za sebou ten evangelický background“ (PP4), ale také **pro rodinné příslušníky klientů**: „...vedle toho, že kaplani v diakonii by se měli starat o klienty a zaměstnance, tak by měli být v kontaktu s rodinnými příslušníky. Pro některé jsou ty odchody rodičů do domova těžké...“ (PP2). Tato nabídka respektuje příčinné podmínky strachu z neznámého a snahy o porozumění různým náboženským vlivům, v kontextu vztahu k církvi, při intervenující podmínce rostoucí důvěry k pastoračnímu pracovníkovi, přičemž slouží k navázání vztahů mezi pastoračními pracovníky a rodinnými příslušníky klientů, pastoračními pracovníky a zaměstnanci a díky nim dochází k hlubšímu pocitu seniorů, že je o ně a jejich situaci zájem a jsou tak v rámci své náboženské víry cennými a laskavě přijímanými členy lidské rodiny.

Co se týče formy nabízených programů, konkrétně komu je program určen, zda skupině klientů či pouze jednotlivci, z výzkumné analýzy vyplynulo, že všichni participanti výzkumu kladou velký důraz na **individuální rozhovory**: „...jádro mé činnosti je ale v osobních návštěvách. Mám to tak, že k některým lidem chodím docela pravidelně, třeba jednou za týden, k někomu jednou za 14 dní, k někomu se dostanu tak jednou za měsíc.“ (PP1), „chodím individuálně za jednotlivými klienty a povídáme si, jestli měl ten jejich život smysl, jestli má smysl, že tu ještě jsem...“ (PP5)

S tímto souvisí i doporučení věnovat do budoucna **více času individuálním rozhovorům** a individuální práci s klienty: „Chtěla bych věnovat více času individuálním návštěvám. Víc chodit na pokoje i za lidmi, které moc neznám, kteří nechodí na biblické programy...a nabízet jim rozhovor s kaplankou.“ (PP3) „Já bych jenom potřebovala víc času, abych s nimi mohla víc pracovat, abych měla víc času na osobní návštěvy, protože ten nemám.“ (PP2) Individuální návštěvy při respektování příčinných podmínek zúžené kapacity seniorů, jejich strachu z neznámého, ovlivněných potřebou seniorů se sdílet, hledat boží přítomnost, v kontextu vztahu k pastoračnímu pracovníkovi směřují k naplnění pocitu seniorů být laskavě přijímanými a cennými členy náboženské rodiny, kteří cítí svou důležitost a místo ve skupině.

K individuálním rozhovorům dochází pastorační pracovníci pouze k některým seniorům: „...dochází pravidelně a po mši pak obchází své vytipované lidi...“ (Z3)

Většinou je výběr dán žádostí klientů o návštěvu, jedna pastorační pracovnice ale například uvádí, že navštěvuje i ty, kteří ji předem nekontaktují: „*je tu kapacita 28 klientů, a přijde 6-8 lidí, ale někdy jen 3-4, protože něco mají, a já pak za nimi zajdu. Za ta léta jsem zatím nikdy nebyla nikým odmítnuta*“ (PP3). Ostatní k výběru seniorů, které navštěvují doplňují, že „*chodím za těmi, kteří o mě stojí*“ (PP5), pokud však mají žádost o návštěvu kaplana třeba od dětí, „*pak tam jdu, představím se, řeknu, že se znám s dětmi a ještě mě nikdo nikdy nevyhodil. Pozvou mě a povídáme si.*“ (PP5)

Kategorie: Situace (kdy, kde)

Při analýze programů směřujících v souvislosti se zjištěnými příčinami, kontextem a ovlivňujícími faktory k uspokojování ústředního jevu se zaměřením na čas a místo programu ze získaných dat vyplynulo, že není důležité jak často program bývá, důležitá je **pravidelnost programu**, která vychází z potřeby držet se řádu a nic zbytečně neměnit. Stejně tak není důležité, zda program probíhá na pokoji klienta, nebo se klienti setkávají ke společným programům v kapli, jídelně, společenské místnosti. Konkrétní prostor pro setkání pastoračních pracovníků s klienty, zaměstnanci či členy rodin klientů souvisí s možnostmi daného domova.

Z výzkumu vyplynulo, že vlivem covidu a opatření s ním spojených se nabídka duchovní péče stala **více individuálně zaměřenou**: „*...v době covidu si ti lidé víc zvykli na to, že za nima všichni chodí na pokoje a už se jim moc do kaple nechce. Už spíš vyhledávají to individuální, že si popovídají s farářem soukromě.*“ (Z3), „*...lidé si zvykli na ta individuální setkání...*“ (Z3) Jak je již uvedeno v předchozí části, individuální programy respektují příčinné podmínky strachu z neznámého, ovlivněné potřebou seniorů se sdílet, hledat boží přítomnost, navazovat vztah důvěry k pastoračnímu pracovníkovi a odpovídají na potřebu dosažení pocitu sounáležitosti seniorů se svou náboženskou skupinou.

Pro tvorbu programu se ukázalo jako dobré určit konkrétní situace, kdy je přítomnost pastoračních pracovníků doporučována. Touto situací je **příjem klienta**: „*...bylo by fajn, aby ten farář byl přímo na příjmu.....když někdo přichází do domova, tak potřebuje osobu, která by s ním byla první hodiny, dny, byla by mu po ruce a sdílela s ním všechny bolesti, obavy, strachy, novinky, jak to funguje, kam bych se měl obrátit, při příjmu by měl kaplan být, být při ruce...S lidmi, se kterými jsem se potkala při příjmu, přišla důvěra, kontakt vztah mnohem dříve než u lidí, které jsem potkala až třeba další den či dva po příjmu.*“ (PP2) a stejně tak důležitá je přítomnost pastoračního pracovníka u rozlučkového rituálu

při úmrtí klienta: „*Já bych určitě nabídl vedení to, že když někdo zemře, je potřeba pro klienty a zaměstnance udělat krátké rozloučení.*“ (PP5) Někteří účastníci výzkumu upozorňují, že rozlučkový rituál není prozatím součástí nabídky služby pastoračního pracovníka ve všech zařízeních Diakonie ČCE: „*...udělat krátké rozloučení, ten rozlučkový rituál...*“ „*...takže kdybych něco mohl ovlivnit, nebo poradit Diakonii, tak toto chybí.*“ (PP5)

Do budoucna počítá Diakonie s přítomností kaplana při příjmu nových zaměstnanců, v rámci seznamovacího bloku „*Vítejte v Diakonii*“. Všechny tyto programy respektují příčinné podmínky strachu z neznámého, náboženského rituálu s danou situací spojeného, v kontextu vztahu k církvi, s ohledem na důležitost duchovního programu, kdy díky uvedeným rituálům nabídnutým všem je nabízena stejná služba všem, která vede k pocitu sounáležitosti se skupinou a rozptyluje pocit nejistoty spojený s neznámou situací.

Kategorie: Osoba s jakými vlastnostmi (kdo)

Při zjišťování vlastností osoby nabízející dobrý duchovní program ze zjištěných dat vyplývá jako zásadní pro vztah mezi klientem a pastoračním pracovníkem **nabytá důvěra**, která sílí s přibývajícím časem, během něhož se vztah mezi seniorem a kaplanem rozvíjí, a díky společně prožitému stává hlubším a pevnějším.

Potřebě klientů sdílet se odpovídá **schopnost a ochota pastoračních pracovníků naslouchat**, strachu z nesoběstačnosti, nedostatku sil a blížící se smrti **umění povzbudit**, najít vhodné slovo **ujišťující o Boží blízkosti**, přijetí a naději: „*...snažím se je povzbudit*“ (PP3)

Z rozhovorů je zřejmé, že participanti vnímají, jak důležitou roli hrají pastorační pracovníci v udržování kontinuity a nastolení pocitu bezpečí. Díky stálé přítomnosti pastoračního pracovníka je seniorům zachováno známé prostředí se známou tváří: „*Sestřičky se jim střídají, pečovatelky se jim střídají, a když víš, že každý den přijde jeden stejný člověk, kaplan, a ty víš, že si s ním můžeš popovídat, tak to je pro tebe důležité, oni už s tím počítají.*“ (PP2)

K tomu, jaké další nároky by měl splňovat pastorační pracovník, příkládám útržky z výpovědi participantky z řad zaměstnanců, v níž hodnotí přístup k práci jedné z vedoucích programu: „*...je energická, umí dobře mluvit, umí si získat posluchače...*“, „*...je vždycky připravená, nosí si pomůcky...*“, „*...pracuje v malých skupinách...*“, „*každý program ušije na míru...*“, „*...je prostě osobnost...*“ (Z1)

6. Výsledek

Poslední část paradigmatického modelu přináší výsledná zjištění, k nimž nás dovedla jednotná linie analytického zkoumání. Cílem našeho zkoumání bylo nalézt principy tvorby programu pro seniory a na základě jejich aplikace v praxi dosáhnout vylepšeného prostředí pro základní potřebu seniora, kterou je cítit se jako důstojný člen lidské rodiny, laskavě přijímaný a cenný.

Principy tvorby programu

Cílem našeho výzkumného šetření bylo odhalit principy, na nichž má být vystaven duchovní program pro seniory, tak aby tento program při respektování příčinných podmínek, kontextu duchovních potřeb seniorů a intervenujících podmínek naplňoval základní potřebu seniorů cítit se v rámci své náboženské víry jako důstojný člen lidské rodiny, laskavě přijímaný a cenný.

Pro formulaci principů, na kterých má být vystavena aktivita nabízená seniorům k naplnění jejich duchovních potřeb vyjdeme z předešlé části, v níž byly prezentovány příklady aktivit směřující k naplnění ústředního jevu paradigmatického modelu.

Z uvedeného vyplývá, že aktivity směřující k naplnění ústředního jevu jsou vystaveny na těchto principech:

- **Důvěrný vztah**

Pro tvorbu programu sloužícího k uspokojení potřeby seniora cítit se v rámci své náboženské víry jako důstojný člen lidské rodiny, laskavě přijímaný a cenný je zcela zásadní schopnost doprovázejícího pastoračního pracovníka navázat se seniorem důvěrný, přátelský vztah, díky němuž vznikne bezpečný prostor pro možnost svěřit se se svými vnitřními otázkami, obavami, mluvit o svých starostech a obtížích. Podmínkou vytvoření důvěrného vztahu je dostatek společně stráveného času. Dostatek času k individuálním rozhovorům i společným duchovním programům, či programům s duchovním přesahem. Senioři by také měli mít možnost pastorujícího poznat i více neformálně, poznat jeho zájmy, humor, znát ho i z jiných aktivit než pouze z aktivit jím připravovaných.

- **Jedinečnost**

Základem vzniku důvěrného vztahu mezi pastorujícím a pastorovaným jsou vzájemný respekt, úcta, přijetí takového, jaký člověk je v jeho jedinečnosti, citlivost a trpělivost naslouchat jeho příběhu.

- **Nabídka programu**

Lidskou jedinečnost bychom měli mít na paměti i při nabídce programu připravovaného pro seniory. Někteří senioři upřednostňují individuální návštěvy pastoračního pracovníka, jiní preferují skupinové programy a společenství ostatních.

Tato studie zmiňuje některé faktory, které na seniory působí pozitivně. Mezi ně například patří: hudba, sluníčko, teplo, pobyt venku, přítomnost dětí, studentů, zvířat, kontakt, zachování známých zvyků a rituálů. Při programech se také osvědčila jednoduchost myšlenek a praxe, kdy pastorační pracovník s sebou k programu přináší názorné věci a celý program se vztahuje k jednomu tématu. Program by měl být prostoupen úsilím pastoračního pracovníka seniory do programu zapojit. Důležitý je také prostor pro vzpomínání.

V nabídce by neměly být vynechány programy na přání (např. zpěv oblíbených písní) a prostor pro programy připravované klienty samotnými.

- **Kontakt se světem**

Mezi programy, na něž senioři často vzpomínali, byly výlety, koncerty, poutě a slavnosti („mám ráda, když třeba jedeme na nějakou pout', když je tam taky nějaký pohoštění...“). Všechny tyto programy přináší seniorům vytržení z každodennosti a jsou příležitostmi se setkávat s dalšími lidmi.

- **Kompetence pastorujícího**

Z předchozích kapitol práce vyplývá, že pastorující musí potřebným sám vyjít vstříc, a to způsobem, který jsou schopni přijmout a pochopit. Základním předpokladem pro vedení pastorace, ať teologicky vzdělaným duchovním, či laikem, dalším zaměstnancem či osobou z veřejnosti, je upřímnost, otevřenost, vstřícnost, ochota, vlídnost a laskavost. A to vše zaštitěné důvěrností a schopností druhému naslouchat.

V neposlední řadě je potřeba v této části zmínit nezanedbatelnou roli dobrovolníků, kteří za klienty domovů pravidelně dochází, tráví s nimi čas a mnohdy se stávají jejich přáteli a důvěrníky.

- **Pastorace i pro zaměstnance a členy rodiny**

Dalším výzkumným zjištěním byla potřeba nabídky duchovního vedení nejen klientům domovů pro seniory, ale také zaměstnancům a rodinným příslušníkům klientů.

Příklad využití principů tvorby programu v praxi

Nyní některé zmíněné principy využijí při přípravě alternativní biblické hodiny na téma Vánoce:

1. pozvání k programu

Tento program je určen všem, nejen věřícím, proto je na místě pozvání pro všechny, jehož součástí by měla být i informace o tom, kdo povede program a jaké bude téma programu, jímž budou tentokrát Vánoce.

2. připravit pohodlné, bezpečné prostředí

Při programu můžeme po dohodě s vedením nabídnout seniorům čaj a drobné pohoštění, např. trochu vánočního cukroví. Měli by se cítit příjemně a uvolněně.

3. přivítání, každému věnovat individuální čas, naslouchat, co chce sdělit

V úvodu by měl být prostor ke společnému přivítání, pozdravení, pár minut věnovaných společnému neorganizovanému hovoru.

4. pobídka, aby si vybrali píseň, kterou znají, popř. mají rádi

Vzhledem k tomu, že senioři rádi zpívají, je dán prostor pro oblíbenou píseň, která slouží i jako předěl mezi částmi programu. S ohledem na téma setkání se nabízí výběr z některých známých koled, např. Pásli ovce Valaši, pokud by si však chtěli senioři vybrat jinou, píseň nemusí být tematická, ideální je, máme-li k písni hudební doprovod. Písněmi můžeme provázet celý program, pokud o ně je ze strany seniorů zájem.

5. seznámení s tématem – téma vícekrát zopakovat

Nejprve představíme téma Vánoc a propojíme je se současným kalendářním obdobím, zeptáme se, co se seniorům vybaví při slovu „Vánoce“.

6. k tématu přinést něco „hmatatelného“, čím je možné si téma více zhmotnit – věc, fotku apod.

Přineseme s sebou předměty, které máme typicky s Vánoci spojené, například zvoneček, sošku anděla, vánoční pohledy, např. s Ladovými kresbami, malý Betlém či

kometu z papíru a další. Předměty kolují mezi lidmi. Můžeme přinést i něco, co seniorům necháme.

7. ptát se na vše, co senioři s tématem spojují

Opět si povídáme, co jim tyto předměty připomínají a co dalšího bychom mohli k tématu přinést. Povídání můžeme propojit s vyprávěním příběhu o betlémském narození Ježíše.

8. nespěchat, opakovat, zjednodušovat, povzbudit k odpovědi

Nikam program netlačíme, jde o příjemně strávený čas s povídáním o Vánocích, kdy nasloucháme reakcím seniorů a - pokud je prostor - s využitím přineseného betlému srozumitelně vyprávíme základní vánoční příběh, jak jej známe z bible. Je množné i přečíst kousek příběhu z bible.

9. hledat, co téma spojuje s jejich životem, který žili a žijí dnes

Necháme prostor na povídání a vzpomínání, jak slavili senioři sami Vánoce jako děti a pak i jako dospělí. Jaké slavili zvyky, s kým Vánoce slavili, co připravovali za jídlo, jak tento čas prožívali.

V hovoru můžeme přejít i k povídání, jak slaví Vánoce dnes, koho čekají, na co se těší. Co je pro ně o Vánocích důležité, popř., co jim třeba v domově při slavení Vánoc chybí.

10. zakončovací rituál – modlitba Páně, zakončení

Po uplynutí vymezeného času a dostatečném povídání o tématu Vánoc ukončíme program rituálem, kterým je ideálně Modlitba Otče náš, neboť ji znají jak věřící, tak i mnoho nevěřících, kteří se mohou a nemusí přidat. Po ní může opět následovat zpívání koledy, vše záleží na situaci a momentálních potřebách seniorů.

3.9 Shrnutí výsledků a diskuse

V této kapitole se věnuji diskusi nad výzkumnými cíli. Před zahájením výzkumného šetření jsem si stanovila jako hlavní cíl mé výzkumné práce prostřednictvím teoretického a empirického zpracování porozumět tomu, *jak lze v rámci sociálních služeb domova pro seniory Diakonie ČCE podpořit nabídku duchovních programů pro seniory* díky poznání principů, na jakých má být vystavena aktivita nabízená seniorům k naplnění jejich duchovních potřeb. Vedle tohoto hlavního cíle jsem si zvolila ještě cíle dílčí.

Výsledky výzkumného šetření budu prezentovat nejprve ve vztahu k cílům dílčím.

3.9.1 Shrnutí výsledků a diskuse ve vztahu v dílčím cílům

Jak vypadá duchovní život seniorů, jaké jsou jejich duchovní (spirituální) potřeby, co je naplňuje, v čem vidí v životě smysl, co jim dělá radost, co jim pomáhá, když jsou smutní, když se cítí osaměle, co by ještě rádi v životě „stihli“.

Z výzkumného šetření vyplynulo, že základní je pro seniory pocit bezpečí. Aby se senioři mohli cítit bezpečně, musí být naplněny některé jejich duchovní potřeby. Mezi ně patří potřeba vědomí vlastní hodnoty a důstojnosti, vědomí své důležitosti. Starý člověk potřebuje stále vnímat, že jeho život má hodnotu, že jeho přítomnost je důležitá. Potřebuje být ujišťován, že na něj nezapomněla jak rodina, tak jeho blízcí, že nežije v domově pro seniory proto, že by o něj již rodina nestála, a potřebuje také cítit, že má své nezastupitelné místo mezi ostatními klienty, že je důležitým členem komunity, že ho okolí respektuje jako člověka, nehledě na jeho nemoci a ubývající síly. Senior potřebuje vnímat svou důstojnost, postavenou nejen na zásluhách a úspěších z dob dřívějšího aktivního života („...můžu se podívat za svým životem a nemám se za co stydět..“), ale též na vědomí svého místa v domově, mezi ostatními klienty („...mám tu dvě kamarádky, tak to je bezvadný...“, „...jak vyjdete z pokoje, tak si můžete popovídat“).

K nabytí pocitu přijetí výrazně přispívá právě **účast na aktivitách** nabízených v domově. Z rozhovorů s pastoračními pracovníky vyplynulo, jak důležité je pro seniory **sdílení s ostatními**, s klienty, pastoračními pracovníky, pečovateli, zdravotníky a ostatními zaměstnanci. Právě skrze sdílení společného času, skrze povídání a vzájemnému naslouchání nabývají senioři pocit sounáležitosti a soudržnosti se skupinou, potažmo svého jasného místa v ní. Pokud jsem přijímán, jsem důležitý, můj život má nový smysl („...sama venku sedět, to je hloupé, lepší je, když si tam můžu popovídat...“, „...vždycky jsem žila a stále žiju hodně sborově...“, „... chodím na každou pobožnost... jsem tam ráda“, „...nejvíc mě zajímá ten život sborový...“).

S pocitem své důležitosti souvisí také potřeba předávat dál své životní zkušenosti, přispět tím, že sdílím svůj vlastní příběh, předávám dalším generacím, co jsem se v životě naučil. To koresponduje s oblibou seniorů setkávat se se studenty, dětmi a dalšími lidmi, kteří do domova přichází na návštěvy a svým vyprávěním novým generacím zachovat kontinuitu svého životního příběhu („také když chodí dobrovolníci, v rámci povídání si zavzpomínají, se studenty si rádi zavzpomínají, povykládají, jak žili, jak se měli, odkud pochází, kolik mají dětí, o svém životě rádi povídají a vzpomínají...“)

Dalším prvkem, který přispívá k pocitu bezpečí seniorů, který vyplynul z výzkumného šetření, je zachování způsobu prožívání a trávení času, na který byli senioři zvyklí. To se vztahuje i k rovině duchovní, tedy i ke způsobům projevu spirituálních prožitků, používané liturgie, písní i modliteb. Pro snadnější přijetí emočně náročných situací, například při rozloučení se se zemřelým spolubydlícím, nebo při prvním setkání v novém prostředí jsou pro seniory velkým ulehčením rituály, které do rozjitřených chvil a nejistoty vnáší řád a jistotu. Rituály seniorům pomohou náročnou událost vnitřně prožít a zároveň se přes ni přenést („...když si vzpomenu, tak se pomodlím, je to pro mě důležité. ...“)

S potřebou zachovat to „staré“ a „známé“ souvisí i nadšení seniorů ze zpěvu známých písní, obzvláště lidových, přeřikávání modlitby Otče náš, kterou si nejvíce pamatují, opakování známých textů, připomínání slavení tradic, sledování starých filmů, fotek z dětství a oblíbenost všech programů reminiscenčního charakteru.

Oporou ve chvílích smutku a pocitu osamělosti jim jsou jak podněty z okolního světa jako květiny, vycházka do přírody, slunce vyzařující teplo, vystoupení dětí, pozorování zvířat, ale zdrojem síly jim je i rozhovor s blízkým člověkem, síla modlitby, jejich oblíbené aktivity a samozřejmě vzpomínky na mládí, dětství, rodinu. Vnější zdroj radosti bývají též úspěchy dětí a vnoučat, hrdost, jak šikovné děti jsem vychoval(a). Radost jim přináší návštěvy a vlídnost a laskavost lidí, se kterými se v domově setkávají.

Z výzkumného šetření vyplynulo, že seniorům dělá dobře jakýkoli kontakt, dotyk, pohlázení, obejmutí, byť i jen podání ruky, či vyjádření své náklonnosti úsměvem. Vlídlost, laskavost, ochota, „zlaté srdce“ pečovatелů, zdravotních sester a dalších zaměstnanců přináší seniorům potřebný pocit lásky, přijetí takového, jaký jsem a zároveň i důstojnosti a úcty.

Z nabízených aktivit senioři oceňují vystoupení dětí, koncerty, oslavy, poutě, pohoštění, vinobraní, vánoční představení, maškarní plesy a další kulturní program („...třeba včera tu byla cimbálová muzika v jídelně...“)

Strach zažívají senioři o své blízké, jak doma, tak v domově („...já se modlím za tu svou rodinu, aby se jim nic nestalo“). Pocit strachu jim přináší i nejistota, co s nimi bude a obavy, aby nebyli svou nesamostatností druhým na obtíž („...dokud si to můžu udělat sama, tak žiju co nejvíc sama“). Tyto obavy a strach z neznámého jsou často příčinou upřednostňování života ve svém soukromí. Senioři vnímají, že jim již ubývají síly a „netroufají si“ navštěvovat programy, které navštěvovali dříve, již nemají ke stejné aktivitě

dostatečnou kapacitu, ať již po stránce fyzické, tak psychické („...za návštěvu jsou vděční, do společenství už chodit nechtějí. Chtějí, abych já za nimi přišel na pokoj“).

Zajímavým zjištěním bylo, že senioři neuváděli, že by měli strach ze smrti. Smrt přijímali spíše smířlivě a tématu smrti se nevyhýbali. Naopak někteří zaměstnanci připustili, že více než seniorům jim samotným dělá problém o smrti mluvit.

Odkrýt a popsat situace, kdy senioři zažívají prožitky v rovině duchovní, odhalit zdroje, skrze které se zamýšlí nad svým životem, a tím, co jejich každodenní potřeby přesahuje, co je tíží a co je naopak osvobozuje.

Výzkumné šetření potvrdilo, že senioři s příchodem stáří jsou stále více konfrontováni s otázkami po smyslu svého života, nemoci, zlých životních událostí, své osamělosti. Hledají pevný bod, porozumění a ujištění, že ve svých otázkách nejsou sami, že s nimi zápasí i ostatní, že pochyby a otázky po smyslu provázely i generace před námi a budou provázet také generace po nás („přijde mi důležité v tu chvíli říct..., že tím prošli už i lidé před nimi...ujistit je, že není v nepořádku, že se takto ptají...“).

Věřící senioři potřebují cítit Boží přítomnost a blízkost, a právě ujištění o tom, že Bůh je s nimi, jim přináší účast na biblických programech, na které byli zvyklí, účast na bohoslužbách, na přijímání, zpovědi, pravidelná modlitba, čtení známých biblických textů, modlitba Otče Náš („řeknou Vám, přijd'te zas, ať se pomodlíme“).

Prožívání víry je také u seniorů velmi individuální. Někteří věřící dávají před společnými duchovními programy přednost své vlastní vnitřní kontemplaci a rozjímání s Bohem („...nejvíc sám se sebou...“), jiní se teprve ve stáří „vrací“ k víře svých rodičů a navazují na podobu zbožnosti, kterou zažívali v dětství s prarodiči či rodiči („no to já jsem v dětství chodil do kostela...“).

Důležité je, aby vedení domova spolu s pastoračními pracovníky dokázali zajistit, že se věřící senioři nebudou cítit manipulováni k účasti na aktivitách duchovního charakteru, že se nebudou cítit nuceni nabídku k účasti na programech s duchovní tematikou přijmout a dokáží se ubránit pocitům výčitek z neúčasti. V kladení důrazu na respekt k individuálním projevům víry shledávám zvláště v domovech křesťanského typu jeden z nejdůležitějších úkolů vedení domova v oblasti spirituality.

Rekapitulace života, balancování, co v životě zvládl a co nezvládl je přirozeným jevem stáří, při němž senioři hledají ujištění, že jejich život nebyl marný („...můžu se podívat za svým životem a nemám se za co stydět...“)

Rozhovory potvrdily, že svou podobu víry mají i ostatní senioři, nikoli však víru v Boha. Provází je stejné otázky jako jejich křesťanské či „věřící“ vrstevníky, otázky po smyslu životních událostí a konci života, na něž rovněž hledají odpovědi. Pastorační pracovníci v rozhovorech sdílí svou zkušenost, že také tato skupina seniorů se potřebuje s důvěrou někomu svěřit a vyhledávají duchovní doprovázení („...i oni potřebují to přijetí...“).

Pastorační pracovníci vnímají svou roli v domovech pro seniory jak ve vztahu k seniorům věřícím v Boha, tak k ostatním, kteří si kladou otázky po smyslu a řádu života. Považují se za duchovní průvodce, kteří věřícím seniorům nabízí utvrzení o Boží blízkosti a zprostředkovávají jim naději o Božím záměru a nabídce odpuštění. Nevěřícím v Boha poskytují nabídku lidské podpory a možnost rozhovorů s duchovním přesahem („...i nevěřící mají potřebu se mnou řešit své trable, sdílet se, slyšet podporu do jejich stavů, pak vzniká pastore lidí, kteří nepracují, ale touží po lidské podpoře...“). Zajímavá je zkušenost pastoračních pracovníků, že s narůstajícím časem stráveným se seniory roste ve vztahu k nim **nabytá důvěra** a vnitřní pocit bezpečí seniorů. Tuto důvěru považují za zásadní pro budování otevřeného vztahu mezi pastorujícím a pastorovaným („...s těmi lidmi musí člověk navázat hodně důvěrný vztah, a to trvá nějakou dobu, nikdo si svoje strachy nepřipouští rád, musí mít pocit bezpečí...“).

Z výzkumného šetření vyplynulo, že základními duchovními otázkami jsou otázky vztahující se ke konci života, zda smrtí život končí, zda se s druhým ještě setkáme, co přijde po tomto pozemském životě, jak bude konec vypadat, obavy z konce. Senioři se zamýšlí i nad otázkami smyslu bolesti, nemoci či zla. S potřebou hledat smysl jde ruku v ruce potřeba věřících seniorů být ujištěni o Boží blízkosti, Božím přijetí a odpuštění, u nevěřících je to potřeba věřit ve správnost své životní filozofie řádu, sounáležitosti s přírodou, vyšších hodnot, lásky.

S tímto porozuměním se pak případně pokusit formulovat teorii-společné principy: jak, kdy, s kým a skrze koho (s jakými vlastnostmi a kompetencemi) je možné se seniory v domovech pro seniory podporovat promýšlení a sdílení témat smyslu života, strachu ze smrti, vyrovnávání se se sebou, s druhými, se světem, jejich vnímání toho, co nás přesahuje.

Výsledky výzkumného šetření ukázaly, že nejenže život každého člověka je jedinečný, jedinečné je i jeho duchovní prožívání a víra. Ať již se jedná o víru v Boha, či jiné vyšší hodnoty, lásku, řád, soulad s přírodou či světem.

Právě pastorage v sociální práci může přinášet odpověď na duchovní potřeby člověka. Námi zjištěné skutečnosti odpovídají tvrzení Opatrného (2005), že „pastorační péče znamená vstupovat s člověkem do vztahu, doprovázet, být s ním a podporovat jeho vztahy s ostatními lidmi a s Bohem“. Pastorační pracovníci v zařízeních Diakonie ČCE nabízí možnost duchovního doprovázení a podpory skrze programy v domovech probíhající. Nabídka těchto programů vychází jednak z potřeby věřících seniorů navázat v domově na bohoslužebné společenství, na které byli ve svém předchozím životě zvyklí, ale odráží i skutečnost, že religiózně smýšlejících seniorů i v církevních domovech pro seniory ubývá („...je to teď tak spíš půl na půl...bývalo to víc těch věřících, ale jak sem začaly chodit ty mladší ročníky, tak ty už to tak nemají...“). Pastorační pracovníci vnímají duchovní potřeby ostatních seniorů a v mnoha zařízeních nabízí programy, které sami nazývají alternativními biblickými hodinami, či programy s duchovním přesahem. Předmětem těchto programů jsou obecná témata z oblasti historie i kultury, do nichž vnášejí duchovní koncepty, např. pouští duchovní hudbu, přináší výtvarná díla, o nichž si povídají, promítají fotky či filmy s duchovním podtextem, zabývají se původem tradic a svátků a podobně („Snažím se vnášet do programu duchovní koncepty, ale není to přímo duchovní program, jen tam vnáším spirituální témata“).

Pastorační pracovníci sami potvrzují, že jádrem jejich pastorační práce jsou individuální rozhovory s lidmi, za nimiž je nabídka více či méně pravidelných rozhovorů o vnitřním světě konkrétního člověka, o jeho životě, starostech i radostech, prožívání víry, vztahu k Bohu, hledání smyslu života a lidského pachtění na zemi („...jádro mé činnosti je ale v osobních návštěvách...“, „...chodím individuálně za jednotlivými klienty a povídáme si, jestli měl ten jejich život smysl, jestli má smysl, že tu ještě jsem...“). Nabídka individuálních rozhovorů je určena všem, sám pastorační pracovník většinou navštěvuje pouze ty klienty domova, o nichž ví, že o jeho návštěvu stojí, ať již, že se účastní duchovních programů, nebo pastoračního pracovníka o návštěvu klienta požádá někdo z personálu či člen rodiny.

Přestože věřících seniorů i v zařízeních Diakonie ČCE ve srovnání se situací před dvacet, třicet lety prokazatelně ubývá, stále je počet praktikujících křesťanů v církevních zařízeních vysoký („...když to budu odhadovat, tak přes 50%, možná i víc, k 70%...“). Z

rozhovorů získaná data také potvrzují závěry výzkumné studie Lucie Vidovičové, že „náboženství ve vyšším věku představuje významný zdroj zvládnání těžkých situací a překlenování potíží“ (2013, s. 452). Starší lidé potřebují sdílet své pocity, obavy, radosti, mluvit o své rodině i o svém vztahu k Bohu. Podle autorů Erichsena a Büsinga (2013) v této roli mohou sloužit i ošetřovatelky, psychologové či sociální pracovníci, přičemž kaplaní a kněží nejsou potřeba, což se v našem souboru participantů nepotvrdilo.

Z našeho zkoumání vyplynulo, že seniorům mohou sice v některých případech nabídnout podporu i sestry a další pečovatelský personál domova, aktivizační pracovníci, přátelé či dobrovolníci z řad veřejnosti, k nimž mají senioři důvěru („stačí přítomnost, držíte je za ruku a to stačí“, „...sestřičky...ony jsou takové zlaté“, „...pět měsíců jsme se s E. neviděly, s tou mou dobrovolnicí...“), přesto se však nejedná o podporu stejného charakteru, kterou očekávají senioři od pastoračních pracovníků či kaplanů. Ukazuje se, že v otázkách vztahujících se ke konci života („...jestli tou smrtí život skončí nebo ne...“), v otázkách hledání boží přítomnosti („jak to může dopustit, že tu ležím už tolik let...“), v ujišťování o Boží blízkosti, přijetí a naději („...že ve skutečnosti je Bůh blízko a i když Boha nevnímáme, Bůh je určitě neodmítá...“) senioři preferují autoritu stvrzenou církví, kněze a kaplany a pastorační pracovníky.

Společným tématem všech, jak personálu, tak pastoračních pracovníků a dobrovolníků je téma dostatečného času, který mohou seniorům věnovat. Pastorační pracovníci shodně uváděli, že dostatek času je pro navázání vztahů důvěry zásadní („...chtěla bych věnovat více času individuálním návštěvám“, „...já bych jenom potřebovala víc času, abych s nimi mohla víc pracovat, abych měla víc času na osobní návštěvy, protože ten nemám“).

Roli pastoračního pracovníka v rozhovorech reflektují přímo pastorační pracovníci sami. Uvádí, že někteří senioři přijímají pastoračního pracovníka zcela nekriticky, jako autoritu dosazenou z vnějšího prostředí, božního prostředníka na zemi: „toho faráře vnímají trochu, že je tam na božím místě a když otevrou před farářem nějaké téma, jakoby to otevřeli před boží tváří...“ Tento postoj může vycházet z dřívějšího pojetí postavení faráře ve společnosti, kdy byl kněz celospolečensky vnímán jako morální autorita, zvěstovatel božního záměru na zemi. Někteří nepraktikující senioři, ale i senioři pocházející z velmi tradičních sborů mohou tento postoj zachovávat i dnes. Pastorační pracovníci by měli mít tento aspekt na vědomí a nabytou důvěru přijímat s maximální zodpovědností, při vědomí nebezpečí, které s sebou zneužití postavení pastora může přinést.

Z rozhovorů se ukazuje, že pro pastorační pracovníky samotné je základní navázání vztahu se seniorem. Z části by tento problém mohlo řešit více času určeného na kaplanskou práci v domově, sami kaplani poukazují také na význam jejich přítomnosti v určitých situacích, například při příjmu klienta do domova: „...bylo by fajn, aby ten farář byl přímo na příjmu.....když někdo přichází do domova, tak potřebuje osobu, která by s ním byla první hodiny, dny, byla by mu po ruce a sdílela s ním všechny bolesti, obavy, strachy, novinky, jak to funguje, kam bych se měl obrátit, při příjmu by měl kaplan být, být při ruce...S lidmi, se kterými jsem se potkala při příjmu, přišla důvěra, kontakt vztah mnohem dříve než u lidí, které jsem potkala až třeba další den či dva po příjmu“.

Důraz na vztahovost, blízkost vztahu pastorovaného s pastorem je možnou odpovědí na otázku, která se nabízí na základě výzkumného zjištění, že klienti řeší svá trápení a vážná témata, nejčastěji s rodinou („...kdyžtak mám třeba ty děti...nebo přátele...“), nebo své starosti svěří v modlitbě Pánu Bohu („když by mě něco k'takhle trápilo, já se pomodlím...“), nebo je řeší „nejraději sami“. Nikdo ze seniorů překvapivě nezminil pastoračního pracovníka, ani jinou osobu, se kterou se v domově pravidelně setkává. Důvodem může být právě nedostatek blízkosti a důvěrnosti, možná také již zmíněné přijímání faráře jako „božího prostředníka na zemi“.

Závěry kvalitativní studie Duchovní potřeby v životě jihočeských seniorů vymezují a charakterizují aspekty smysluplné pastorace (nejen) ve specifickém pastoračním prostředí tuzemských domovů pro seniory. Tyto aspekty odpovídají datům získaným z našeho výzkumného šetření až na jeden z nich, kterým je „vlastní iniciativa pastorujícího v navázání kontaktu se seniory“. Z našeho výzkumu vyplývá, že pastorační pracovníci nabízejí své duchovenské služby těm, co o tuto nabídku mají zájem („máme tu kaplanku a kněze...obchází své vytipované lidi“, „...paní farářka nebo pan farář za nimi mohou i jednotlivě jít, když si přejí...“). Jedna pastorační pracovnice uvedla, že navštěvuje všechny pokoje a zatím „zatím nikdy nebyla nikým odmítnuta“, ostatní navštěvují pouze ty, „kteří o ně stojí“. Někteří navštěvují klienty i na žádost jejich rodiny, např. dětí („pak tam jdu, představím se, řeknu, že se znám s dětmi a ještě mě nikdo nikdy nevyhodil. Pozvou mě a povídáme si.“). Pastorační pracovníci v pobytových zařízeních Diakonie nevyvíjejí aktivitu v tom smyslu, že by individuálně docházeli na pokoje za všemi klienty, respektují jejich právo se nevystavovat kontaktu s kaplanem a nečelit tak pocitu výčitek, že odmítnout je nezdvořilé, nebo, že odmítnout službu kaplana by neměl, protože jeho/její rodiče také chodili do kostela a co když ho za to Pán Bůh potrestá apod. Domnívám se, že zvláště v

církevních zařízeních je toto téma nabídky duchovenské služby velmi citlivé a pastorační pracovníci by si nebezpečí „pozvání proti vůli seniora“ měli být vědomi. Navíc v domově se často konají programy za přítomnosti pastoračního pracovníka určené nejen věřícím.

Lze konstatovat, že zjištěné závěry, které odkrývají potřebu jasně definovat profesi zajišťující v domovech pro seniory duchovní péči bez ohledu na religiozitu či konkrétní denominaci klientů, odpovídají myšlenkám Věry Suchomelové (2022) i Joan Tronto (2010). Uznání této služby jako důležité součásti celostní péče o člověka by v souladu s myšlenkami Tronto mohlo vést v dlouhodobém horizontu ke zvyšování důvěry v demokratické instituce. (Jesenková, 2016, s. 93)

3.9.2 Shrnutí výsledků a diskuse ve vztahu v cíli hlavnímu

V této části se vrátím k hlavnímu cíli mé výzkumné práce, kterým bylo prostřednictvím teoretického a empirického zpracování porozumět tomu, ***jak lze v rámci sociálních služeb domova pro seniory Diakonie ČCE podpořit nabídku duchovních programů pro seniory díky poznání principů, na jakých má být vystavena aktivita nabízená seniorům k naplnění jejich duchovních potřeb.***

Na základě zjištění vycházejících jak z výzkumných, tak z teoretických poznatků v této práci zmíněných předkládám seznam doporučení, která mohou být vodítkem či inspirací pastoračním pracovníkům, dalším zaměstnancům diakonických domovů pro seniory, i samotnému vedení těchto zařízení při přípravě duchovních programů pro seniory.

Základní univerzální potřebou seniora, kterou má naplňovat i duchovní program, je cítit se v rámci své náboženské víry jako důstojný člen lidské rodiny, laskavě přijímaný a cenný. Aby tedy program naplnil tyto potřeby je třeba se více než o jeho obsah, zajímat o způsob jeho provedení, o atmosféru, z níž vyrůstá a nese sebou laskavé přijetí, patření do společenství, osobní uznání a pocit důstojnosti.

Využitím paradigmatického modelu jsme z výpovědí pastoračních pracovníků, klientů a zaměstnanců získali informace o potřebách seniorních klientů, jejich obecnějších dispozicích, skutečnostech, které ovlivňují způsob jejich prožívání ústředního jevu v kontextu jejich náboženské víry a zvyků, představili jsme aktivity, které vedou - při respektování příčin, kontextu a intervenujících podmínek - k naplňování jejich potřeb, zvláště pak potřeby cítit se v rámci své náboženské víry jako důstojný člen lidské rodiny, laskavě přijímaný a cenný a na základě zjištěného jsme formulovali následující principy:

- Mezi klientem a pastoračním pracovníkem budovat a prohlubovat důvěrný vztah
- Respektovat odlišnosti a specifické potřeby klientů (i z hlediska jejich víry)
- Zachovat známé (schéma programu, písně, modlitba Otče náš, známé texty aj.)
- Využívat v programu své znalosti toho, co přináší seniorům radost (hudba, zpěv, přítomnost dětí, zvířat, možnost zpestření například pohoštěním, pobytem venku, pozváním hosta aj.)
- Zapojit seniory do dění (do rozhovoru, probíhající činnosti apod.)
- Vytvořit prostor pro sdílení (svých myšlenek, názorů, pocitů, prožitků aj.)
- Vytvořit prostor pro vzpomínání (na dětství, mládí, svůj život, svou rodinu, zvyky, tradice aj.) a rekapitulaci života
- Empaticky naslouchat, být vlídný, vstřícný a laskavý
- Být v kontaktu (podání ruky, úsměv, oční kontakt)
- Nabízet také program s duchovním přesahem i pro nepraktikující klienty
- Srozumitelnost a jednoduchost programu
- Držet se jednoho tématu
- Nabízet službu pastoračního pracovníka i rodinným příslušníkům klienta a zaměstnancům domova
- Věnovat více času individuálním rozhovorům
- Individuální rozhovory poskytovat těm, co vyjádří zájem
- Zajistit přítomnost pastoračního pracovníka při příjmu klienta, při rozloučení s klientem a při přijetí nového zaměstnance do domova

IV. ZÁVĚRY VZTAŽENÉ K PRAXI A K SITUACI V DIAKONII ČCE

Náš výzkum ukázal, že v řadě domovů pro seniory, které provozuje Diakonie, existuje velmi pestrá a vhodná nabídka programů. Na základě našeho výzkumu jsme formulovali hlavní potřeby seniorů, které mají nejen duchovní programy v domově pro seniory naplňovat, což se na mnoha místech sice děje, na mnoha jiných ale také neděje. Považujeme proto spolu s jinými odborníky za důležité především přehodnotit důležitost postavení pastoračních pracovníků v personálním schématu pobytových zařízení pro seniory a zajistit, aby byli schopni postupovat v souladu se všemi současnými poznatky o duchovních potřebách seniorů. Dosavadní praxe většiny domovů, kdy za věřícími klienty dochází na požádání duchovní s nabídkou bohoslužeb či individuálních návštěv, dostatečně neodpovídá duchovním potřebám seniorů a nehledá ani možnost rozšířit nabídku duchovní služby ve vztahu k potřebám zaměstnanců či rodin klientů.

Věra Suchomelová (2022, s. 342) v závěru kapitoly nazvané *Duchovní péče v domovech pro seniory*, jež je součástí právě vydávaného sborníku *Cesty k lidem. Kapitoly z duchovní péče* uvádí, že „v současné době chybí jasně definovaná profese, která by duchovní péči v domovech zajišťovala a zároveň neexistuje zákonná povinnost poskytovatelů pobytové péče tuto službu zajistit“. Upozorňuje na neukotvenost a nekonceptnost duchovní péče v geriatrických zařízeních, ačkoli výzkumy religiozity dokládají, že můžeme očekávat, že péče o duchovní potřeby stárnoucího člověka v rámci sociálních a zdravotních služeb bude nabývat na stále větším významu. (Vidovičová, Suchomelová, 2015, s. 453)

Diakonie ČCE se již delší dobu snaží tuto „neukotvenost“ duchovní péče v pobytových zařízeních Diakonie řešit a ve svém strategickém plánu pro roky 2022-2024 představila novou koncepci kaplanské práce.

V prostředí Diakonie vznikl také pracovní materiál *Duchovní a pastorační péče v Diakonii ČCE*, který stanoví základní východiska kaplanské služby „jakožto služby široce ekumenicky otevřené a humanisticky zaměřené“.

Z preambule k etickému kodexu pastorační/kaplanské služby bych zde na závěr ráda ocitovala část, která dobře ilustruje i naše výzkumná zjištění a s níž se zcela ztotožňujeme: „Péčí a podporou v širším slova smyslu rozumíme takové jednání s člověkem, ve kterém ho respektujeme v jeho jedinečnosti, přistupujeme k němu s úctou k důstojnosti lidské osoby, věnujeme pozornost jeho sociálnímu okolí, doprovázíme ho v jeho obtížích,

nemoci, utrpení či umírání a pomáháme mu k lidsky důstojnému zvládnutí jeho životní situace včetně smrti, a to na jemu dostupné úrovni“.

Nezbývá, než vyjádřit naději, že se podobný trend v přístupu k duchovním potřebám seniorů, kterým se vydala Diakonie ČCE, rozšíří i do dalších organizací poskytujících péči seniorům a společnost tak splatí svůj „dluh vůči starším lidem“, na nějž upozorňuje Suchomelová. (2022, s. 343)

BIBLIOGRAFIE

BLECHA, Ivan. FLOSS, Karel a kol. *Filosofický slovník*. 2. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.

BUTTA, Tomáš. *Pastorační péče v církvi*. 1. vyd. Praha: Církev československá husitská, 2017.

ČEVELA, Rostislav. ČELEDOVÁ, Libuše. KALVACH, Zdeněk. HOLČÍK, Jan. KUBŮ, Pavel. *Sociální gerontologie. Východiska ve zdravotní politice a podpoře zdraví ve stáří*. 1. vyd. Praha: Grada, 2014.

DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů v domovech pro seniory*. 1. vyd. Praha: Grada, 2012.

ERICHSEN, Nora-Beata. BÜSSING, Arndt. *Spiritual needs of elderly living in residential/nursing homes*. Dostupné na: [Spiritual needs of elderly living in residential/nursing homes - PubMed \(nih.gov\)](#)

FIŠER, Ondřej. HERYÁN, Ladislav. JANDEJSEK, Petr. ŠIRKA, Zdenko Š., *Aspekty spirituality v příkladech teologicko-filosofického vzdělávání v sociální práci*, článek podpořen projektem v rámci IP UK 2016-2018 a programem Univerzitní výzkumná centa UK č. 204052, 2018.

GALEK, K. et al. *Assessing a Patient's Spiritual Needs: a comprehensive instrument*. In *Holistic Nursing Practice*, 2005, sv. 19. č. 2, s. 62-67.

GRÜN, Anselm. *Umění stárnout*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.

HALÍK, Tomáš. *Co je bez chvění, není pevné. Labyrintem světa s vírou a pochybností*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2002.

HARPER, Douglas. *Online Etymology Dictionary*. Dostupné online: <https://www.etymonline.com/word/pastor>

HOLCZEROVÁ, Vladimíra. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Volnočasové aktivity pro seniory*. Praha: Grada, 2013.

IVANOVÁ, K. *Spiritualita, náboženství a duševní zdraví*. 2005, s. 204-205.

JESENKOVÁ, Adriana. *Etika starostlivosti*. 1. vyd., Košice: Univerzita P.J.Šafárika, 2016.

KEBZA, Vladimír. *Psychosociální determinanty zdraví*. 1. vyd. Praha: Academia, 2005.

KOENIG, Harold G. *Ageing and God: spiritual pathways to mental health in midlife and later years*. New York: The Haworth Pastoral Press, 1994.

KOENIG, Harold G., LAMAR, Tracy LAMAR, Betty. *A gospel for the mature years: Finding fulfillment by Knowing and Using Your Gift*. Binghamton, N.: Haworth, 1997.

KOPŘIVA, Karel. *Lidský vztah jako součást profese*. 7. vyd. Praha: Portál, 2013.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Pozitivní psychologie: radost, naděje, odpouštění, smířování, překonávání negativních emocí*. Praha: Portál, 2004.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie nemoci*. 1. vyd. Praha: Grada, 2002.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie smysluplnosti existence*. Praha: Grada, 2006.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie. Možnosti, které čekají*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011, s. 115, s. 144.

MACEK, Ondřej a kol. *Cesty k lidem. Kapitoly z duchovní péče*. Praha: Karolinum, 2022 (v tisku).

MAJERNÍKOVÁ, L. – JAKABOVIČOVÁ, A. *Saturácia spirituálnych potrieb u onkologického pacienta*. In *Onkologická péče*, 2008, roč. 12, č. 4, s. 22-24.

MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových sociálních zařízeních*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011.

MLÝNKOVÁ, Jana. *Pečovatelství: učebnice pro obor sociální péče – pečovatelská činnost*. Praha: Grada, 2010.

NĚMEC, Jan. VIZINA, Petr. *Znamení neznámého, rozhovory o spiritualitě*. 1. vyd., Brno: Host, 2021.

NOVÁKOVÁ, Radana. *Pečovatelství II.: učební text pro žáky oboru Sociální péče – pečovatelská činnost*. Praha: Triton, 2012.

OPATRNÝ, Aleš. *Spirituální péče o nemocné a umírající*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017.

OPATRNÝ, Aleš. *Pastorace zvláštních skupin*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2006.

PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. 1. vyd. Maxdorf, 2015.

Řád diakonické práce ČCE, dostupné na: [Řád diakonické práce ČCE \(evangnet.cz\)](http://evangnet.cz)

ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007.

ŘÍČAN, Pavel. *Spiritualita v centru struktury osobnosti*. Kapitola in: BLATNÝ, Marek. *Psychologie osobnosti*. 1. vyd. Praha: Grada, 2010.

SMOLÍK, Josef. *Pastýřská péče*. 1. vyd. Praha: Kalich, 1991.

SPECHT-TOMANN, Monika. *Biografiearbeit: in der Gesundheits-, Kranken und Altenpflege*. 3. vyd. Berlin: Springer-Verlag, 2018.

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice, Albert, 1999.

SUCHÁ, Jitka, JINDROVÁ, Iva. HÁTLOVÁ, Běla. *Hry a činnosti pro aktivní seniory*. Praha: Portál, 2013.

SUCHOMELOVÁ, Věra. *Senioři a spiritualita, duchovní potřeby v každodenním životě*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 2016.

SUCHOMELOVÁ, Věra. *Pastorace v domově pro seniory: vybrané otázky*. Článek v: *Caritas et Veritas*, 2015/5, s. 112-121.

SVATOŠOVÁ, Marie. *Hospice a umění doprovázet*. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011.

SVATOŠOVÁ, Marie. *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?* 1. vyd. Praha: Grada, 2012.

ŠEĐOVÁ, Klára a kol. *Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity*, 1. vyd., 2005.

ŠKRLA, Petr. ŠKRLOVÁ, Magda. *Kreativní ošetrovatelský management*. 1. vyd. Praha: Advent-Orion, 2003.

ŠVAŘÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*, 1. vyd., Praha: Portál, 2007.

TRONTO, Joan C. *Creating Caring Institutions: Politics, Plurality and Purpose*. Článek v: *Ethics and Social Welfare*, svazek 4, číslo 2, červenec 2010, s. 158-171.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese: Variabilita a patologie lidské psychiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007.

VIDOVIČOVÁ, Lucie. SUCHOMELOVÁ, Věra. *Otázka příspěvku religiozity/spirituality ke kvalitě života českých seniorů*. *Kontakt* 15/4, 2013.

VOJTÍŠEK, Zdeněk. DUŠEK, Pavel. MOTL, Jiří. *Spiritualita v pomáhajících profesích*. 1. vyd., Praha: Portál, 2012.

VOJTOVÁ, Hana. *Smyslová aktivizace v české praxi*. Prachatice: Institut vzdělávání, 2014.

WEHNER, Lore. SCHWINGHAMMER, Ylva. *Smyslová aktivizace v péči o seniory a klienty s demencí*. Praha: Grada, 2013.

YALOM, Irvin. *Existenciální psychoterapie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006.